

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
Π.Μ.Σ «ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑ»
Ειδίκευση: Βιοηθική των Θρησκειών

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΙΤΛΟΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

**“ ΟΙ ΕΠΙΔΗΜΙΕΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΤΟΥ 19ου ΚΑΙ ΤΟΥ 20ου
ΑΙΩΝΑ”**

ΝΤΑΡΑΚΛΙΤΣΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ
Κεφαλέα Κίρκη

Αθήνα, Ιανουάριος 2025

Ευχαριστίες

Η εργασία αυτή αποτελεί την ολοκλήρωση ενός κύκλου σπουδών ο οποίος ξεκίνησε το 2018 με την εισαγωγή μου στο Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας του ΕΚΠΑ και στην συνέχεια με την εγγραφή μου στο ΠΜΣ Θρησκευολογία και την ειδίκευση Βιοηθική των Θρησκειών.

Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τον εκλιπόντα καθηγητή μου Δρ. Φανάρα Βασίλειο ο οποίος μου μετέδωσε τον ενθουσιασμό του για την Βιοηθική και ανέλαβε, αρχικώς, την επίβλεψη της διπλωματικής μου.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, την καθηγήτριά μου, Δρ Κεφαλέα Κίρκη η οποία ανέλαβε στην συνέχεια την επίβλεψη της εργασίας μου. Η βοήθεια, οι συμβουλές και η καθοδήγησή της συνέβαλαν καθοριστικά στην ολοκλήρωση του έργου.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, τη σύζυγό μου Δήμητρα και τα παιδιά μου Ελένη και Χρυσόστομο, για την υπομονή τους και την υποστήριξή τους τόσο στο προπτυχιακό όσο και στο μεταπτυχιακό στάδιο. Χωρίς εσάς, δεν θα τα κατάφερνα.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	1
Περιεχόμενα	2
Περίληψη	3
Summary	5
Εισαγωγή	6
Κεφάλαιο 1	8
1.1 Τι είναι επιδημία	8
1.2 Ασθένειες που έχουν προκαλέσει επιδημίες	12
1.2.1 Πανώλη	12
1.2.2 Χολέρα	14
1.2.3 Γρίπη	15
1.2.4 Κορονοϊοί	16
1.2.5 Ευλογιά	17
1.2.6 AIDS	19
1.3 Οι σημαντικότερες επιδημίες της ιστορίας	21
1.3.1 Ο λοιμός των Αθηνών	21
1.3.2 Λοιμός των Αντωνίνων	22
1.3.3 Λοιμός του Ιουστινιανού	24
1.3.4 Ο Μαύρος Θάνατος	25
1.3.5 Κολομβιανή ανταλλαγή	27
1.3.6 Επιδημίες χολέρας του 19ου αιώνα	28
1.3.7 Επιδημία Γρίπης του 1918	29
1.3.8 Επιδημία AIDS	30
1.3.9 Επιδημία COVID19	31
Κεφάλαιο 2	34
2.1 Βιοηθική	34
2.2 Βιοηθική και επιδημίες	38
2.3 Επιπτώσεις των επιδημιών	40
2.3.1 Δημογραφικές	41
2.3.2 Στρατιωτικές	42

2.3.3 Οικονομικές	43
2.3.4 Κοινωνικές	45
2.3.5 Ψυχική υγεία	52
2.3.6 Βιολογικά όπλα	53
2.4 Η αξία της λογοτεχνίας στην έρευνα	57
2.5 Ερευνητικά ερωτήματα και περιορισμοί	60
Κεφάλαιο 3	62
3.1 Αλμπέρ Καμύ. Η πανούκλα	62
3.2 Ζοσέ Σαραμάγκου. Περί Τυφλότητας	73
3.3 Έντγκαρ Άλαν Πόε. Η μάσκα του κόκκινου θανάτου	84
3.4 Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Βαρδιάνος στα σπόρκα	92
3.5 Συμπεράσματα	99
Βιβλιογραφία	102
Πρωτογενείς πηγές	102
Δευτερογενείς πηγές	102
Ελληνόγλωσσες	102
Διαδικτυακές ελληνόγλωσσες	104
Διαδικτυακές ξενόγλωσσες	105

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως στόχο να μελετήσει το τρόπο που οι επιδημίες και οι επιπτώσεις τους εκφράζονται και αποτυπώνονται μέσα από λογοτεχνικά κείμενα του 19ου και του 20ου αιώνα. Αρχικά παρουσιάζονται πληροφορίες για τις επιδημίες και το αποτύπωμά τους στην ιστορία. Στη συνέχεια παρέχεται το θεωρητικό πλαίσιο αναφορικά με την Βιοηθική και τη αξία της λογοτεχνίας στην έρευνα. Τέλος, παρουσιάζονται τα λογοτεχνικά έργα με τα οποία και θα ασχοληθούμε.

Τα έργα τα οποία επελέγησαν είναι τα: *Η πανούκλα* του Αλμπέρ Καμύ, *Περί τυφλότητας* του Ζοσέ Σαραμάγκου, *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου* του Έντγκαρ Άλαν Πόε και το *Βαρδιάνος στα σπόρκα* του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Μέσα από αυτά θα αναζητήσουμε εκείνα τα στοιχεία που συνιστούν μια επιδημία τα οποία ενδιαφέρουν τον κάθε συγγραφέα να αποδώσει στο κείμενό του. Θα ανακαλύψουμε πως οι συνθήκες της ζωής μέσα στην καραντίνα, ο κοινωνικός αντίκτυπος και ο φόβος απέναντι στην ασθένεια είναι κοινός για όλους. Ο κάθε συγγραφέας, βέβαια, είναι μοναδικός. Χρησιμοποιώντας το θέμα της επιδημίας ως όχημα κατευθύνει το κείμενο του προς διαφορετικό προορισμό και περνάει τα δικά του μηνύματα.

Summary

This dissertation aims to study the way epidemics and their effects are expressed and captured through literary texts of the 19th and 20th centuries. Firstly, information on epidemics and their imprint on history is presented. Then the theoretical framework regarding Bioethics and the value of literature in research is provided. Finally, the literary texts with which we will deal with are presented.

The selected texts are: Albert Camus' *Plague*, José Saramago's *On Blindness*, Edgar Allan Poe's *The Mask of the Red Death* and Alexander Papadiamantis' *Guardian of the Quarantined Ships*. Through them, we will look for those elements that constitute an epidemic which are of interest to each writer to attribute to his text. We will discover that the conditions of life in quarantine, the social impact and the fear of the disease are common to all. Each author is, of course, unique. Using the topic of the epidemic as a vehicle he directs his text to a different destination and delivers his own messages.

Εισαγωγή

Το 2020 η ανθρωπότητα ήρθε αντιμέτωπη με το ξέσπασμα μιας πανδημίας που οφειλόταν σε ένα νέο στέλεχος κορονοϊού SARS COVID-19. Η εξάπλωση της μόλυνσης και η κλιμάκωση από ένα τοπικό φαινόμενο σε πανδημία ήταν πρωτοφανής. Σε μόλις 3 μήνες καταγράφονταν κρούσματα σε όλον τον πλανήτη προκαλώντας μία τεράστια υγειονομική κρίση. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ιού τον κατέστησαν πολύ μεταδοτικό καθώς και οι μετακινήσεις πληθυσμών για τουριστικούς και επαγγελματικούς λόγους βοήθησαν προς αυτή την κατεύθυνση. Δεν είναι η πρώτη φορά στην ιστορία του είδους μας, που ένας μολυσματικός παράγοντας προκαλεί ευρεία μετάδοση ασθένειας λιγότερο ή περισσότερο επικίνδυνης.

Η παρούσα εργασία ασχολείται με τις επιδημίες μέσα από την λογοτεχνία του 19ου και του 20ου αιώνα και αποτελείται από 3 μέρη. Στο πρώτο μέρος της αναλύεται τι είναι η επιδημία και αντιπαραβάλλεται με αντίστοιχες ορολογίες όπως «ενδημία», «ξέσπασμα», και «πανδημία» οι οποίες μας ενδιαφέρουν. Στη συνέχεια περιγράφονται μερικοί από τους σημαντικότερους μολυσματικούς παράγοντες που προκαλούν ασθένειες, οι οποίες δύναται να προκαλέσουν, ή έχουν προκαλέσει στο παρελθόν, επιδημίες. Συγκεκριμένα, περιγράφονται η Πανώλη, η Χολέρα, η Γρίπη, οι Κορονοϊοί και το AIDS. Στα πλαίσια της περιγραφής δίνεται ο μολυσματικός παράγοντας, ο τρόπος μετάδοσης, τα συμπτώματα της ασθένειας και η θεραπεία της.

Στο ίδιο κεφάλαιο επιχειρείται μια καταγραφή των σημαντικότερων επιδημιών της ιστορίας. Συγκεκριμένα επελέγησαν ο Λοιμός των Αθηνών, ο Λοιμός των Αντωνίνων, ο Λοιμός του Ιουστινιανού, ο Μαύρος Θάνατος, η Κολομβιανή Ανταλλαγή, οι επιδημίες Χολέρας του 19ου αιώνα, η επιδημία Γρίπης του 1918, το AIDS και η επιδημία COVID-19. Στο πλαίσιο αυτής της καταγραφής γίνεται μία περιγραφή του ιστορικού πλαισίου της εποχής που σημειώθηκε η επιδημία, καταγράφονται στοιχεία για τους αριθμούς των θυμάτων και γίνεται παράθεση των επιπτώσεων που προκάλεσαν.

Το δεύτερο κεφάλαιο ξεκινά με τον ορισμό και την περιγραφή της βιοηθικής ως διεπιστημονικός κλάδος. Περιγράφεται η γέννησή της και η ιστορική της εξέλιξη τα τελευταία χρόνια. Η βιοηθική είναι ένας κλάδος της εφαρμοσμένης ηθικής ο οποίος έχει σχέση με πολλές άλλες επιστήμες όπως η Φιλοσοφία, η Θεολογία, η Νομική, η Ιατρική, η Φυσική η Χημεία αλλά και άλλες. Η Βιοηθική των Θρησκειών, είναι η ειδικότητα του

Μεταπτυχιακού Προγράμματος, στα πλαίσια του οποίου εκπονείται η παρούσα διπλωματική.

Στη συνέχεια, εξηγείται ποια η σχέση Βιοηθικής και επιδημιών. Η αντιμετώπιση των επιδημιών από την ιατρική κοινότητα αλλά και τις κρατικές οντότητες οι οποίες εφαρμόζουν μεθόδους περιορισμού της εξάπλωσης, δημιουργούν πολλά διλήμματα ηθικής φύσης. Οι προβληματισμοί αυτοί, έχουν σχέση με τα δικαιώματα των ανθρώπων, τον ορισμό της ζωής και του θανάτου καθώς και με θρησκευτικούς περιορισμούς και επιταγές.

Κατόπιν, επιχειρείται μία καταγραφή των σημαντικότερων επιπτώσεων των επιδημιών στην ανθρωπότητα, όπως έχουν προκύψει μέσα από την ιστορική μελέτη των περιπτώσεων που αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι επιπτώσεις είναι πολυδιάσφατες και επηρεάζουν σε δημογραφικό, στρατιωτικό, οικονομικό, κοινωνικό επίπεδο αλλά και στην ψυχική υγεία των πληθυσμών. Τέλος, γίνεται αναφορά για την χρήση μολυσματικών παραγόντων για πολεμικό ή τρομοκρατικό σκοπό, δηλαδή για τα βιολογικά όπλα.

Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με παρουσίαση των πλεονεκτημάτων και της χρησιμότητας της λογοτεχνίας στην έρευνα. Παρότι η συγγραφή και η ανάγνωση λογοτεχνικών κειμένων έχει δεχθεί κριτική από αρκετούς σύγχρονους μας, η αξία της παραμένει μεγάλη. Η λογοτεχνία αναπτύσσει τη φαντασία, τη δημιουργικότητα και την κριτική σκέψη. Επιπλέον, τα λογοτεχνικά κείμενα αποτελούν ιστορικές πηγές, αντανakλώντας τις ηθικές αξίες της κοινωνίας στην οποία αναφέρονται και προσφέρουν μία προσωπική ματιά στα γεγονότα η οποία, συχνά, εξηγεί τον λόγο για το οποίο κάποια γεγονότα εξελίχθηκαν με συγκεκριμένο τρόπο.

Στο τελευταίο μέρος, παρουσιάζονται αντιπροσωπευτικά δείγματα λογοτεχνικών κειμένων και συγγραφέων, του 19ου και 20ου αιώνα. Τα κείμενα είναι: *Η πανούκλα* του Αλμπέρ Καμύ, *Περί τυφλότητας* του Ζοσέ Σαραμάγκου, *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου* του Έντγκαρ Άλαν Πόε και το *Βαρδιάνος στα σπόρκα* του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Η επιλογή των συγκεκριμένων κειμένων έγινε για λόγους αντιπροσωπευτικότητας. Τα δύο πρώτα κείμενα καλύπτουν τα δύο μισά του 20ου αιώνα και τα δύο τελευταία τα αντίστοιχα του 19ου αιώνα. Στο τέλος του κεφαλαίου καταγράφονται τα συμπεράσματα της μελέτης.

Κεφάλαιο 1

1.1 Τι είναι επιδημία

Προκειμένου να κατανοήσουμε το φαινόμενο της εξάπλωσης μεταδοτικών ασθενειών στους ανθρώπους θα πρέπει να δώσουμε τον ορισμό κάποιων όρων που θα χρησιμοποιηθούν ευρέως στη συνέχεια. Όροι όπως «ενδημία», «ξέσπασμα», «επιδημία» και «πανδημία» αποτελούν διαστάσεις του ίδιου φαινομένου, δηλαδή της εξάπλωσης ασθενειών σε ένα πληθυσμό.

Ως «ενδημία» χαρακτηρίζουμε μία υγειονομική κατάσταση που συμβαίνει εντός ενός συνόλου ανθρώπων η οποία είναι σχετικά σταθερή και ο ρυθμός εξάπλωσης της είναι αναμενόμενος. Ως σύνολο ανθρώπων μπορεί να χαρακτηριστεί μία πόλη, μία χώρα, ή μία ευρύτερη γεωγραφική περιοχή εντός μιας ηπείρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενδημικής νόσου είναι η ελονοσία στις χώρες της Αφρικής, ο δάγκειος πυρετός στις τροπικές και υποτροπικές περιοχές καθώς και η ηπατίτιδα Β΄ παγκοσμίως, αν και τα ποσοστά είναι υψηλότερα σε χώρες της Ασίας και της Αφρικής από ό,τι στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική ¹.

Ως «ξέσπασμα», χαρακτηρίζουμε μία απότομη αύξηση των κρουσμάτων μιας ασθένειας σε ρυθμό μεγαλύτερο από τον συνηθισμένο. Επίσης, «ξέσπασμα» χαρακτηρίζουμε την παρουσία μιας ασθένειας σε μία περιοχή στην οποία δεν είχε παρατηρηθεί στο παρελθόν. Υπό αυτό τον ορισμό, «ξέσπασμα» μπορεί να χαρακτηριστεί η εμφάνιση περιστατικών χολέρας στην Αϊτή το διάστημα που ακολούθησε τον καταστροφικό σεισμό του 2010 ή την εμφάνιση περιστατικών του ιού έμπολα σε διάφορες αφρικανικές χώρες κυρίως από το 1976 και μετά ².

Ως «επιδημία» μπορεί να χαρακτηριστεί το ξέσπασμα μιας επιδημίας το οποίο λαμβάνει χώρα σε γεωγραφική περιοχή μεγαλύτερη από αυτό μιας ενδημίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα επιδημίας είναι η εμφάνιση του ιού Ζίκα ο οποίος ξεκίνησε από τη Βραζιλία το 2014 και είχε εξαπλωθεί σε περιοχές της Καραϊβικής και της

---

¹D. Grennan. (2019). «What Is a Pandemic?». *JAMA*, 321(9), 910.
<https://doi.org/10.1001/jama.2019.0700>

² Ο.π.

Λατινικής Αμερικής. Ως επιδημία μπορεί να χαρακτηριστεί και η εξάπλωση του ιού Έμπολα, ο οποίος το 2016 εξαπλώθηκε σε όλη τη Δυτική Αφρική³.

Τέλος ως «πανδημία» χαρακτηρίζουμε μία επιδημική κρίση η οποία εξαπλώνεται σε πολύ μεγαλύτερο γεωγραφικό χώρο έως και παγκοσμίως⁴. Η εξάπλωση του ιού COVID-19 ξεκινώντας από την Κίνα το 2019 σε ολόκληρο τον πλανήτη είναι μία χαρακτηριστική περίπτωση «πανδημίας».

Από τους παραπάνω ορισμούς βλέπουμε ότι τα όρια μεταξύ επιδημίας και πανδημίας είναι σχετικά. Μπορούμε δηλαδή μία επιδημία μεγάλης κλίμακας να τη χαρακτηρίσουμε πανδημία με κριτήρια γεωγραφικής επέκτασης. Σύγχρονοι ορισμοί του όρου «πανδημία» περιλαμβάνουν φράσεις όπως «εκτεταμένη επιδημία» «*επιδημία που συμβαίνει σε μεγάλη γεωγραφική περιοχή, η οποία επηρεάζει μεγάλο μέρος του πληθυσμού*» και «*μεταδιδόμενη ευρέως σε μία μεγάλη περιοχή, χώρα, ήπειρο ή παγκοσμίως*»⁵.

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε το ότι η πανδημία είναι μία μεγάλη επιδημία είναι κάτι στο οποίο συμφωνούν όλοι. Το ερώτημα που δημιουργείται είναι αν ο ορισμός μιας υγειονομικής κατάστασης ως πανδημία θα πρέπει να περιλαμβάνει μία καινούργια ασθένεια, μία εκρηκτική εξάπλωση ή άλλα χαρακτηριστικά. Εάν, παραδείγματος χάρη, μία ασθένεια εξαπλώνεται σε παγκόσμιο επίπεδο αλλά δεν παρουσιάζει υψηλούς ρυθμούς μεταδοτικότητας μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε πανδημία;

Για το λόγο ότι σε πολλά ιατρικά κείμενα ο όρος «πανδημία» και «επιδημία» συχνά συγχέονται, προτείνονται κάποιοι παράμετροι οι οποίες θα βοηθήσουν να ξεχωρίσουμε τις ομοιότητες και τις διαφορές τους και να αποσαφηνιστούν⁶: Ο όρος «πανδημία» συνήθως αναφέρεται σε αρρώστιες που επεκτείνονται σε μεγάλες γεωγραφικές περιοχές, όπως παραδείγματος χάρη η πανώλη του 14ου αιώνα, η χολέρα, η γρίπη και το AIDS. Συνήθως με τον όρο «πανδημία» αναφερόμαστε σε ασθένειες η οποίες παρουσιάζουν μία μη αναμενόμενη κινητικότητα μέσω της

---

³ Ο.π.

⁴ Ο.π

⁵ D.M. Morens., G.K. Folkers., & A.S. Fauci. (2009). «What is a pandemic?». *The Journal of infectious diseases*, 200(7), σελ.1018–1021. <https://doi.org/10.1086/644537>

⁶ W. Qiu & S. Rutherford & A. Mao. & C. Chu. (2017). «The Pandemic and its Impacts». *Health, Culture and Society*. 9. σελ. 3. 10.5195/HCS.2017.221.

μετάδοσης και μπορούμε να τις εντοπίσουμε σε διαφορετικούς τόπους. Χαρακτηριστικές ασθένειες είναι αυτές που μεταδίδονται από άτομο σε άτομο μέσω της αναπνοής, όπως η γρίπη και η SARS . Στο παράδειγμα μιας πανδημίας γρίπης, υπήρξε μία παγκόσμια εξάπλωση και στα δύο ημισφαίρια μεταξύ Απριλίου και Σεπτεμβρίου του 2009. Την περίοδο αυτή είναι φυσιολογική η εξάπλωση στο νότιο ημισφαίριο όμως είναι εκτός εποχής για το βόρειο ημισφαίριο.

Οι όροι «επιδημία» και «πανδημία» συνήθως αναφέρονται σε καινούργιες ασθένειες οι οποίες προέρχονται είτε από άγνωστο μολυσματικό παράγοντα είτε από καινούργια παραλλαγή κάποιου γνωστού. Παράδειγμα αυτού αποτελούν, οι μεταλλάξεις στη γρίπη ή η έξαρση του AIDS όταν αναγνωρίστηκε στις αρχές του 1980 και ιστορικές επιδημίες ασθενειών όπως η πανώλη. Φυσικά η έννοια της καινούργιας ασθένειας είναι κάτι σχετικό. Παρατηρούμε επτά επιδημίες Χολέρας τα τελευταία διακόσια χρόνια οι οποίες όλες αποτελούν παραλλαγή του ίδιου οργανισμού ⁷.

Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «πανδημία» περισσότερο αναφερόμαστε σε επικίνδυνες, ή θανατηφόρες ασθένειες όπως η πανώλη, το AIDS και το SARS και λιγότερο σε πιο ήπιες ασθένειες. Συνήθως πρόκειται για νέες παραλλαγές κάποιου καινούργιου ιού έναντι του οποίου ο ανθρώπινος πληθυσμός δεν έχει ανοσία.

Οι πανδημίες χαρακτηρίζονται από υψηλούς δείκτες επιθετικότητας και εκρηκτική εξάπλωση όπως η γρίπη H1N1 και ο Έμπολα. Εάν μία μετάδοση είναι πολύ ευρεία αλλά όχι εκρηκτική τότε δεν κατηγοριοποιείται ως πανδημία. Για παράδειγμα, ο ιός του Δυτικού Νείλου, εξαπλώθηκε από τη Μέση Ανατολή στη Ρωσία και το δυτικό ημισφαίριο το 1999 αλλά ο ρυθμός μετάδοσής του ήταν αργός και ο δείκτης επιθετικότητας χαμηλός. Για τον λόγο αυτό, δεν κατηγοριοποιήθηκε ως πανδημία.

Αν και συχνά οι πανδημίες έχουν παρατηρηθεί και σε πληθυσμούς κατά ένα μέρος ανοσοποιημένους, είναι σαφές ότι η ανοσία του πληθυσμού αποτελεί την ισχυρότερη αντιεπιδημική δύναμη στο να περιορίζει την εξάπλωση της μόλυνσης. Οι πανδημίες που έχουν μελετηθεί χαρακτηρίζονται από ελάχιστη ανοσία του πληθυσμού ώστε να είναι εύκολο μεγάλο μέρος του πληθυσμού να μολυνθεί.

---

⁷ D. M. Morens, G.K. Folkers, G. K., & A.S. Fauci. ο.π. σελ.1018–1021.
<https://doi.org/10.1086/644537>

Ο όρος «πανδημία» έχει ελάχιστα χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει και μη μεταδοτικές ασθένειες, όπως η παχυσαρκία ή παράγοντες κινδύνου, όπως το κάπνισμα, τα οποία είναι γεωγραφικώς εξαπλωμένα παγκόσμια, μπορεί να αποτελούν παγκόσμιο κίνδυνο αλλά δεν είναι μεταδιδόμενα. Οι πανδημικές ασθένειες είναι μεταδοτικές και μεταφέρονται από άνθρωπο σε άνθρωπο είτε άμεσα είτε έμμεσα. Για παράδειγμα ο ιός SARS μπορεί να μεταδίδεται από άνθρωπο σε άνθρωπο με την στενή επαφή αλλά ο ιός H7N9 συχνά μεταδίδεται και μέσω της επαφής με ζωντανό πουλερικό. Η σημασία για την ανθρώπινη υγεία του ιού της γρίπης των πουλερικών έγκειται στην ικανότητά του να μεταλλαχθεί σε μία μορφή που να μπορεί να μεταφερθεί από άνθρωπο σε άνθρωπο απευθείας.

Συμπερασματικά, για τις ανάγκες της συγκεκριμένης διατριβής, θα χρησιμοποιήσουμε περισσότερο τον όρο «επιδημία» δεδομένου ότι τα λογοτεχνικά κείμενα που θα εξετάσουμε δεν αποτελούν πηγές, οι οποίες παρέχουν τις απαραίτητες πληροφορίες ώστε να κατατάξουμε τις περιγραφόμενες υγειονομικές καταστάσεις σε κάποια άλλη κατηγορία. Π.χ. στο βιβλίο «*Η Πανούκλα*» του Αλ. Καμύ, δεν γνωρίζουμε εάν η εμφάνιση της ασθένειας αποτελεί μέρος μιας «επιδημίας» πανώλης, πολύ περισσότερο μιας «πανδημίας» ή αποτελεί ένα «ξέσπασμα» της ασθένειας στην συγκεκριμένη περιοχή. Εξάλλου, ο συγγραφέας αντιμετωπίζει τον τόπο που διαδραματίζονται τα γεγονότα ως ένα σχεδόν κλειστό χώρο, μικρογραφία του υπόλοιπου κόσμου. Μέσω αυτής της οπτικής και για να μην χαθεί η ουσία στον τύπο, θα χαρακτηρίζουμε τις υγειονομικές καταστάσεις που περιγράφονται στα κείμενα ως «επιδημίες» ακόμα και εάν αυτό σημαίνει πως αναβαθμίζουμε κατά μία κλίμακα ένα «ξέσπασμα». Ο όρος «πανδημία» θα χρησιμοποιηθεί στις περιπτώσεις που γνωρίζουμε από τις πηγές πως πληρούνται οι προϋποθέσεις για κάτι τέτοιο.

Στη συνέχεια, θα αναφερθούν εκείνες από τις ασθένειες που έχουν, στην Ιστορία, χαρακτηριστεί ως επιδημίες, θα περιγραφούν τα χαρακτηριστικά τους, ο τρόπος μετάδοσής και εξάπλωσής τους καθώς και οι μέθοδοι αντιμετώπισής τους από τον άνθρωπο.

1.2 Ασθένειες που έχουν προκαλέσει επιδημίες

Από τα χαρακτηριστικά που ορίζουν την έννοια της επιδημίας, γίνεται σαφές πως δεν έχουν όλες οι ασθένειες τις προδιαγραφές για να προκαλέσουν επιδημία, πολύ περισσότερο πανδημία. Πράγματι, κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας είναι πολύ λίγες αυτές οι ασθένειες οι οποίες εξελίχθηκαν σε πανδημικό φαινόμενο.

1.2.1 Πανώλη

Πανώλη ή πανούκλα ή Μαύρος Θάνατος είναι μερικά από τα ονόματα που έχουν δοθεί κατά καιρούς στην ασθένεια που έχει ταυτιστεί με το θάνατο και τον όλεθρο. Η μόλυνση από την πανώλη οφείλεται στο βακτήριο *Yersinia pestis*. Πρόκειται για ζωνοσογόνα ασθένεια. Μεταδίδεται, δηλαδή, από το ζώο στον άνθρωπο, αν και στη συνέχεια είναι πολύ εύκολη η μετάδοση και από άνθρωπο σε άνθρωπο. Το βακτήριο βρίσκεται στο αίμα των τρωκτικών και το μεταφέρουν στον άνθρωπο οι ψύλλοι. Τα έντομα αφού τραφούν από το αίμα των τρωκτικών, στη συνέχεια μεταδίδουν το βακτήριο όταν τσιμπήσουν τον άνθρωπο ⁸.

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η πανώλη είναι πιο εύκολο να μεταδοθεί σε περιπτώσεις που άνθρωποι και τρωκτικά συνυπάρχουν στους ίδιους χώρους, είτε για λόγους κτηνοτροφίας, είτε μέσω του κυνηγιού, είτε του εμπορίου τροφίμων ζωικής προέλευσης, σε αγορές φρέσκων προϊόντων ή σε χώρους εμπορίου εξωτικών ζώων⁹.

Η διαδικασία για μετάδοση μεταξύ διαφορετικών ειδών των παθογόνων οργανισμών περιλαμβάνει πέντε διαφορετικά στάδια ¹⁰. Αρχικά, ο παθογόνος οργανισμός μολύνει αποκλειστικά τα ζώα κάτω από φυσικές συνθήκες. Στη συνέχεια ο παθογόνος οργανισμός μεταλλάσσεται ώστε να μπορεί να μεταδοθεί σε ανθρώπους, χωρίς όμως σημαντική μετάδοση από άνθρωπο σε άνθρωπο. Σε επόμενο στάδιο, ο παθογόνος κάνει μόνο μερικούς κύκλους δευτερεύουσας μετάδοσης μεταξύ των ανθρώπων. Κατόπιν, η ασθένεια υπάρχει στα ζώα αλλά παρατηρούνται δευτερεύουσες μεταδόσεις από άνθρωπο σε άνθρωπο, χωρίς την ύπαρξη ζώου

---

⁸ A.W.Bacot., & C.J. Martin. (1914). LXVII. «Observations on the mechanism of the transmission of plague by fleas». *The Journal of hygiene*, 13(Suppl), σελ.424.

⁹ R.G.Bengis , F.A. Leighton, G.R. Fischer, m. Artois, T. Mörner, C.M. Tate. «The role of wildlife in emerging and re-emerging zoonoses». *Rev Sci Tech*. 2004 Aug;23(2) σελ. 506. PMID: 15702716.

¹⁰ N.D. Wolfe, C.P. Dunavan, J. Diamond. (2007). «Origins of major human infectious diseases». *Nature*. 2007 May 17;447(7142) σελ.280. doi: 10.1038/nature05775. PMID: 17507975; PMCID: PMC7095142.

ξενιστή και στο τελευταίο στάδιο, η ασθένεια συνεχίζει να μεταδίδεται αποκλειστικά μεταξύ των ανθρώπων .

Η πανώλη εμφανίζεται σε τρεις μορφές: βουβωνική, σηπτική και πνευμονική ανάλογα τη διαδικασία της μόλυνσης. Η βουβωνική μορφή είναι η πιο συνηθισμένη και είναι αποτέλεσμα του τσιμπήματος μολυσμένου φύλλου. Τα συμπτώματα της βουβωνικής πανώλης μοιάζουν πάρα πολύ με αυτά της γρίπης. Πυρετός, κρυάδες, πονοκέφαλος, άλγος σε όλο το σώμα, αδυναμία, εμετός, ναυτία και συνοδεύονται από πρησμένους λεμφαδένες. Η σηπτική πανώλη είναι πιο σπάνια και συνίσταται από προοδευτική μόλυνση του αίματος και την απουσία λεμφαδενοπάθειας. Στην πνευμονική της μορφή η πανώλη μεταδίδεται μέσω σταγονιδίων και μολύνει τους πνεύμονες. Μπορεί, όμως, να προκύψει και ως εξέλιξη της βουβωνικής μορφής. Τα ποσοστά θνησιμότητας είναι ιδιαίτερα υψηλά. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στη βουβωνική πανώλη το ποσοστό θνησιμότητας κυμαίνεται από 50% έως 90%. Στην σηπτική μορφή που είναι βέβαια ιδιαίτερα σπάνια (10%-25% των περιστατικών), τα ποσοστά θνησιμότητας είναι ακόμα υψηλότερα αλλά και στην πνευμονική πανώλη, ο ασθενής καταλήγει πολύ γρήγορα, εάν δεν αντιμετωπιστεί η ασθένεια ¹¹.

Οι τρόποι αντιμετώπισης της πανώλης μέχρι και αρκετά πρόσφατα, με την ανακάλυψη αντιβιοτικών φαρμάκων, ήταν καθαρά συμπτωματική και σκοπό είχε την ανακούφιση του ασθενή ευελπιστώντας στην ανάρρωση. Πειραματικές μέθοδοι θεραπείας όπως η αφαίμαξη και ο καυτηριασμός ήταν πολύ συνηθισμένες. Ο περιορισμός της εξάπλωσης της πανώλης γινόταν παραδοσιακά με τη μέθοδο του αποκλεισμού και της καραντίνας. Τα μολυσμένα άτομα ή και ολόκληρες περιοχές απομονώνονται από τον υπόλοιπο κόσμο ώστε να μη μεταδώσουν την ασθένεια. Όσοι έρχονταν από περιοχές με αυξημένα ποσοστά μόλυνσης υποχρεώνονταν σε καραντίνα για αρκετό διάστημα εως ότου να επιβεβαιωθεί ότι δεν είναι φορείς της ασθένειας. Τα πλοία και οι επιβάτες τους από τις περιοχές οι οποίες παρουσίαζαν αυξημένα ποσοστά μόλυνσης τίθεντο σε καραντίνα σε συγκεκριμένες περιοχές που ονομαζόταν λαζαρέτα, μέχρι να επιβεβαιωθεί ότι είναι ασφαλές να αποβιβαστούν στο λιμάνι. Στα λαζαρέτα συνήθως υπήρχαν και υποτυπώδες υγειονομικές εγκαταστάσεις για να φροντίζουν τους ασθενείς.

---

¹¹J. Piret., & G. Boivin. (2021). «Pandemics Throughout History». *Frontiers in microbiology*, 11, σελ. 2-4. <https://doi.org/10.3389/fmicb.2020.631736>

Η πανώλη είναι υπεύθυνη για εκατομμύρια θανάτους στην ανθρώπινη ιστορία. Τουλάχιστον τρεις μεγάλες πανδημίες πανώλης έχουν καταγραφεί από το 500 μ.Χ. μέχρι και τον 20ο αιώνα. Το βακτήριο *Yersinia pestis*, υπεύθυνο για την πανώλη, απομονώθηκε το 1894 από τον Ρώσο Alexandre Yersin. Σήμερα, η πανώλη αντιμετωπίζεται επιτυχώς από τα σύγχρονα αντιβιοτικά. Η πανώλη συνεχίζει να είναι ενδημική σε διάφορες περιοχές της Αφρικής, της Ν. Αμερικής και της Ασίας. Η τελευταία σημαντική έξαρση πανώλης παρατηρήθηκε το 2017 στη Μαδαγασκάρη με 2.417 περιστατικά ¹².

1.2.2 Χολέρα

Η χολέρα είναι μία ασθένεια η οποία οφείλεται στο βακτήριο *Vibrio cholerae*. Το βακτήριο αυτό συγκεντρώνεται στο λεπτό έντερο και εκλύει μία τοξίνη η οποία δημιουργεί εκτεταμένη διάρροια και απώλεια υγρών του σώματος. Ο ασθενής πολύ σύντομα οδηγείται σε αφυδάτωση, υποβολαιμικό σοκ και θάνατο. Η επώαση της ασθένειας γίνεται ασυμπτωματικά και μπορεί να διαρκέσει μέχρι και μία εβδομάδα. Από την ώρα της εκδήλωσης των συμπτωμάτων ο θάνατος μπορεί να επέλθει μέσα σε λίγες ώρες έως και λίγες μέρες εάν δεν αντιμετωπιστεί άμεσα με χρήση αντιβιοτικών ¹³.

Η χολέρα μεταδίδεται στον άνθρωπο μέσα από μολυσμένα ύδατα. Στη συνέχεια, μπορεί να μεταδοθεί από άνθρωπο σε άνθρωπο μέσα από τα κόπρανα. Είναι σαφές ότι η μετάδοση της είναι πιο συχνή σε περιοχές στις οποίες οι συνθήκες υγιεινής δεν είναι καλές και το νερό δεν αποστειρώνεται πριν καταναλωθεί ή χρησιμοποιηθεί από τους ανθρώπους. Εξάρσεις χολέρας, σήμερα, καταγράφονται σε περιοχές ύστερα από φυσικές καταστροφές ή καταστροφές από εμπόλεμες συρράξεις, στις οποίες οι υποδομές ύδρευσης και αποχέτευσης έχουν καταστραφεί και τα νερά είναι μολυσμένα.

---

¹² N.C. Stenseth, B.B. Atshabar, M. Begon, S.R. Belmain, E. Bertherat, E. Carniel, K.L. Gage, H. Leirs, & L. Rahalison. (2008). «Plague: past, present, and future». *PLoS medicine*, 5(1), e3.
<https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0050003>

¹³ C.P. Davis. «*Is Cholera contagious*». Διαδικτυακό άρθρο στο
https://www.medicinenet.com/is_cholera_contagious/article.htm

Η χολέρα ήταν ενδημική στην Ασία μέχρι το 1817 όταν μεταφέρθηκε από την Ινδία σε άλλες περιοχές του κόσμου προκαλώντας την πρώτη πανδημία ¹⁴. Από τότε έχουν συμβεί συνεχόμενα κύματα χολέρας, κυρίως το 19ο αιώνα, συχνά εξελισσόμενα σε πανδημίες με εκατομμύρια θύματα παγκοσμίως. Η μετάδοση γινόταν συνήθως μέσω του εμπορίου με μεταφορά μολυσμένων υδάτων εντός των πλοίων ή μέσω μολυσμένων επιβατών τους.

Οι μέθοδοι αντιμετώπισης της χολέρας, μέχρι και την εμφάνιση των αντιβιοτικών, ήταν κυρίως συμπτωματική προσφέροντας καθαρό ή αποστειρωμένο νερό στους ασθενείς και αντιμετωπίζοντας τον πυρετό και τα άλλα συμπτώματα. Και σε αυτή την περίπτωση, τα πλοία, που έρχονταν από τις μολυσμένες περιοχές, παρέμεναν σε καραντίνα, στα λαζαρέτα, μέχρι να επιβεβαιωθεί ότι δεν είναι μολυσμένα ή να θεραπευτούν όσοι από τους επιβάτες επιβίωσαν.

1.2.3 Γρίπη

Η γρίπη είναι μία ασθένεια ιογενής και μεταδίδεται μέσω του ομώνυμου ιού. Διακρίνεται σε τέσσερις τύπους A, B, C και D. Οι τύποι A και B είναι υπεύθυνοι για ξεσπάσματα σε τροπικές περιοχές και σε εποχικές επιδημίες. Μόνο ο τύπος A του ιού έχει τις δυνατότητες να κάνει πανδημία ¹⁵. Η γρίπη θεωρείται ενδημική σε αρκετά είδη ζώων, συμπεριλαμβανομένων του ανθρώπου, των πτηνών και των χοίρων. Γενετικές μεταλλάξεις του ιού μπορούν να οδηγήσουν στη μετάδοση από ζώο σε άνθρωπο και στη συνέχεια μεταξύ των ανθρώπων προκαλώντας πανδημίες ¹⁶.

Η γρίπη γενικώς θεωρείται ενδημική στις περισσότερες περιοχές του κόσμου προκαλώντας εποχικές εξάρσεις κατά τους χειμερινούς μήνες. Υπολογίζεται ότι κάθε χρόνο 3 έως 5 εκατομμύρια περιστατικά σοβαρής νόσησης με γρίπη συμβαίνουν παγκοσμίως και περίπου 250.000 - 500.000 θάνατοι καταγράφονται ¹⁷. Η νόσηση από

---

¹⁴ S.M.Faruque, M.J.Albert, & J.J. Mekalanos. (1998). «Epidemiology, genetics, and ecology of toxigenic *Vibrio cholerae*». *Microbiology and molecular biology reviews* : *MMBR*, 62(4), σελ. 1301–1314. <https://doi.org/10.1128/MMBR.62.4.1301-1314.1998>

¹⁵ E. Lofgren, N.H.Fefferman, Y.N. Naumov, J. Gorski, & E.N. Naumova. (2007). «Influenza seasonality: underlying causes and modeling theories». *Journal of virology*, 81(11), σελ.5429. <https://doi.org/10.1128/JVI.01680-06>

¹⁶ R.G.Webster, G.B.Sharp, & E.C. Claas. (1995). «Interspecies transmission of influenza viruses». *American journal of respiratory and critical care medicine*, 152(4 Pt 2), σελ.25–30. https://doi.org/10.1164/ajrccm/152.4_Pt_2.S25

¹⁷ S. Sullivan. (2018). «Challenges in reducing influenza-associated mortality». *Lancet (London, England)*, 391(10127), σελ.1242. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(17\)33292-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(17)33292-0)

τον ιό της γρίπης συνήθως είναι πολύ ήπια. Πυρετός, βήχας καταρροή, μυαλγία, πονοκέφαλος, αδυναμία και καταπόνηση του ανώτερου αναπνευστικού είναι τα συνήθη συμπτώματα ενός ασθενή από γρίπη. Σοβαρότερες επιπλοκές μπορεί να συμβούν σε ανθρώπους με καταπονημένο ανοσοποιητικό σύστημα, βρέφη και ηλικιωμένους. Πνευμονία επίσης μπορεί να εμφανιστεί, η οποία οφείλεται συνήθως σε δευτερεύουσα βακτηριδιακή μόλυνση ¹⁸.

Χαρακτηριστικό του ιού της γρίπης είναι ότι έχει την ιδιότητα να μεταλλάσσεται πάρα πολύ εύκολα. Για το λόγο αυτό παραμένει ενδημική στο ανθρώπινο είδος και επιστρέφει εποχικά κάθε χρόνο. Υπολογίζεται ότι κάθε δύο έως πέντε χρόνια μια καινούργια παραλλαγή του ιού της γρίπης εμφανίζεται, η οποία είναι άγνωστη στο ανθρώπινο ανοσοποιητικό σύστημα. Με αυτό τον τρόπο ο ιός της γρίπης καταφέρνει να επιτυγχάνει υψηλή μεταδοτικότητα μεταξύ των ανθρώπων αλλά και να δημιουργεί στελέχη που να μεταφέρονται από ζώο σε άνθρωπο. Υπό αυτή την έννοια ο ιός της γρίπης αποτελεί μία μόνιμη αιτία πρόκλησης πανδημιών ¹⁹.

Η γρίπη αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή δημιουργίας πανδημιών κυρίως στον 20ο αιώνα κι είναι η αιτία για την μεγαλύτερη και καταστροφικότερη πανδημία της ιστορίας αυτή του 1918-1919. Η θεραπεία της γρίπης συνήθως είναι συμπτωματική, με χορήγηση αντιπυρετικών και, σε σοβαρότερες περιπτώσεις, αντιικών φαρμάκων και αντιβιοτικών για την πρόληψη από δευτερογενείς λοιμώξεις. Σήμερα, η ανθρωπότητα έχει στη διάθεσή της και εμβόλιο προστασίας από τον ιό της γρίπης, το οποίο ανανεώνεται κάθε χρόνο προσθέτοντας τα στελέχη του ιού, τα οποία είναι ήδη γνωστά²⁰. Φυσικά, το εμβόλιο δεν προστατεύει από τις ετήσιες μεταλλάξεις του ιού.

1.2.4 Κορονοϊοί

Οι κορονοϊοί αποτελούν μία οικογένεια ιών η οποία δημιουργεί αναπνευστικές λοιμώξεις. Μπορεί να προσβάλουν ανθρώπους, άλλα θηλαστικά αλλά και πτηνά. Προκαλούν εποχικές αναπνευστικές ασθένειες και, σε μικρότερη έκταση γαστρεντερίτιδες. Οι κορονοϊοί είναι οι πιο συνηθισμένοι παράγοντες του κοινού κρυολογήματος. Κάποια στελέχη των κορονοϊών μπορούν να δημιουργήσουν πιο

---

¹⁸ D.F. Florescu, & A.C. Kalil. (2014). «The complex link between influenza and severe sepsis». *Virulence*, 5(1), 138–139. <https://doi.org/10.4161/viru.27103>

¹⁹ J. Piret, & G. Boivin, G. ο.π. σελ. 5-6.

²⁰ ΕΟΔΥ *Γρίπη και εποχική γρίπη*. <https://eody.gov.gr/disease/gripi-kai-epochiki-gripi/>

σοβαρά προβλήματα, αν και πολύ σπάνια είναι θανατηφόρα ²¹. Παρόλα αυτά τρία στελέχη των κορονοϊών (SARS-COV, MERS-COV και SARS-COV-2) μπορούν να προκαλέσουν σοβαρές πνευμονίες στους ανθρώπους. Η πρόσφατη πανδημία του COVID-19 οφειλόταν σε έναν κορονοϊό τύπου SARS-COV-2.

Οι κορονοϊοί μεταδίδονται από άνθρωπο σε άνθρωπο αποτελώντας ενδημική νόσο, συχνά δε, με εποχικό χαρακτήρα. Συχνά, όμως, τα στελέχη του κορονοϊού έχουν τη δυνατότητα να μεταλλάσσονται και να δημιουργούν ζωνοσογόνες ασθένειες. Στελέχη των κορονοϊών τα οποία πλήττουν ένα ζώο, θηλαστικό ή πτηνό είναι δυνατό να μεταλλάσσονται ώστε να μπορούν πλέον να μολύνουν και τους ανθρώπους. Μία τέτοια περίπτωση φαίνεται ότι ήταν και ο ιός COVID-19 ο οποίος προκάλεσε την πρόσφατη πανδημία 2020-2021. Εκτιμάται από τους επιστήμονες πως το ζώο το οποίο μετέδωσε στον άνθρωπο τον ιό ήταν οι νυχτερίδες, αν και κάποιες θεωρίες προτείνουν τους παγκολίνους ως το ζώο ξενιστή, το οποίο μετέδωσε τον ιό στους ανθρώπους ²².

Παραδοσιακά, οι ασθένειες που προκαλούνται από τους κορονοϊούς αντιμετωπίζονται συμπτωματικά. Σε περίπτωση που προκαλέσουν πνευμονία υπάρχει η ανάγκη χρήσης αντιβιοτικών. Στην πρόσφατη πανδημία κορονοϊού με την ονομασία COVID-19 έγινε χρήση νέων μονοκλωνικών αντισωμάτων και αντιϊκών φαρμάκων²³. Σημαντικός παράγοντας στην αντιμετώπιση της πανδημίας στάθηκε και η ταχύτατη εξέλιξη και διάθεση εμβολίων για προστασία του γενικού πληθυσμού από τη νόσηση.

1.2.5 Ευλογιά

Η Ευλογιά είναι μία ασθένεια που οφείλεται στον ιό Variola. Είναι γνωστή στον άνθρωπο από αρχαιότατων χρόνων. Περιγραφές της ασθένειας απαντώνται σε πρώιμα κείμενα, αιγυπτιακά, ινδικά και κινέζικα. Μία μελέτη της μούμιας του Φαραώ Ραμσή Ε΄ δείχνει σημάδια μόλυνσης από ευλογιά και συνεπώς εμφανίζεται αυτή ως

---

²¹ J.S. Kahn, & K. McIntosh. (2005). «History and recent advances in coronavirus discovery». *The Pediatric infectious disease journal*, 24(11 Suppl), σελ. 224–226.
<https://doi.org/10.1097/01.inf.0000188166.17324.60>

²² T.T.Y. Lam, N. Jia, YW. Zhang, et al. (2020). «Identifying SARS-CoV-2-related coronaviruses in Malayan pangolins». *Nature* 583 σελ. 282–285. <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2169-0>

²³ ΕΟΔΥ (04/04/2022) Οδηγός αντιμετώπισης ενήλικων ατόμων με νόσο COVID-19.
https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2022/04/covid_19_algorithmos-mi-nosileuomenon_20220404.pdf

πιθανή αιτία του θανάτου του το 1157 π.Χ.²⁴. Η ασθένεια εμφανίζεται στην Ιστορία είτε ως ενδημική είτε ως επιδημική. Συνολικά είναι αμέτρητα τα εκατομμύρια των θυμάτων που έχει αφήσει πίσω της.

Η ευλογιά, πιθανόν να πρωτοεμφανίστηκε το 10.000 π.χ. στην βορειοανατολική Αφρική. Από εκεί μεταφέρθηκε στην Ινδία μέσω αρχαίων Αιγυπτίων εμπόρων. Παρέμεινε σε αυτές τις περιοχές ως ενδημική μέχρι τον 5ο με 7ο αιώνα μ.Χ όπου έφτασε στην Ευρώπη προκαλώντας επιδημίες. Η μεταφορά της στην Αμερικανική ήπειρο από τους ευρωπαίους αποίκους, αποδείχτηκε καταστροφική για τους εκεί ιθαγενείς πληθυσμούς²⁵.

Ένα από τα πρώτα συμπτώματα της ασθένειας είναι ο πυρετός, ο οποίος τις επόμενες μέρες ανεβαίνει πάρα πολύ. Προκαλεί πονοκεφάλους, πόνους σε όλο το σώμα, εμετό και μεγάλη κόπωση. Στη συνέχεια εμφανίζονται εξανθήματα με βλεννώδη μεμβράνη αρχικά στο πρόσωπο τα οποία, αργότερα εξαπλώνονται σε ολόκληρο το σώμα. Παρενέργειες της ασθένειας είναι οι βακτηριακές λοιμώξεις, οι πνευμονίες, οι εγκεφαλίτιδες. Το ποσοστό θνησιμότητας είναι ιδιαίτερα ψηλό, περίπου 30% σε μη εμβολιασμένους πληθυσμούς²⁶.

Για πολλά χρόνια η αντιμετώπιση της ασθένειας ήταν συμπτωματική. Οι ασθενείς ανακουφίζονταν με όποιο τρόπο μπορούσαν από τα συμπτώματα, όπως ο πυρετός, η φαγούρα και οι μολύνσεις. Επιβιώναντες συχνά αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας για το υπόλοιπο της ζωής τους. Πολλοί από τους ασθενείς έχαναν την όρασή τους ή εμφάνιζαν άλλες μορφές αναπηρίας. Η νίκη της ανθρωπότητας επί της ευλογιάς επήλθε με την ανακάλυψη του εμβολίου το 1796 από τον Dr Edward Jenner²⁷. Η εξάπλωση του εμβολιασμού σε όλο τον κόσμο οδήγησε ουσιαστικά στην εξαφάνιση της ευλογιάς παγκοσμίως, με αποτέλεσμα το τελευταίο γνωστό κρούσμα ευλογιάς να σημειωθεί το 1977.

---

²⁴ A.M. Behbehani. (1983). «The smallpox story: life and death of an old disease». *Microbiological reviews*, 47(4), σελ. 456.

²⁵ S. Riedel. (2005). «Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination». *Proceedings (Baylor University. Medical Center)*, 18(1). σελ. 21–22.
<https://doi.org/10.1080/08998280.2005.11928028>

²⁶ Z.S. Moore, J.F. Seward, & J.M. Lane. (2006). «Smallpox». *The Lancet*, 367(9508), 425–426.

²⁷ A.M. Behbehani. ο.π. 456

1.2.6 AIDS

Το AIDS είναι μία ασθένεια η οποία προκαλείται από τον ιό HIV. Ο ιός προσβάλλει το ανοσοποιητικό σύστημα του ανθρώπου, με αποτέλεσμα αυτό να καταρρέει και ο οργανισμός να είναι ευάλωτος σε όλων των ειδών τις ασθένειες. Ο ασθενής συνήθως καταλήγει από επιπλοκές γνωστών ασθενειών, όπως η πνευμονία, τις οποίες δεν μπορεί να αντιμετωπίσει ο οργανισμός του.

Το AIDS θεωρείται ζωνοσογόνος νόσος. Έχει δηλαδή μεταφερθεί από τα ζώα στον άνθρωπο. Ο ιός HIV φυσιολογικά υπάρχει σε ένα υποείδος του χιμπατζή, στο οποίο δεν προκαλεί κάποιο πρόβλημα. Σε κάποια χρονική στιγμή ο ιός μεταλλάχθηκε και προσέβαλε και τον άνθρωπο, στον οποίο προκαλεί μη αναστρέψιμες βλάβες²⁸. Ο ιός μεταδίδεται από άνθρωπο σε άνθρωπο μέσω της μεταφοράς ανθρώπινων σωματικών υγρών, όπως αίμα, σπέρμα και κολπικές εκκρίσεις. Επίσης μεταφέρεται κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης από τη μάνα στο παιδί, αλλά δεν μεταδίδεται με την καθημερινή επαφή²⁹. Η προστασία από τον ιό έγκειται στην αποφυγή επαφής με ανθρώπινα υγρά χωρίς ανάλογη προστασία και με τη χρήση προφυλακτικού κατά τη διάρκεια της σεξουαλικής επαφής.

Σύμφωνα με στοιχεία του Διεθνούς Οργανισμού Υγείας³⁰ από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, όταν και παρατηρήθηκε πρώτη φορά ο ιός, έχει μολύνει περίπου 85,6 εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον κόσμο και έχει προκαλέσει το θάνατο σε περίπου 40 εκατομμύρια από αυτούς. Σήμερα υπολογίζεται ότι περίπου 39 εκατομμύρια άνθρωποι είναι φορείς του ιού, τα δύο τρίτα των οποίων σε χώρες της Αφρικής. Μόνο στο 2022, εξακόσιες τριάντα χιλιάδες άνθρωποι πέθαναν από το AIDS και περίπου ένα εκατομμύριο τριακόσιες χιλιάδες μολύνθηκαν από τον ιό.

Για πολλά χρόνια οι φορείς του ιού και κατ' επέκταση οι ασθενείς ουσιαστικά δεν είχαν καμία αποτελεσματική αντιμετώπιση της ασθένειας τους. Σήμερα, αν και ακόμα δεν έχει ανακαλυφθεί η θεραπεία ή το εμβόλιο προστασίας από τον ιό, υπάρχει δυνατότητα, μέσω της χρήσης κοκτέιλ αντιρετροϊκών φαρμάκων, ο ιός να βρίσκεται σε καταστολή και οι φορείς να έχουν μία κανονική και μεγάλη σε διάρκεια ζωή³¹. Ωστόσο,

---

²⁸ A.C. Fauci. (1999). «The AIDS epidemic—considerations for the 21st century». *New England Journal of Medicine*, 341(14), σελ. 1046.

²⁹ WHO. (2023). *HIV AND AIDS*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hiv-aids>

³⁰ Ο.π.

³¹ Ο.π.

αυτό ισχύει κυρίως για τους πολίτες του δυτικού κόσμου, οι οποίοι έχουν πρόσβαση σε τέτοια φάρμακα. Ασθενείς και φορείς του ιού σε χώρες του Τρίτου Κόσμου και κυρίως στην Αφρική, έχουν πολύ περιορισμένη πρόσβαση σε αυτά τα φάρμακα και δεν τυγχάνουν της κατάλληλης περίθαλψης.

1.3 Οι σημαντικότερες επιδημίες της ιστορίας

Κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, οι παραπάνω ασθένειες έχουν προκαλέσει επιδημίες με καταστροφικά αποτελέσματα. Στη συνέχεια θα δώσουμε ένα κατάλογο των σημαντικότερων επιδημιών στην ανθρώπινη ιστορία. Το κριτήριο για την επιλογή των συγκεκριμένων επιδημιών είναι κυρίως ο αριθμός των νεκρών που προκάλεσαν, αλλά και ο αντίκτυπος που είχαν στην εξέλιξη του πολιτισμού.

1.3.1 Ο λοιμός των Αθηνών

Ο λοιμός των Αθηνών είναι η αρχαιότερη επιδημία, που έχει καταγραφεί αναλυτικά. Η καταγραφή της έγινε από τον ιστορικό Θουκυδίδη, ο οποίος ασθένησε, επιβίωσε και στη συνέχεια κατέγραψε τα γεγονότα. Ο Θουκυδίδης περιέγραψε αναλυτικά τα συμπτώματα, όπως και την εξέλιξη της ασθένειας, τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση της αλλά και τις επιπτώσεις που είχε στην κοινωνία της Αθήνας και στην εξέλιξη του Πελοποννησιακού πολέμου.

Χρονικά ο λοιμός των Αθηνών τοποθετείται στο δεύτερο χρόνο του Πελοποννησιακού πολέμου (430 ή 429 π.Χ.). Ο Θουκυδίδης καταγράφει στο βιβλίο του «*Ιστορίαι*» ότι η αρρώστια ξεκίνησε από την Αιθιοπία, πήγε στην Αίγυπτο, στη Λιβύη και σε συνέχεια στην Αθήνα. Χτύπησε πρώτα τους κατοίκους του Πειραιά και, στη συνέχεια, την υπόλοιπη πόλη. Τα συμπτώματα ήταν, καταρχάς, πυρετός, στη συνέχεια, τα μάτια ο φάρυγγας και η γλώσσα γίνονταν κατακόκκινα, η ανάσα είχε έντονα άσχημη μυρωδιά, ακολουθούσε φτέρνισμα, βήχας, εμετός και το σώμα γέμιζε φλύκταινες και έλκη. Στο τελικό στάδιο, η ασθένεια προκαλούσε ανεξέλεγκτη διάρροια και οι ασθενείς κατέληγαν³².

Ο Θουκυδίδης, στην περιγραφή του, δίνει ιδιαίτερη σημασία στην κοινωνική διάσταση του λοιμού των Αθηνών και στους κατοίκους της πόλης. Θίγει το βιοηθικό ζήτημα της περίθαλψης των ασθενών με κίνδυνο μόλυνσης του ιατρού, του νοσηλευτή ή όποιου, τέλος πάντων αναλαμβάνει το επικίνδυνο έργο της φροντίδας του ασθενή. Αναφέρει ότι πολλά σπίτια έμειναν άδεια έχοντας μέσα μόνο νεκρούς, γιατί κανένας δεν πήγε να βοηθήσει τους αρρώστους, αλλά και ότι πολλοί εθελοντές πέθαιναν, διότι αψηφώντας την υγεία τους βοηθούσαν τους συνανθρώπους τους. Σε επόμενο

---

³² Θουκυδίδης. *Ιστορίαι Β* 47-54

κεφάλαιο, θα αναλύσουμε περισσότερο τις κοινωνικές επιπτώσεις της επιδημίας του λοιμού των Αθηνών όπως τις είδε και κατέγραψε ο αρχαίος ιστορικός.

Η επιδημία εκδηλώθηκε σε δύο κύματα από 430 π.Χ. έως το 428 π.Χ. και από το 427 π.Χ. έως το 426 π.Χ., αποδεκάτισε τον πληθυσμό των Αθηνών σκοτώνοντας περίπου τα δύο τρίτα των κατοίκων, μεταξύ των οποίων και τον ηγέτη της πόλης, τον Περικλή³³. Σύγχρονες μελέτες και αναλύσεις γενετικού υλικού σε οστά, που βρέθηκαν, οδηγούν στην υπόθεση ότι η αιτία του λοιμού των Αθηνών ήταν ο τυφοειδής πυρετός³⁴, κάτι το οποίο αμφισβητείται από κάποιους μελετητές³⁵.

Όπως είναι εμφανές, η εκδήλωση της επιδημίας στην πόλη των Αθηνών, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, αποτέλεσε ένα ολέθριο πλήγμα στην στρατιωτική ισχύ της. Αν και από ό,τι φαίνεται, εν μέρη, κατάφερε να ανακάμψει, παρόλα αυτά δεν μπόρεσε να επανέλθει στην πρότερη κατάσταση. Κρίσιμο γεγονός αποτέλεσε και ο θάνατος του ηγέτη της πόλης των Αθηνών από την αρρώστια σε μία τόσο κρίσιμη περίοδο, εν μέσω του πολέμου. Με το θάνατο του Περικλή, τα σχέδιά του ανετράπησαν, την ηγεσία ανέλαβαν τυχοδιώκτες οι οποίοι οδήγησαν την πόλη στην σικελική καταστροφή. Μετά και από αυτή την καταστροφή, η πόλη των Αθηνών δεν μπόρεσε να ανακτήσει τη στρατιωτική της ισχύ, με αποτέλεσμα την τελική της ήττα από τους Λακεδαιμονίους κατά τον 2ο Πελοποννησιακό πόλεμο.

1.3.2 Λοιμός των Αντωνίωνων

Κατά το 2ο αιώνα μ.Χ., η ρωμαϊκή αυτοκρατορία βρισκόταν στο απόγειο της. Έχοντας επιβάλει τη ρωμαϊκή ειρήνη (*pac romana*) στις περιοχές που ελέγχει, έχει δημιουργήσει τις ιδανικές συνθήκες για εμπόριο και ασφαλή μετακίνηση των πληθυσμών. Η Ρώμη αποτελεί μία πρωτεύουσα με πληθυσμό κοντά στο ένα εκατομμύριο, η οποία ελέγχει μία αυτοκρατορία εβδομήντα πέντε εκατομμυρίων ανθρώπων³⁶.

³³ Η Καθημερινή (21/01/2006). *Ανάλυση αρχαίου dna και πιθανή αιτία του λοιμού της Αθήνας*. <https://www.kathimerini.gr/society/239688/analysis-archaiou-dna-kai-pithani-aitia-toy-loimoy-tis-athinas/>

³⁴ M.J. Papagrigrakis, C. Yapijakis, P.N. Synodinos, & E. Baziotopoulou-Valavani. (2006). «DNA examination of ancient dental pulp incriminates typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens». *International Journal of Infectious Diseases*, 10(3), σελ. 206-214.

³⁵ B. Shapiro, A. Rambaut, & M.T.P. Gilbert. (2006). «No proof that typhoid caused the Plague of Athens (a reply to Papagrigrakis et al.)». *International Journal of Infectious Diseases*, 10(4), σελ. 334-335.

³⁶ N. Stange. (2021). *Politics of Plague: Ancient Epidemics and Their Impact on Society*. Claremont Colleges Library Undergraduate Research Award. 4. σελ.3

Ο “Λοιμός των Αντωνίνων”, ονομάστηκε έτσι από τη δυναστεία των Ρωμαίων ηγετών της εποχής. Ξεκίνησε από τη Μεσοποταμία στο τέλος του 165 μ.Χ. και μέχρι το τέλος του έτους, είχε φτάσει στη Ρώμη. Οι οικιστικές συνθήκες της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας βοήθησαν την επιδημία να εξαπλωθεί πάρα πολύ γρήγορα σε μεγάλο αριθμό πολιτών. Οι συνθήκες που είχε δημιουργήσει η Pax Romana μετέφεραν το λοιμό μέσω του εμπορίου και της μετακίνησης των πληθυσμών από τις άκρες της αυτοκρατορίας.

Η αρρώστια χτύπησε κυρίως τις μεγάλες πόλεις και το στράτευμα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και οι επαρχίες δεν υπέστησαν απώλειες. Οι κακές συνθήκες υγιεινής που επικρατούσαν στα αστικά κέντρα και στους στρατιωτικούς καταυλισμούς, οδήγησαν σε έξαρση της επιδημίας, η οποία μόλυνε μεγάλο αριθμό ανθρώπων ³⁷.

Την επιδημία περιέγραψε ο Έλληνας γιατρός Γαληνός, ο οποίος ήταν σύγχρονος της εποχής. Τα συμπτώματα που περιγράφει περιλαμβάνουν πυρετό, φλύκταινες στο σώμα, εμετό, διάρροια, μαύρα κόπρανα και βήχα με αίμα και βλέννα. Από τα περιγραφόμενα συμπτώματα, σύγχρονοι μελετητές καταλήγουν ότι μάλλον πρόκειται για αιμορραγική ευλογιά ³⁸.

Τα στοιχεία που έχουμε είναι ελλιπή, αναφορικά με το μέγεθος της εξάπλωσης και το συνολικό αριθμό των θυμάτων. Σε μία έξαρση ευλογιάς το ποσοστό θανάτου κυμαίνεται από 1 έως και 80%. Διάφοροι μελετητές στην πιο απαισιόδοξη εκτίμηση τους, υπολογίζουν ότι περίπου ο μισός πληθυσμός της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας πέθανε κατά τη διάρκεια της επιδημίας. Πιο αισιόδοξες προβλέψεις το περιορίζουν σε 7-10%, ποσοστό που μεταφράζεται σε επτά με οκτώ εκατομμύρια θανάτους μέσα στα 23 χρόνια της επιδημίας ³⁹.

Οι επιπτώσεις του λοιμού των Αντωνίνων ήταν τεράστιες, κυρίως σε στρατιωτικό επίπεδο. Οι ρωμαϊκές λεγεώνες αποδεκατίστηκαν, με αποτέλεσμα να στελεχώνονται από κατάδικους, σκλάβους και μονομάχους, μειώνοντας κατά πολύ τη

---

https://scholarship.claremont.edu/cclura_2021/4

³⁷ E. Hanna. (2015). «The route to crisis: Cities, trade, and epidemics of the roman empire». *Vanderbilt Undergraduate Research Journal*. σελ. 10.

³⁸ R.J. Littman, & M.L. Littman. (1973). «Galen and the Antonine plague». *The American Journal of Philology*, 94(3), σελ.245.

³⁹ N. Stange.ο.π. σελ.44

στρατιωτική ισχύ της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας ⁴⁰. Η επιδημία του Κυπριανού που εκδηλώθηκε λίγα χρόνια αργότερα (250 μ.Χ.), ολοκλήρωσε την καταστροφή της Ρωμαϊκής στρατιωτικής ισχύος, η οποία δεν ανέκαμψε στο επίπεδο που είχε πριν το 165 μ.Χ.

1.3.3 Λοιμός του Ιουστινιανού

Τον 6ο αιώνα μ.Χ., η πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έχει μεταφερθεί στην Κωνσταντινούπολη με Αυτοκράτορα τον Ιουστινιανό. Ο Αυτοκράτορας από το 527 που ενθρονίστηκε, και αφού επιβίωσε της στάσης του «Νίκα» (532), μέσα σε εννέα χρόνια, κατάφερε την ανακατάληψη της Βορείου Αφρικής από τους Βάνδαλους και της Ιταλίας από τους Γότθους. Αναμόρφωσε το νομικό σύστημα με τη δημιουργία του Ιουστινιανού κώδικα και κατασκεύασε τη μεγαλύτερη εκκλησία της χριστιανοσύνης την Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη. Όλα αυτά μέχρι το ξέσπασμα της επιδημίας του 541.

Ως λοιμός του Ιουστινιανού έμεινε γνωστή ως η πρώτη επιδημία πανώλης στον δυτικό κόσμο. Για την επιδημία αυτή έχουμε αρκετές πηγές από την εποχή του Ιουστινιανού. Εμφανίστηκε στο Πηλούσιο της ανατολικής Αιγύπτου το 540 μ.Χ. και κατέκλυσε την Αίγυπτο το 541 μ.Χ., έφτασε μέχρι την Κωνσταντινούπολη το 542 μ.Χ. και τη Ρώμη το 543 μ.Χ.. Κατέληξε να είναι ενδημική στη Μεσόγειο και να επανεμφανίζεται σε κύματα για τα επόμενα χρόνια, πλήττοντας κάθε γωνία της αυτοκρατορίας, μέχρι την Ισπανία, την Βρετανία, την Ιρλανδία αλλά και τον ισλαμικό κόσμο⁴¹. Συγκεκριμένα, επιδημίες αυτής της πανώλης εμφανίστηκαν τα έτη 558, 573, 595, 597 και 618 μ.Χ.. Από το 618 μέχρι το 749 μ.Χ. μυστηριωδώς, οι εξάρσεις πανώλης έγιναν σπανιότερες και στη συνέχεια, άγνωστο κάτω από ποιές συνθήκες, εξαφανίστηκε ⁴². Από την περιγραφή των συμπτωμάτων φαίνεται ότι ήταν ο τύπος της βουβωνικής πανώλης, η οποία έχει αρκετά υψηλά ποσοστά θανάτου ⁴³.

Οι περιγραφές από την εποχή μιλούν για δέκα χιλιάδες νεκρούς ημερησίως. Οι δρόμοι της Κωνσταντινούπολης ήταν γεμάτοι πτώματα που έμεναν άταφα για μέρες.

---

⁴⁰ Ο.π.σελ.44

⁴¹ D. Stathakopoulos. (2007). *Crime and punishment, the plague in the Byzantine empire, 541-749* στο Little, L. K. (Ed.). (2007). *Plague and the end of antiquity: the pandemic of 541-750*. Cambridge University Press. σελ.101-104

⁴² N. Stange. ο.π. σελ 70-72

⁴³ Ο.π. σελ 74

Ο Ιουστινιανός εξέδωσε διάταγμα για δημιουργία μαζικών τάφων χωρητικότητας έως και εβδομήντα χιλιάδων πτωμάτων έκαστος, έξω από την Κωνσταντινούπολη ⁴⁴. Οι εκτιμήσεις για τον συνολικό αριθμό των θυμάτων ποικίλει ανάλογα τον εκτιμητή, από τριάντα με πενήντα εκατομμύρια έως και εκατό εκατομμύρια νεκρούς ⁴⁵. Αποτέλεσε την πλέον θανατηφόρα επιδημία μέχρι τότε.

Αν και η αυτοκρατορία του Ιουστινιανού ανέκαμψε εν μέρει από την πανώλη, συνεχίζοντας τους νικηφόρους αγώνες του για επανακατάληψη των εδαφών της παλαιάς ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, τα σημάδια της πανδημίας έμειναν ανεξίτηλα. Η ερήμωση μεγάλων γεωγραφικών περιοχών από αξιόμαχο πληθυσμό και η αναπόφευκτη μείωση του στρατεύματος έδωσε πολύτιμο χώρο στα όρια της αυτοκρατορίας σε επίδοξους εισβολείς. Οι συνέπειες αποδείχθηκαν ιδιαίτερα επιζήμιες στα ανατολικά σύνορα με τον ισλαμικό κόσμο και στα βόρεια σύνορα με τα γοθικά και σλαβικά φύλα ⁴⁶.

1.3.4 Ο Μαύρος Θάνατος

Ο 14ος αιώνας βρίσκει την Ευρώπη στην περίοδο την οποία σήμερα ονομάζουμε Ύστερο Μεσαίωνα. Η Ευρώπη αρχίζει σιγά-σιγά να βγαίνει από τα μαύρα χρόνια και να αναπτύσσει τις τέχνες, την οικονομία και το εμπόριο. Ο Μάρκο Πόλο και άλλοι εξερευνητές έχουν ανοίξει το δρόμο με την Άπω Ανατολή και το εμπόριο μεταξιού και μπαχαρικών είναι έντονο. Ο πληθυσμός στην Ευρώπη μεγαλώνει, τα αστικά κέντρα γιγαντώνονται αλλά οι συνθήκες διαβίωσης σε αυτά είναι άθλιες. Οι συνθήκες δηλαδή, είναι ιδανικές για την έξαρση της επόμενης πανδημίας.

Η πανώλη εμφανίστηκε με τη μορφή επιδημίας στην Ευρώπη το 1347 μ.Χ.. Μεταφέρθηκε από την Ανατολική Ασία μέσω ξηράς και θάλασσας διά των εμπορικών δρόμων και του μεσαιωνικού Δρόμου του Μεταξιού ⁴⁷. Η επιδημία διήρκεσε περίπου τέσσερα χρόνια μέχρι το 1351 μ.Χ., αφού εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη, εξοντώνοντας το 30% του ευρωπαϊκού πληθυσμού. Τους επόμενους αιώνες

---

⁴⁴ P. Allen. (1979). «The “Justinianic” plague». *Byzantion*, 49, σελ. 5–20.

⁴⁵ J. Piret, J., & G. Boivin. ο.π. σελ. 3.

⁴⁶ Θ. Μπουλούμης. (2016). *Η Ιουστινιάνειος πανώλη και οι δημογραφικές, οικονομικές και κοινωνικές της επιπτώσεις στις πληγείσες περιοχές*. Δημοσίευτη εργασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου. σελ.27

⁴⁷ L. Seifert, I. Wiechmann, M. Harbeck, A. Thomas, G. Grupe, M. Projahn, ... & J.M. Riehm. (2016). «Genotyping *Yersinia pestis* in historical plague: evidence for long-term persistence of *Y. pestis* in Europe from the 14th to the 17th century». *PLoS One*, 11(1), e0145194.

ακολούθησαν κύματα έξαρσης της πανώλης, όπως η πανώλη του Μιλάνου (1630), η μεγάλη πανώλη του Λονδίνου (1655-1666) και η πανώλη της Μασσαλίας (1821-1822)⁴⁸. Μία εκτίμηση είναι ότι το βακτήριο παρέμενε στους πληθυσμούς των τρωκτικών, επαναμολύνοντας κατά καιρούς τους ανθρώπινους πληθυσμούς. Τα κύματα πανώλης που διήρκεσαν μέχρι το 19ο αιώνα υπολογίζεται ότι σκότωσαν συνολικά περίπου διακόσια εκατομμύρια ανθρώπους⁴⁹. Οι επιπτώσεις, τόσο δημογραφικές όσο και οι οικονομικές, ήταν τεράστιες για τα κράτη της εποχής.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι μία πληροφορία που κατέγραψε ένας Ιταλός γραμματέας, ο Gabriele de Mussi, (ο οποίος πιθανόν δεν ήταν αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων), αναφορικά με τον τρόπο που η πανώλη έφτασε στην Ευρώπη. Τα γεγονότα που περιγράφει, συνέβησαν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Κάφφα από στρατεύματα της «Χρυσής ορδής», πιθανότατα Τάταρους.

Η Κάφφα, γνωστή ως «Θεοδοσία» στο Βυζάντιο, ήταν μία πόλη λιμάνι των Γενοβέζων, στην χερσόνησο της Κριμαίας, την εποχή που η περιοχή ανήκε στην αυτοκρατορία της «Χρυσής ορδής». Η πόλη της Κάφφα πολιορκήθηκε το 1346 μ.Χ. από τους Τάταρους, ενώ στο στράτευμά τους είχε ξεσπάσει η πανώλη. Κατά τον de Mussi, οι πολιορκητές εκτόξευσαν με καταπέλτες τεμαχισμένα πτώματα μολυσμένων από την πανώλη, πάνω από τα τείχη της πόλης, με σκοπό την επιμόλυνση των κατοίκων και υπερασπιστών της. Η επιμόλυνση υπήρξε επιτυχής και οι λιγοστοί επιζώντες (μεταξύ των οποίων και μολυσμένοι) της πόλης απέδρασαν με γενοβέζικα πλοία μεταφέροντας την νόσο στη Γένοβα⁵⁰.

Η ιστορία αυτή χρονικά ταιριάζει με την εξάπλωση του Μαύρου Θανάτου στην Ευρώπη. Πράγματι τα πρώτα κρούσματα παρατηρήθηκαν στη Γένοβα το 1347 μ.Χ. και πιθανόν, να προέρχονται από μολυσμένους επιζώντες της πόλης της Κάφφα. Ενδεχομένως, ελάχιστη σημασία έχει εάν οι κάτοικοι της Κάφφα μολύνθηκαν πράγματι από τα πτώματα τα οποία εκτόξευσαν οι πολιορκητές της, είτε το βακτήριο μεταφέρθηκε σε αυτούς μέσω των αρουραίων ξενιστών που ακολουθούσαν το στράτευμα των τατάρων είτε ο Μαύρος Θάνατος μεταφέρθηκε σε αυτούς από τα πλοία

---

⁴⁸Ο.π.

⁴⁹ R.W. Titball. S.E.C. Leary. (1998). «Plague», *British Medical Bulletin*, Volume 54, Issue 3, 1998. σελ.626. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bmb.a011715>

⁵⁰ M. Wheelis. (2002). «Biological warfare at the 1346 siege of Caffa». *Emerging infectious diseases*, 8(9). σελ. 971.

των Γενουατών που στάλθηκαν να τους βοηθήσουν. Αυτό όμως που έχει σημασία είναι ότι στην πολιορκία της πόλης έγινε για πρώτη φορά χρήση αυτού που σήμερα θα ονομάζαμε «βιολογικό όπλο». Σήμερα που η βιοτεχνολογία έχει αναπτυχθεί πολύ περισσότερο από το 1346 μ.Χ., ο κίνδυνος από τη χρήση βιολογικών όπλων μαζικής καταστροφής είτε για πολεμικούς σκοπούς είτε για τρομοκρατικές ενέργειες, είναι περισσότερο από ποτέ επίκαιρος.

1.3.5 Κολομβιανή ανταλλαγή

Ο όρος «κολομβιανή ανταλλαγή» ο οποίος συχνά συναντάται και ως «η μεγάλη ανταλλαγή» χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά από τον ιστορικό Alfred Crosby το 1970, όταν ήθελε να περιγράψει τη μαζική ανταλλαγή ανθρώπων, ζώων, φυτών και ασθενειών μεταξύ ανατολικού και δυτικού ημισφαιρίου, ως αποτέλεσμα της άφιξης του Κολόμβου στην Αμερική⁵¹. Όταν ο Κολόμβος έφτασε στην Νέα Ήπειρο το 1492, βρήκε μία ήπειρο, η οποία ήταν απομονωμένη από κάθε άποψη από τον υπόλοιπο κόσμο. Τα φυτά, τα ζώα και οι άνθρωποι είχαν εξελιχθεί σε ένα προστατευμένο περιβάλλον μακριά από την αλληλεπίδραση με τις άλλες ηπείρους. Οι άνθρωποι είχαν εγκατασταθεί στην ήπειρο 15 έως 25 χιλιάδες χρόνια πριν και εκτός από τους σκύλους ακόμα δεν είχε εξελιχθεί η εξημέρωση άλλων οικόσιτων ζώων. Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι δεν είχαν μεταφερθεί στο πληθυσμό ζωνοσογόνες ασθένειες, όπως η γρίπη, η πανώλη και η ευλογιά, οι οποίες μεταφέρθηκαν στους κατοίκους του υπόλοιπου κόσμου μέσω των χοίρων, των πουλερικών και των βοοειδών .

Συνέπεια της επαφής των αυτόχθονων Αμερικανών με τους αποίκους από Δυτική Ευρώπη και των σκλάβων από την Αφρική, ήταν να ξεκινήσει, εκτός από την πολιτισμική και μία ανταλλαγή ιών και μικροβίων. Κυρίως υπήρξε μία μονόδρομη μεταφορά ιών και μικροβίων από τους Δυτικοευρωπαίους και τους Αφρικανούς προς τους αυτόχθονες ιθαγενείς, οι οποίοι είχαν μηδενική φυσική ανοσία ή αντίσταση σε αυτά. Συνέπεια αυτής της μεταφοράς νέων ασθενειών, όπως η ευλογιά, η σύφιλη, η πανώλη, η ανεμοβλογιά, ο τύφος και ο κόκκινος πυρετός στο Νέο Κόσμο⁵² ήταν να αποδεκατιστούν οι πληθυσμοί των αυτόχθονων.

---

⁵¹ S. Pruitt. (2023). «How the Columbian exchange brought Globalization and disease». *History Channel*, <https://www.history.com/news/columbian-exchange-impact-diseases>

⁵² J. McNeill. (2023). «Columbian Exchange». *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/event/Columbian-exchange>

Αν και οι ακριβείς επιπτώσεις της μόλυνσης των αυτόχθονων Αμερικανών από τις νέες ασθένειες είναι αδύνατο να υπολογιστούν με ακρίβεια, σύγχρονοι μελετητές υπολογίζουν ότι περίπου το 80 έως 95% του τοπικού πληθυσμού (υπολογίζεται μεταξύ 8 -110 εκατομμυρίων) εξαφανίστηκε στα πρώτα εκατό με εκατόν πενήντα χρόνια από την άφιξη του Κολόμβου ⁵³. Πολιτισμοί όπως αυτοί των Μάγια, των Ίνκας και των Αζτέκων εξαφανίστηκαν από την παγκόσμια Ιστορία.

1.3.6 Επιδημίες χολέρας του 19ου αιώνα

Ο 19ος αιώνας χαρακτηρίζεται από την ραγδαία ανάπτυξη της βιομηχανίας, η οποία οδήγησε μεγάλο αριθμό ανθρώπων να μεταφερθούν από την περιφέρεια στα αστικά κέντρα. Βιομηχανικά κέντρα δημιουργήθηκαν γύρω από τις πόλεις, προσφέροντας θέσεις εργασίας σε ανθρώπους οι οποίοι εγκατέλειψαν την γεωργία και την κτηνοτροφία. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν η συγκέντρωση μεγάλου αριθμού ανθρώπων σε αστικά κέντρα με υποβαθμισμένες συνθήκες υγιεινής.

Η χολέρα εμφανίστηκε στην Ευρώπη στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα. Πιθανολογείται ότι ήρθε στην Ευρώπη από την Ινδία στην οποία αποτελούσε ενδημικό φαινόμενο ⁵⁴. Επανεμφανίστηκε καθόλη τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα, σε συνεχή επιδημικά κύματα, κάνοντας το γύρο του κόσμου ⁵⁵. Οι θαλάσσιες και σιδηροδρομικές συγκοινωνίες ανακύκλωναν την ασθένεια μεταξύ της Ασίας και των μεγάλων αστικών κέντρων της Ευρώπης και της Β. Αμερικής, στα οποία και βρήκε ιδανικές συνθήκες εξάπλωσης.

Η ασθένεια έπαψε να αποτελεί πρόβλημα για το Δυτικό κόσμο, με την ανακάλυψη αντιβιοτικών φαρμάκων αλλά κυρίως μέσω της βελτίωσης των συνθηκών υγιεινής και διαβίωσης στα μεγάλα αστικά κέντρα. Σήμερα, εξάρσεις χολέρας συνεχίζουν να εμφανίζονται στον κόσμο κυρίως σε περιοχές με χαμηλό βιοτικό επίπεδο και συνθήκες υγιεινής.

---

⁵³ N. Nunn, & N. Qian. (2010). «The Columbian exchange: A history of disease, food, and ideas». *Journal of Economic Perspectives*, 24(2). σελ.165.

⁵⁴ S. Faruque, & M.J. Albert, & J. Mekalanos. (1999). «Epidemiology, Genetics, and Ecology of Toxigenic *Vibrio cholerae*». *Microbiology and molecular biology reviews* : MMBR. 62. σελ.1301-14. 10.1128/MMBR.62.4.1301-1314.1998.

⁵⁵ R.J. Evans. (1988). «Epidemics and revolutions: cholera in nineteenth-century Europe». *Past & Present*, (120), σελ.123-146.

1.3.7 Επιδημία Γρίπης του 1918

Η άνοιξη του 1918 βρίσκει την Ευρώπη στο τελευταίο έτος του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Στα χαρακώματα, τα τελευταία τέσσερα χρόνια, περίπου δέκα εκατομμύρια στρατιώτες είχαν σκοτωθεί από τις σφαίρες ή τα δηλητηριώδη αέρια. Τότε ήταν που ξεκίνησαν τα πρώτα κρούσματα της γρίπης, η οποία έμελλε να αποδειχθεί η φονικότερη πανδημία της ιστορίας.

Η γρίπη του 1918 χτύπησε σε δύο κύματα. Το πρώτο ξεκίνησε το Μάρτιο του 1918 και το δεύτερο το φθινόπωρο του ίδιου έτους. Το πρώτο κύμα εμφάνισε υψηλή νοσηρότητα 20 έως 50%, παρόλα αυτά η θνησιμότητα ήταν αρκετά χαμηλή. Οι προοπτικές όμως του υιού αλλάξαν στα τέλη του Αυγούστου. Το Σεπτέμβριο και τον Οκτώβριο, νέα κύματα ιού γρίπης εμφανίστηκαν στα λιμάνια και στις αστικές περιοχές σε όλες τις ηπείρους. Σε τοπικό επίπεδο, η εξάπλωση της επιδημίας έφτανε τα ανώτατα όρια, της μέσα σε τρεις εβδομάδες, κάτι που υποδεικνύει υψηλή μεταδοτικότητα ⁵⁶.

Η συγκεκριμένη επιδημία γρίπης είχε χαρακτηριστικά πολύ διαφορετικά από τις άλλες επιδημίες ή τις εποχικές γρίπες. Ηλικιακά, τα θύματα της γρίπης εμφανίζουν ένα σχεδιάγραμμα σε σχήμα U. Εμφανίζουν, δηλαδή, υψηλότερα ποσοστά θανάτου στις ακραίες τιμές, δηλαδή στις πολύ μικρές ηλικίες και σε πολύ μεγάλες. Αντιθέτως, τα θύματα της γρίπης του 1918 εμφάνιζαν μία διάταξη τύπου W. Εκτός δηλαδή από τις υψηλές τιμές στις μικρές τις μεγάλες ηλικίες, εμφάνισαν και μία κορύφωση στις ηλικίες 15 με 35.

Η συνήθης παρενέργεια και επιπλοκή από τη μόλυνση ήταν μία επιθετική βρογχοπνευμονία, η οποία προκαλούσε σοβαρές καταστροφές στους ιστούς των πνευμόνων και συχνά ακολουθούσαν δευτερεύουσες βακτηριακές μολύνσεις κυρίως από στρεπτόκοκκο ⁵⁷. Υπολογίζεται ότι περίπου πεντακόσια εκατομμύρια άνθρωποι μολύνθηκαν από την Πανδημία της γρίπης εκ των οποίων περίπου πενήντα εκατομμύρια πέθαναν σε όλο τον κόσμο ⁵⁸.

---

⁵⁶ A.H. Reid, G.K. Taubenberger, & T.G. Fanning. (2001). «The 1918 Spanish influenza: integrating history and biology». *Microbes and infection*, 3(1), σελ. 81-87.

⁵⁷ J. Piret, & G. Boivin, G. ο.π. σελ.5-8

⁵⁸ N.P. Johnson, & J. Mueller. (2002). «Updating the accounts: global mortality of the 1918-1920 "Spanish" influenza pandemic». *Bulletin of the History of Medicine*, σελ.115.

1.3.8 Επιδημία AIDS

Ήταν οι αρχές του 1981 όταν ξεκίνησαν οι φήμες κυρίως από τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής για μία καινούργια αιτία θανάτου, η οποία έχει εμφανιστεί. Στην αρχή, φαινόταν να αποτελεί πρόβλημα της ομοφυλοφιλικής κοινότητας και των ναρκομανών. Η αρρώστια εξαπλωνόταν κυρίως σε αυτές τις ομάδες, με ανεξήγητο τρόπο. Μέσα στον επόμενο χρόνο, η ίδια αρρώστια διαγνώστηκε στην Ευρώπη και, το 1983, αναγνωρίστηκαν τα πρώτα κρούσματα σε ετεροφυλόφιλους μη χρήστες ναρκωτικών. Η καινούργια ασθένεια ονομάστηκε AIDS στην Αμερική και CIDA στη Γαλλία και την Ισπανία⁵⁹.

Η καινούργια ασθένεια μπορούσε να βρίσκεται για πολύ καιρό σε αδράνεια στον οργανισμό του ασθενή, ο οποίος μη γνωρίζοντάς το, την μετέδιδε, ενώ, στη συνέχεια, εκδηλωνόταν ξαφνικά, οδηγώντας τον στο θάνατο. Ως αιτία αναγνωρίστηκε ο ιός HIV το 1984 όταν πλέον ήδη υπήρχαν επτά χιλιάδες επτακόσιες περιπτώσεις μόλυνσης στις Ηνωμένες Πολιτείες και επτακόσιες εξήντα δύο περιπτώσεις στην Ευρώπη. Από τότε, η ασθένεια συνέχισε να εξαπλώνεται με ταχύτατους ρυθμούς μολύνοντας ολοένα και περισσότερους ανθρώπους σε ολόκληρο τον κόσμο. Είναι χαρακτηριστικό ότι έως το 1990 οι δηλωμένοι ασθενείς από AIDS υπολογίστηκαν σε οκτώ με δέκα εκατομμύρια⁶⁰.

Η μετάδοση του ιού δεν είναι πολύ εύκολη. Απαιτείται μεταφορά αίματος, σπέρματος ή σωματικών υγρών από τον φορέα της ασθένειας στον υγιή. Ο αποτελεσματικότερος τρόπος προστασίας από τη μόλυνση είναι η αποφυγή επαφής με αίμα και η χρήση προφυλακτικού κατά τη σεξουαλική επαφή⁶¹.

Δυστυχώς σε περιοχές κυρίως του Τρίτου Κόσμου, όπως στην Αφρική, τα ποσοστά το μολύνσεων από AIDS είναι τεράστια, γεγονός που το καθιστά σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα. Χαρακτηριστικά το 2022 το 29,9% των ηλικιών 15 έως 49 χρόνων της Σουαζιλάνδης ήταν φορείς του ιού. Αντίστοιχα για το Λεσότο ήταν 19,3%,

---

⁵⁹ W.C. Greene. (2007). «A history of AIDS: looking back to see ahead». *European journal of immunology*, 37(S1), σελ.94 -102.

⁶⁰ LA Times.(131/07/1990). *Estimate of AIDS virus carriers put at 8-10 million worldwide*. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1990-07-31-mn-1348-story.html>

⁶¹ W.C. Greene ο.π. σελ. 94

την Νότια Αφρική 17,8%, την Μποτσουάνα 16,4%, την Μοζαμβίκη 11,6%, Ναμίμπια και Ζιμπάμπουε 11,% και Ζάμπια 10.8% ⁶².

1.3.9 Επιδημία COVID19

Τον Δεκέμβριο του 2019, όταν στην πόλη Γουχάν της Κίνας άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια μιας καινούργιας ασθένειας, κανένας δεν υπολόγιζε πως αυτή θα εξελισσόταν σε πανδημία. Οι επιστήμονες σύντομα εντόπισαν τον ιό, ο οποίος ήταν υπεύθυνος. Πρόκειται για μία παραλλαγή κορονοϊού, σαν αυτούς που κυκλοφορούν εποχικά στον πληθυσμό ο οποίος, όμως, εμφάνισε μεγάλη μεταδοτικότητα. Μετά την αποτυχία περιορισμού του και μέχρι το τέλος του Ιανουαρίου 2020, η καινούργια ασθένεια είχε εξαπλωθεί σε όλο τον κόσμο, αναγκάζοντας το ΠΟΥ να βγάλει ανακοίνωση έκτακτης ανάγκης δημόσιας υγείας προς όλες τις χώρες⁶³.

Όσοι μολύνονται από τον ιό εμφανίζουν γενικά ήπια συμπτώματα, όμοια με άλλους ιούς του κοινού κρυολογήματος. Πυρετός, βήχας, πονόλαιμος, συνάχι, μυαλγία και απώλεια γεύσης και όσφρησης είναι αναμενόμενα στις περισσότερες (80%) των περιπτώσεων⁶⁴. Σε μικρό ποσοστό μολύνσεων τα συμπτώματα είναι σοβαρότερα όπως δύσπνοια και πιθανώς πνευμονία, κυρίως σε άτομα υψηλού κινδύνου. Σε κάποιες περιπτώσεις τα συμπτώματα είναι σοβαρότερα και οδηγούν σε μονιμότερα προβλήματα υγείας, ακόμα και σε θάνατο.

Επίσημα οι καταγεγραμμένοι θάνατοι από COVID-19 το χρονικό διάστημα από 01/01/2020 έως 31/12/2021 ανήλθαν σε πέντε εκατομμύριο ενιακόσιες σαράντα χιλιάδες, παγκοσμίως. Για το ίδιο διάστημα, μία πρόσφατη έρευνα που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Lancet* στις 16/04/2022 υπολογίζει την υπερβάλλουσα θνησιμότητα από τον COVID-19 σε 191 χώρες και ανεβάζει τον αριθμό σε δεκαοκτώ εκατομμύριο

---

⁶² UNAIDS. (July 13, 2023). *Ranking of countries with the highest prevalence of HIV in 2000 and 2022** [Graph]. In Statista. Retrieved October 12, 2023, from <https://www.statista.com/statistics/270209/countries-with-the-highest-global-hiv-prevalence/>

⁶³ WHO.(2020). *30-01-2020 statement on the second meeting of the international health regulations emergency committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019 ncov)* [https://www.who.int/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov))

⁶⁴ ΕΟΔΥ. *Λοίμωξη αναπνευστικού από COVID-19*. <https://eody.gov.gr/covid-19-odigies-gia-prosopiko-limenon/?print=print>

διακόσιες χιλιάδες ⁶⁵. Ο ΠΟΥ ανακοίνωσε την λήξη της πανδημίας την 05/05/2023 ανακοινώνοντας σχεδόν επτά εκατομμύρια επισήμως καταγεγραμμένους θανάτους παγκοσμίως και μία πραγματική εκτίμηση είκοσι εκατομμυρίων ⁶⁶.

Πέρα από τον αριθμό των θανάτων που προκάλεσε, η πανδημία του COVID-19 παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον μελέτης για πολλούς λόγους. Είναι η πρώτη επιδημία η οποία αναχαιτίστηκε από εμβόλια τα οποία αναπτύχθηκαν από την ιατρική κοινότητα μέσα σε ελάχιστο χρόνο από την εμφάνισή της. Ομοίως και μία σειρά πρωτοποριακών φαρμάκων χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπιση των βαρύτερων περιστατικών. Τα εμβόλια και τα φάρμακα παρήχθησαν σε τεράστιες ποσότητες και έγιναν διαθέσιμα σε κάθε γωνιά του πλανήτη.

Ο τρόπος και η ταχύτητα ανάπτυξης των φαρμάκων και, κυρίως, των εμβολίων έδωσε την ευκαιρία για ανάπτυξη ερωτημάτων αναφορικά με την ηθική διάσταση της φαρμακευτικής έρευνας. Πολλές αντιρρήσεις εκφράστηκαν για την ταχύτατη «προσωρινή» αδειοδότηση, από τους Οργανισμούς Φαρμάκων των κρατών, της χρήσης εμβολίων στον γενικό πληθυσμό χωρίς να έχουν ολοκληρωθεί από τις φαρμακευτικές εταιρείες τα θεσμοθετημένα πρωτόκολλα έρευνας. Επίσης έντονη κριτική ασκήθηκε στην προτεραιότητα που δόθηκε στην προμήθεια αυτών των εμβολίων και φαρμάκων στις πλουσιότερες χώρες της Δύσης έναντι στις φτωχότερες του υπόλοιπου κόσμου.

Η επανάσταση στην επικοινωνία μέσω των μέσων μαζικής επικοινωνίας, αλλά κυρίως μέσω του διαδικτύου και το βήμα λόγου που έχει ο καθένας μέσω των κοινωνικών δικτύων, έδωσε την ευκαιρία για την ραγδαία εξάπλωση ιδεών και απόψεων γύρω από την επιδημία σε βαθμό πρωτόγνωρο. Συνομοσπολογικές και ψευδοεπιστημονικές θεωρίες, συχνά ενισχυμένες με στοιχεία θρησκευτικού φονταμενταλισμού, κατέκλυσαν τα κανάλια ενημέρωσης, ήρθαν σε σύγκρουση με τις θέσεις της επιστημονικής κοινότητας, τουλάχιστον όπως αυτή εκφράστηκε από τα επίσημα στόματα, δημιουργώντας σύγχυση. Πολλοί πολίτες παγκοσμίως υιοθέτησαν μία σκληρή στάση άρνησης απέναντι στα εμβόλια, στους προτεινόμενους τρόπους

---

⁶⁵ P. Bager, J. Nielsen, S. Bhatt, L.B. Nielsen, T.G. Krause, & L.S. Vestergaard. (2023). «Conflicting COVID-19 excess mortality estimates». *The Lancet*, 401(10375), σελ. 432-433.

⁶⁶WHO (05/05/2023) *Who director generals opening remarks at the media briefing 05 May 2023*. <https://www.who.int/news-room/speeches/item/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing---5-may-2023>

προφύλαξης του πληθυσμού και στην αντιμετώπιση-θεραπεία της μόλυνσης από το ιό. Δυστυχώς, η πόλωση που δημιουργήθηκε δεν άφησε χώρο για σοβαρές και στοιχειοθετημένες αμφισβητήσεις ή προτάσεις οι οποίες, μέσα από ένα γόνιμο διάλογο, θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε καλύτερη αντιμετώπιση της επιδημίας.

Στο επόμενο κεφάλαιο θα διερευνηθεί η σχέση, που έχει το θέμα που μελετάμε, (η επιδημίες) με τη Βιοηθική. Θα φανεί πως οι επιδημίες είναι ένα θέμα το οποίο έχει άμεση σχέση με την βιοηθική από πολλές απόψεις. Όπως φάνηκε και στην πρόσφατη εμπειρία με την εξάπλωση του COVID-19 παγκοσμίως, κατά τη διάρκεια μιας επιδημίας, προκύπτουν ζητήματα ηθικής φύσης σχετικά με την αντιμετώπισή της. Επιπλέον η χρήση βιολογικών όπλων είναι από μόνη της ένα βιοηθικό ζήτημα. Αμέσως μετά, θα παρατεθούν οι κυριότερες επιπτώσεις των επιδημιών στην ανθρώπινη ιστορία και πώς αυτές επηρέασαν τις δομές της κοινωνίας αλλά και τον ανθρώπινο πολιτισμό.

Στη συνέχεια θα εξηγηθεί για ποιο λόγο επελέγη η λογοτεχνία ως μέσο εξέτασης αυτού του βιοηθικού θέματος. Η αξία της λογοτεχνίας για τον άνθρωπο είναι πολύ μεγάλη. Οι λογοτέχνες μπορούν μέσα από τα κείμενά τους να παρουσιάσουν στοιχεία της εποχής τους, πολύ χρήσιμα στον μελλοντικό αναγνώστη, αποτελώντας πολύτιμη πηγή ιστορικής μελέτης. Επίσης, ένας συγγραφέας μέσα από το κείμενό του καταγράφει τις σκέψεις, τις εμπειρίες αλλά και τις απόψεις του, παρουσιάζοντας στον αναγνώστη μία οπτική διαφορετική, ενδεχομένως, από την δική του.

Ολοκληρώνοντας, στο επόμενο κεφάλαιο θα γίνει μία προσπάθεια γνωριμίας με τους συγγραφείς των κειμένων που θα εξεταστούν και θα εξηγηθεί ο λόγος επιλογής τους. Οι ιδιαιτερότητες του καθενός θα προσδώσουν και κάτι διαφορετικό στην εξέταση του θέματος που επιλέξαμε. Στο σημείο αυτό, θα οριστούν οι περιορισμοί της έρευνας και οι παραδοχές που πρέπει να γίνουν.

Κεφάλαιο 2

2.1 Βιοηθική

Η ηθική, ιστορικά, απασχόλησε κατά βάση τους φιλοσόφους. Ετυμολογικά η λέξη προέρχεται από το ρήμα έθω (είμαι συνηθισμένος, εξοικειωμένος)⁶⁷ που παράγει το «έθος», την «συνήθεια» και το «ήθος», τον χαρακτήρα. Κατά τους αρχαίους Έλληνες όταν δύο λέξεις έχουν ετυμολογική σχέση, έχουν και σημασιολογική. Υπάρχει, δηλαδή, στενή σχέση μεταξύ «σημαίνοντος» και «σημαινόμενου». Συχνά, δε, στηρίζουν τους συλλογισμούς τους στην ετυμολογία των λέξεων. Στα *Ηθικά* του, προκειμένου να προσδιορίσει το σημασιολογικό περιεχόμενο της ηθικής, ο Αριστοτέλης παραθέτει την ετυμολογία της λέξης, ταυτίζοντας το «λέγεσθαι» με το «είναι».

Ο Αριστοτέλης διακρίνει το έθος από την φύσιν. Διακρίνει, με άλλα λόγια, τις κοινωνικές συμπεριφορές που έχουν διαμορφωθεί και τις πρακτικές του ανθρώπου, από τις βιολογικές λειτουργίες του ανθρώπινου είδους, συνδέοντας το έθος με την επανάληψη όμοιων ενεργειών⁶⁸. Ο αρχαίος φιλόσοφος θεωρούσε πως, μέσα από την ηθική, ο άνθρωπος επιδιώκει το μεγαλύτερο αγαθό (τὸ ἀκρότατον πάντων τῶν πρακτῶν ἀγαθῶν), την ευδαιμονία, όπως την ονόμασε⁶⁹.

Στην ελληνική γλώσσα η λέξη «ηθική» αποδίδει, με μία σχετική αοριστία, αυτό που σημαίνουν οι όροι «morals» και «ethics» στην αγγλική. Συγκεκριμένα, με το όρο «moral» διακρίνεται «ο κανονιστικός, πρακτικός λόγος, το σύνολο των θρησκευτικά και ιδεολογικά φορτισμένων κανόνων συλλογικής χρήσης, από την ηθική φιλοσοφία (ethics) ως επιστήμη της ηθικότητας, ευρύτερο θεωρητικό λόγο, ουσιαστική ανάλυση του ηθικού λόγου»⁷⁰.

Η Βιοηθική (bioethics) είναι ένας κλάδος της εφαρμοσμένης ηθικής φιλοσοφίας σε μία προσπάθεια να αντιμετωπιστούν ηθικά διλήμματα, που αφορούν στην

⁶⁷ F. Montanari. (2016). *Σύγχρονο λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα

⁶⁸ Υπουργείο παιδείας και θρησκευμάτων. (2019). *Αρχαία Ελληνικά, φάκελος υλικού. Βιβλίο Γ' Λυκείου*. Αθήνα: ΙΤΥΕ. σελ.116-7

⁶⁹ Ο.π. σελ.168

⁷⁰ Μ. Δραγώνα-Μονάχου. (2015). «Ηθική και βιοηθική». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*. 8. 1. 10.12681/sas.715. σελ.2

εφαρμογή ιατρικών βιολογικών ή άλλων πράξεων⁷¹, που έχουν επιπτώσεις στην υγεία των ανθρώπων ή στο περιβάλλον. Καθιερώθηκε ως ο σημαντικότερος κλάδος της εφαρμοσμένης ηθικής και πεδίο έρευνας ηθικών προβληματισμών, αναφορικά με την ιλιγγιώδη ανάπτυξη της βιοτεχνολογίας⁷².

Το πρώτο συνθετικό (βίο) χρησιμοποιήθηκε για να προσδιορίσει το πεδίο εφαρμογή της ηθικής (ethics), το οποίο είναι οτιδήποτε έχει σχέση με τα επιτεύγματα της τεχνολογίας, αναφορικά με την ζωή του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του. Το πρώτο, δηλαδή συνθετικό της λέξης «βιοηθική» (bioethics) «μάς εισάγει σε ένα κόσμο επιστημονικό με έντονη παρουσία της τεχνολογίας των επιτευγμάτων της ανθρώπινης δραστηριότητας, της Ιατρικής, της Βιολογίας, της Γενετικής, της Βιοτεχνολογίας, της Φυσικής και της Χημείας»⁷³, ενώ το δεύτερο «μάς εισάγει σε ένα κόσμο με έντονη παρουσία του πνεύματος, της σκέψης, της σοφίας, της εμπειρίας, των αξιών, του σεβασμού, της αξιοπρέπειας»⁷⁴.

Με μία πρώτη ανάγνωση, λοιπόν, ο όρος Βιοηθική, θα μπορούσε να σημαίνει την ηθική του βίου, την ηθική της ζωής. Είναι, όμως κάτι πολύ περισσότερο. Ένας σύντομος ορισμός θα ήταν «*Η Βιοηθική είναι η ηθική των τεχνικών εφαρμογών που μπορούν να χειριστούν και να κατευθύνουν τις βιολογικές λειτουργίες των ζωντανών οργανισμών και ιδιαίτερα του ανθρώπου για οποιοδήποτε λόγο ή σκοπό*»⁷⁵. Ένας πιο πλήρης ορισμός είναι αυτός που προτείνεται από τον Gilbert Hottois που προσδιορίζει την βιοηθική ως «*το σύνολο ερευνών, λόγων και πρακτικών, γενικά διεπιστημονικών, που έχει ως αντικείμενο να αποσαφηνίσει, ή και να λύσει ζητήματα που έχουν ηθική σπουδαιότητα και προκύπτουν από την πρόοδο και την εφαρμογή των βιοϊατρικών τεχνοεπιστημών*»⁷⁶. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία η Βιοηθική διέπεται από τις παρακάτω αρχές : α) την αρχή της αυτονομίας, β) την αρχή της ισοτιμίας, γ) την αρχή

---

⁷¹ Α. Τίφας. (2020). *Ανθρωπος και Ηθική, έννοιες και ζητήματα στη σχέση μεταξύ νοσηλευτικής και φροντίδας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση. σελ.186

⁷² Μ. Δραγώνα-Μονάχου. ο.π. σελ.1

⁷³ Μακάριος, Επίσκοπος Χριστουπόλεως. (2016). *Εισαγωγή στη Βιοηθική. Ιατρική και θεολογική προσέγγιση των θεμάτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη. σελ.86

⁷⁴ Ο.π. σελ.86

⁷⁵ Ν. Κόϊος. (2003). *Ηθική θεώρηση των τεχνικών παρεμβάσεων στο ανθρώπινο γονιδίωμα*. Διδακτορική διατριβή. ΑΠΘ. σελ.107

⁷⁶ Μ. Μητροσύλη. (2015). «Η μετάβαση από τη βιοηθική στο βιοδίκαιο». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 20, 171–197. <https://doi.org/10.12681/sas.524>. σελ.185

της μη πρόκλησης βλάβης και πόνου και δ) την αρχή της ωφέλειας ή της αγαθοποιίας⁷⁷.

Η βιοηθική είναι ένας διεπιστημονικός κλάδος έρευνας και δεν περιορίζεται στα ενδιαφέροντα της Φιλοσοφίας μόνο. Αφορά επιστημονικά πεδία όπως η Ιατρική, η Βιολογία, η Νομική, η Κοινωνιολογία, η Ιστορία και η Θεολογία⁷⁸. Όλες οι παραπάνω επιστήμες έχουν να προσδώσουν και ένα μέρος στην διαμόρφωση ηθικών κανόνων και θέσεων απέναντι στα βιοηθικά ζητήματα που προκύπτουν. Η διεπιστημονικότητα της μελέτης και ανάλυσης των ζητημάτων, που αφορούν την βιοηθική, οδηγεί σε ποικίλες προσεγγίσεις, ενίοτε και αλληλοσυγκρουόμενες, ιδιαίτερα σε επίπεδο νομικό, ηθικό και θεολογικό. Τέλος, είναι σαφές πως όταν μιλάμε για την Θεολογία της Βιοηθικής δεν περιοριζόμαστε στην Χριστιανική Βιοηθική αλλά προσεγγίζοντάς την από θρησκευολογική διάσταση, έχουμε Ισλαμική Βιοηθική, Ιουδαϊκή Βιοηθική, Βουδιστική Βιοηθική κτλ.⁷⁹, συχνά με διαφορετικές οπτικές για το ίδιο ζήτημα.

Η Ορθόδοξη Θεολογία έχει τα τελευταία τριάντα χρόνια επανειλημμένως εκφράσει την θέση της απέναντι σε βιοηθικά ζητήματα. Τόσο η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος όσο και αυτές της Ρωσίας και της Ρουμανίας έχουν πάρει θέση αναφορικά με την ηθική των μεταμοσχεύσεων, την ευθανασία, την άμβλωση, την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή και τα όρια της ιατρικής έρευνας. Καθηγητές Θεολογίας έχουν εκδώσει έργα τους αναφορικά με Ορθόδοξους Βιοηθικούς προβληματισμούς και συχνά στις επιτροπές βιοηθικής καλούνται εκπρόσωποι της Εκκλησίας να προσφέρουν στο διάλογο την Ορθόδοξη οπτική.

Ο καθηγητής Β. Φανάρας εξέδωσε την διατριβή του πάνω στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ήδη από το 2000⁸⁰. Ο Νικόλαος Κόϊος κάνει λόγο για τρεις αρχές που πρέπει να διέπουν την Ορθόδοξη Βιοηθική: Η αρχή του σεβασμού της ιερότητας της ζωής, η αρχή του σεβασμού του ανθρώπου ως προσώπου και η αρχή της ανιδιοτελούς αγάπης⁸¹. Ο καθηγητής Απόστολος Νικολαΐδης ⁸² προτείνει δεκαοκτώ κριτήρια που

---

⁷⁷ Α. Τίφας. ο.π. σελ.187

⁷⁸ Β. Φανάρας. (2020). «Η συνάντηση της Βιοηθικής με τη Θεολογία στον Ελλαδικό χώρο». *Bioethica*, 6(2), 2-5. σελ.4

⁷⁹ Β. Φανάρας. «Η συνάντηση της Βιοηθικής με τη Θεολογία στον Ελλαδικό χώρο» ο.π.σελ.4.

⁸⁰ Β. Φανάρας.(2000). *Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή, Ηθικοκοινωνική Προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παλίμψηστον

⁸¹Ν. Κόϊος. (2007). *Βιοηθική, Συνοδικά κείμενα ορθοδόξων εκκλησιών*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη. σελ.23-28

⁸² Α. Νικολαΐδης. (2006). *Από τη Γένεση στη Γενετική*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη. σελ.42-47

πρέπει να χαρακτηρίζουν την Ορθόδοξη Χριστιανική Βιοηθική: 1. η ανθρώπινη ζωή αποτελεί δώρο του Θεού προς τον άνθρωπο, 2. ο άνθρωπος είναι υπεύθυνος για τις οικολογικές ισορροπίες που εξασφαλίζουν τη διατήρηση της ζωής, 3. ο άνθρωπος είναι συνδημιουργός της ανθρώπινης ζωής και όχι δημιουργός της, 4. ο άνθρωπος είναι διαχειριστής της ζωής του, 5. ο άνθρωπος αποτελεί ψυχοσωματική οντότητα, 6. η υγεία και η ασθένεια αποτελούν τρόπους διαχείρισης της ζωής, 7. η ανθρώπινη ζωή είναι μία αξία, αλλά όχι αυτοαξία, 8. από τη στιγμή της σύλληψης η ανθρώπινη ζωή αποκτά ιερό χαρακτήρα, 9. η ανθρώπινη ζωή και ο θάνατος δεν εμπορευματοποιούνται, 10. η ανθρώπινη ζωή έχει αξιοπρέπεια, 11. κάθε ιατρική επέμβαση στον άνθρωπο πρέπει να γίνεται με προϋπόθεση ότι δεν παραβιάζεται η ελευθερία του, 12. το κάθε άτομο θεωρείται αναντικατάστατο και μοναδικής αξίας, 13. ο άνθρωπος δεν είναι υπεύθυνος μόνο για τη δική του ζωή, αλλά και για τη ζωή των άλλων και των επόμενων γενεών, 14. αναφορικά με το μυστήριο της ζωής, ο άνθρωπος δεν μπορεί να συμπεριφέρεται αλαζονικά διεκδικώντας το ρόλο του Θεού, 15. οποιαδήποτε παρέμβαση στους νόμους που διέπουν την ανθρώπινη φύση, πρέπει να συνοδεύεται από την αίσθηση ότι αποτελεί επέμβαση στη θεία δημιουργία και συνεπώς χρειάζεται αυτοσυγκράτηση, σεβασμό και ταπείνωση, 16. η επέμβαση της βιοτεχνολογίας σκοπεύει στη θεραπεία ασθενειών και όχι στη διόρθωση της δημιουργίας, 17. από την επέμβαση στη διόρθωση της δημιουργίας, δημιουργούνται πολλά προβλήματα, τα οποία σχετίζονται με την αλλοίωση του κοινωνικού σώματος και των λειτουργιών του μέσω ρατσιστικών και άλλων παρεμβάσεων και την πρόκληση συγκρούσεων και αποκλεισμών, 18. το σημαντικό είναι ο πνευματικός θάνατος. Δεν πρέπει να δίνεται σημασία στη διατήρηση της ζωής, όσο στην αποφυγή του πνευματικού θανάτου που δηλώνει η σχέση ακοινωνησίας προς τον Θεό και το συνάνθρωπο.

Πρώτη φορά συναντάμε τον όρο βιοηθική την δεκαετία του 1970. Ο πρώτος που τον χρησιμοποίησε ήταν ο ογκολόγος Van Rensselaer Potter ο οποίος και διάλεξε το όνομά. Η καθιέρωση του όρου σε ακαδημαϊκό επίπεδο έγινε από τον Andre Hellegers (μαιευτήρα ογκολόγο).⁸³ Ο προβληματισμός γύρω από τα ζητήματα με τα οποία ασχολείται η βιοηθική έχει απασχολήσει την ανθρωπότητα και νωρίτερα από την δεκαετία του 70. Η πρώτη καταδίκη της χρήσης γενετικής και βιοϊατρικής παρέμβασης έγινε κατά την δίκη της Νυρεμβέργης. Σε αυτή, καταδικάστηκε κάθε γενετική ή

---

⁸³N. Κόϊος. *Ηθική θεώρηση των τεχνικών παρεμβάσεων στο ανθρώπινο γονιδίωμα*. ο.π.σελ.99

βιοϊατρική παρέμβαση του ναζιστικού καθεστώτος η οποία στρέφονταν εναντίον της ανθρώπινης ζωής και διατυπώθηκαν κάποιες κώδικες δεοντολογίας σχετικά με την διεξαγωγή ιατρικών ερευνών⁸⁴. Η πρώτη συγκρότηση επιτροπής που θα εξέταζε βιοηθικά προβλήματα συγκροτήθηκε στο Seattle των ΗΠΑ το 1962 με σκοπό τον καθορισμό των κριτηρίων επιλογής ασθενών για μία θεραπεία «χρόνιας αιμοδιάλυσης»⁸⁵.

2.2 Βιοηθική και επιδημίες

Κατά τη διάρκεια επιδημιών, στο παρελθόν είχαν προκύψει, φυσικά, προβληματισμοί αναφορικά με την αντιμετώπιση των ασθενών. Ο τεράστιος αριθμός των αρρώστων και οι αναπόφευκτες υπερπληρωτές στα νοσοκομεία οδηγούσαν σε μία προτεραιοποίηση των περιστατικών ώστε να γίνεται όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση. Αναπόφευκτα, κάποιες ασθενείς τύχαιναν καλύτερης αντιμετώπισης και κάποιες χειρότερης ή καθόλου. Τα κριτήρια που έθεταν οι εκάστοτε αρμόδιοι ποικίλουν ανάλογα τον τόπο και την εποχή. Ακόμα και σήμερα, η προσβασιμότητα σε φάρμακα και πρωτοποριακές θεραπείες για επιδημίες όπως το AIDS δεν είναι η ίδια για όλους τους ανθρώπους. Οι προβληματισμοί, όμως, αυτοί αφορούν κυρίως τον κλάδο της ιατρικής ηθικής, παρά της βιοηθικής. Μέχρι ένα σημείο οι δύο κλάδοι της εφαρμοσμένης ηθικής συγχέονταν. Διαχωρίστηκαν οριστικά την δεκαετία του 1970 όταν χρησιμοποιήθηκε και διαδόθηκε ο όρος «βιοηθική» για ζητήματα που αφορούσαν την εφαρμογή των νέων βιοτεχνολογιών.

Έχει ήδη αναφερθεί πως η πρώτος προβληματισμός αναφορικά με την εφαρμογή ιατρικών μεθόδων παρέμβασης στο ανθρώπινο γονιδίωμα εκφράστηκε στην δίκη της Νυρεμβέργης. Σε αυτή, οι δικαστές καταδίκασαν για πρώτη φορά οποιαδήποτε παρέμβαση έχει σκοπό την ευγονική. Η τεχνολογία της ιατρικής, για πρώτη φορά έφτανε στο επίπεδο να μπορεί αλλάζει την φύση του ανθρώπου. Συνεπώς, τέτοια ηθικά διλήμματα δεν είχαν απασχολήσει την ανθρωπότητα στο παρελθόν.

Κατά τη διάρκεια της πρόσφατης (2020-2022) επιδημίας του COVID-19 αναπτύχθηκε μία μεγάλη επιχειρηματολογία αναφορικά με τις μεθόδους οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν για την αντιμετώπισή της. Ιδιαίτερα αμφισβητήθηκε η ηθική

---

⁸⁴ Ο.π.σελ.97

⁸⁵ Ο.π.σελ.98

διάστασή τους. Το ευρύτερο κοινό ήρθε για πρώτη φορά σε επαφή με όρους όπως «πρωτόκολλα έρευνας», «πειράματα σε βλαστοκύτταρα», «MRNA εμβόλια», καθώς και με μία σειρά προβληματισμών αναφορικά με τα όρια της βιοϊατρικής έρευνας και δεοντολογίας. Αυτοί οι προβληματισμοί είναι το πεδίο έρευνας της Βιοηθικής.

Φυσικά, για όσους ασχολούνται με την βιοηθική ο διάλογος για την διεξαγωγή πειραμάτων έρευνας σε βλαστοκύτταρα, δεν είναι κάτι καινούργιο. Τα βλαστοκύτταρα ή βλαστικά κύτταρα είναι πρόδρομα κύτταρα, που έχουν την ιδιότητα να μπορούν να εξελιχθούν σε όλα τα είδη κυττάρων ενός οργανισμού. Είναι δηλαδή τα πρώτα κύτταρα που δημιουργούνται κατά την γονιμοποίηση του ωαρίου από τα οποία προέρχονται όλα τα κύτταρα του σώματος του ανθρώπου ή ενός άλλου ζώου.

Αρκετοί επιστήμονες υποστηρίζουν πως η αξία αυτών των κυττάρων είναι πολύ μεγάλη για την ιατρική. Η ικανότητά τους να δημιουργούν όλα τα είδη ιστών, τα καθιστά πολύτιμα για την δημιουργία μοσχευμάτων για μεγάλο αριθμό παθήσεων. Η λογική πίσω από την αξιοποίησή τους είναι πως μπορούμε να δημιουργήσουμε, στο εργαστήριο, συμβατά όργανα για τον λήπτη προκειμένου να αντικαταστήσουμε αυτά που έχουν βλάβη ή να τοποθετήσουμε βλαστοκύτταρα σε ένα όργανο και να αφήσουμε τον οργανισμό να αποκαταστήσει τη βλάβη δημιουργώντας νέο ιστό στη θέση του κατεστραμμένου.

Έχει υποστηριχθεί πως κατά την αντιμετώπιση της επιδημίας του COVID19 τέτοια κύτταρα χρησιμοποιήθηκαν για την έρευνα και παραγωγή των εμβολίων που αναπτύχθηκαν για την προστασία του παγκόσμιου πληθυσμού. Φυσικά, δεν είναι τα πρώτα εμβόλια που αναπτύσσονται με την αξιοποίηση βλαστικών κυττάρων, αλλά λόγω της δημοσιότητας που έλαβε η ταχύτατη ανάπτυξη των εν λόγω εμβολίων αλλά και της παραφιλολογίας που αναπτύχθηκε κατά την πρόσφατη επιδημία, οι προβληματισμοί αυτοί έγιναν δημοφιλείς σε πολλούς ανθρώπους.

Τα κύτταρα αυτά μπορούν να συλλεχθούν από συγκεκριμένες πηγές. Είτε θα συλλεχθούν από το αίμα του ομφάλιου λώρου και του πλακούντα κατά τον τοκετό, είτε από γονιμοποιημένα ωάρια που «περίσσεψαν» από τεχνητή γονιμοποίηση ή από αμβλώσεις. Ακριβώς εκεί βρίσκεται και ο βιοηθικός προβληματισμός αναφορικά με την χρήση τέτοιων κυττάρων. Πολλοί αντιτίθενται στην χρήση βλαστοκυττάρων με το σκεπτικό ότι νομιμοποιείται η άμβλωση μέσω της αξιοποίησης των αποτελεσμάτων της. Επίσης, αντιρρήσεις έχουν εγερθεί αναφορικά με το εάν το γονιμοποιημένο ωάριο

αποτελεί «άνθρωπο» ή όχι. Σε αυτό τον προβληματισμό έχει δυναμική παρουσία η Χριστιανική Θεολογία η οποία υποστηρίζει πως ο άνθρωπος δημιουργείται την στιγμή της σύλληψης⁸⁶. Συνεπώς, τα έμβρυα που «περισεύουν» από τεχνητές γονιμοποιήσεις είναι πλήρεις άνθρωποι και δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή η χρήση τους για πειράματα. Χαρακτηριστικό του προβληματισμού και των διαφόρων απόψεων είναι πως ο πρόεδρος των ΗΠΑ Τζ. Μπους είχε θέσει περιορισμούς στην χρηματοδότηση έρευνας σε βλαστοκύτταρα, κάτι που ανέτρεψε ο επόμενος πρόεδρος Μπ. Ομπάμα⁸⁷.

Εκτός από την προβληματική αναφορικά με τη χρήση βλαστικών κυττάρων για πειράματα, μεγάλο διάλογο προκάλεσε η ταχύτητα με την οποία αναπτύχθηκαν τα εμβόλια εναντίον του COVID19, αναφορικά με τα βιοηθικά ζητήματα που δημιουργήθηκαν. Κατά πόσο είναι ασφαλές να παρακάμπτουμε τις δοκιμές τρίτης φάσης στην ανάπτυξη ενός εμβολίου (περίπτωση Ρωσικού και Κινέζικου εμβολίου) ή η fast track έγκριση από τους οργανισμούς υγείας των κρατών (εμβόλια Moderna, Pfizer, Johnson and Johnson, Astrazeneca); Πόσο ηθική και ασφαλής είναι η ανάπτυξη σε σύντομο χρονικό διάστημα εμβολίων με τεχνολογία MRNA ή αδενοϊών, δεδομένου πως πρόκειται για νέες τεχνολογίες των οποίων οι μακροχρόνιες επιπτώσεις δεν έχουν ελεγχθεί ; Τέτοια ερωτήματα τέθηκαν έντονα κατά τη διάρκεια της επιδημίας του COVID19 και είναι σίγουρο πως θα μάς απασχολήσουν και στο μέλλον.

Είδαμε, λοιπόν, πως κατά τη διάρκεια της επιδημίας του COVID19 δημιουργήθηκαν μία σειρά ηθικών ερωτημάτων, που η βιοηθική καλείται να απαντήσει. Ο διάλογος είναι μακρύς και διεπιστημονικός. Είναι βέβαιο πως στο μέλλον η ανθρωπότητα θα κληθεί να αντιμετωπίσει ξανά παρόμοια ερωτήματα στις επόμενες επιδημίες που θα προκύψουν. Στο μέλλον, η χρήση της βιοτεχνολογίας για την αντιμετώπιση των επιδημιών θα γίνεται ολοένα και μεγαλύτερη και τα ερωτήματα που η βιοηθική θα κληθεί να απαντήσει, ολοένα και περισσότερα. Υπό αυτό το πρίσμα η σχέση επιδημίας και βιοηθικής είναι πολύ στενή.

2.3 Επιπτώσεις των επιδημιών

Οι επιδημίες αποτελούν σημαντικούς σταθμούς στην ανθρώπινη ιστορία. Επηρεάζουν τις κοινωνίες με τρόπο καθοριστικό, συχνά δρομολογώντας τις εξελίξεις.

---

⁸⁶ Β. Φανάρας. (2000). *Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή, Ηθικοκοινωνική Προσέγγιση*. ο.π. σελ.38-40

⁸⁷ Η Καθημερινή. (2009) *Ο Ομπάμα αλλάζει την πολιτική μπους για τα βλαστοκύτταρα*, <https://www.kathimerini.gr/world/351912/o-ompama-allazei-tin-politiki-mpoys-gia-ta-vlastokyttara/> (Accessed: 25 March 2024).

Οι επιπτώσεις τους είναι εμφανής σε πολλούς τομείς της κοινωνίας. Παρακάτω θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε κάποιες από αυτές τις επιπτώσεις.

2.3.1 Δημογραφικές

Είναι προφανές ότι μία επιδημία είναι δυνατόν να προκαλέσει πολύ μεγάλες δημογραφικές τροποποιήσεις σε ένα πληθυσμό.

Η πανδημία της ισπανικής γρίπης το 1918 ήρθε σε συνέχεια του θανάτου οκτώ εκατομμυρίων ανθρώπων κατά μεγάλο ποσοστό ανδρών ηλικίας έως σαράντα χρόνων οι οποίοι πολεμούσαν στα χαρακώματα κατά τη διάρκεια του πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η επιδημία της γρίπης έδειξε μία ανεξήγητη προτίμηση σε νεαρά άτομα δεκαπέντε έως σαράντα χρόνων⁸⁸. Αν συνδυαστούν αυτές οι δύο καταστροφές καταλαβαίνουμε τη δημογραφική αλλοίωση του μεταπολεμικού και μετά πανδημικού κόσμου στις παραγωγικές αυτές ηλικίες. Το κενό αυτό κλήθηκαν να το καλύψουν γυναίκες και ανήλικοι οι οποίοι αναγκάστηκαν να βγουν για δουλειά εκτός σπιτιού.

Ο λοιμός του Ιουστινιανού ερήμωσε μεγάλες περιοχές κυρίως στα ανατολικά και στα βόρεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το κενό που δημιουργήθηκε από τους κατοίκους των περιοχών αυτών, στους επόμενους αιώνες καλύφθηκε από μετακινήσεις αραβικών και περσικών φύλων στα ανατολικά και Γερμανικών και γοθικών φυλών στο βορρά ⁸⁹.

Η εξαφάνιση σε ποσοστό 90% του αυτόχθονου πληθυσμού στην Αμερικανική Ήπειρο, ως αποτέλεσμα της «κολομβιανής ανταλλαγής», δημιούργησε ένα μεγάλο πληθυσμιακό κενό. Το κενό αυτό προκάλεσε έλλειψη σε εργατικά χέρια απαραίτητα για την καλλιέργεια του καπνού, του κακάο, του βαμβακιού και άλλων καλλιεργειών απαραίτητων για το εμπόριο των Δυτικών Αποίκων. Το πρόβλημα λύθηκε με την «εισαγωγή» εκατομμυρίων Αφρικανών σκλάβων μεταξύ του 15ου και του 19ου αιώνα. Το γεγονός αυτό, όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, σε συνδυασμό και με τον κατακλυσμό της αμερικανικής ηπείρου από Ευρωπαίους αλλά και Ασιάτες μετανάστες, δημιούργησε μία ολοκληρωτική αλλοίωση του πληθυσμού του νέου κόσμου.

---

⁸⁸ M. Karlsson, T. Nilsson, & S. Pichler. (2014). «The impact of the 1918 Spanish flu epidemic on economic performance in Sweden: An investigation into the consequences of an extraordinary mortality shock». *Journal of health economics*, 36. σελ 2.

⁸⁹ Μπουλούμης ο.π. σελ.31-32

2.3.2 Στρατιωτικές

Όταν μία επιδημία αποδεικνύεται τόσο καταστροφική σε δημογραφικό επίπεδο είναι αναμενόμενο ότι θα έχει δυσμενείς επιπτώσεις και στην στρατιωτική ισχύ ενός κράτους. Ο λοιμός της Αθήνας προξένησε ένα ισχυρότατο χτύπημα στις Αθηναϊκές στρατιωτικές δυνάμεις. Το Αθηναϊκό ναυτικό σε μόλις σαράντα ημέρες από το ξέσπασμα του λοιμού έχασε περίπου το 25% της δυναμικότητας σε άντρες του και συνολικά ως το τέλος της επιδημίας περίπου τέσσερις χιλιάδες οπλίτες και τριακόσιοι ηππείς είχαν χαθεί⁹⁰.

Μετά το τέλος της επιδημίας των Αντωνίνων, αρχαίοι ιστορικοί καταθέτουν, ότι ο ρωμαϊκός στρατός υπέστη μία καταστροφική απώλεια ζώων εξαιτίας της επιδημίας και ότι το 172 μ.Χ. η δύναμή του είχε σχεδόν μηδενιστεί. Ο Αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος αναγκάστηκε να ενισχύσει τις λεγεώνες του με σκλάβους, μονομάχους και κατάδικους⁹¹. Η ικανότητα του ρωμαϊκού στρατού να αποκρούει επιθέσεις γειτονικών λαών δεν θα ήταν ποτέ ξανά η ίδια.

Αντίστοιχα, και η επιδημία του Ιουστινιανού προκάλεσε ένα δριμύτατο πλήγμα στην στρατιωτική ισχύ της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Έχει υποστηριχθεί ότι ο Βυζαντινός στρατός υπέστη τα υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας από το λοιμό δεδομένου ότι οι στρατιώτες διαβιούσαν σε πολύ κοντινή απόσταση ένας με τον άλλον στα στρατόπεδα. Παρόλα αυτά, οι εκστρατείες του Ιουστινιανού συνεχίστηκαν με επιτυχία δημιουργώντας μία τεράστια αυτοκρατορία. Οι επιπτώσεις όμως του λοιμού ήταν τέτοιες, ώστε πλέον η Αυτοκρατορία δεν είχε το απαραίτητο ανθρώπινο δυναμικό για να συντηρεί ένα τόσο μεγάλο στρατό για την διατήρηση τόσο εκτεταμένων κατακτήσεων, αλλά ούτε μπορούσε να πληρώσει μισθοφόρους. Η υποτίμηση του νομίσματος (μία λύση που είχε χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν) δεν ήταν πλέον επιλογή διότι οι μισθοφόροι δέχονταν πληρωμή μόνο σε χρυσό, αναγκάζοντας την Αυτοκρατορία σε μείωση των μισθών κατά 25%⁹².

Ένα ακόμα παράδειγμα στρατιωτικών επιπτώσεων μιας επιδημίας η οποία επηρέασε την έκβαση μιας στρατιωτικής επιχείρησης, είναι αυτό της πολιορκίας της

---

⁹⁰ H.N. Couch. (1935). «Some Political Implications of the Athenian Plague». *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 66. σελ. 98. <https://doi.org/10.2307/283290>

⁹¹ N. Stange. ο.π. σελ 34

⁹² Ο.π. σελ. 89-90

πόλης της Καφφά στην Κριμαία το 1346 μ.Χ., προπύργιο των Γενουατών, η οποία βρισκόταν σε πολιορκία από το στρατό των Τατάρων. Μέσα στην πόλη ξέσπασε επιδημία πανώλης με αποτέλεσμα οι υπερασπιστές της να αποδεκατιστούν. Αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη και να διαφύγουν με βάρκες και Γενουάτικα πλοία που έφτασαν γι' αυτό το σκοπό. Φήμες κυκλοφόρησαν ότι την πανώλη την προκάλεσαν οι πολιορκητές, οι οποίοι πετούσαν διαμελισμένα πτώματα μολυσμένα από την πανώλη, πάνω από τα τείχη και μέσα στην πόλη⁹³.

2.3.3 Οικονομικές

Το πέρασμα μιας επιδημίας από μία περιοχή έχει πολλαπλές οικονομικές συνέπειες και επιπτώσεις σε αυτή, τόσο άμεσες, όσο και έμμεσες. Στα άμεσα κόστη της επιδημίας περιλαμβάνονται το κόστος αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης, το κόστος ιατρικής έρευνας για τη δημιουργία αποτελεσματικών φαρμάκων, το κόστος προμήθειας φαρμάκων και εμβολίων αλλά και για την νοσοκομειακή περίθαλψη των ασθενών.

Τα συστήματα υγείας των σύγχρονων κοινωνιών είναι οργανωμένα με στόχο την αντιμετώπιση περιστατικών υπό κανονικές συνθήκες φόρτου. Με αυτό τον τρόπο αντιμετωπίζονται στο σύνολό τους ή θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται στο σύνολό τους, τα περιστατικά που προκύπτουν αναλογικά με τον πληθυσμό. Είναι προφανές ότι όταν έχουμε έκτακτες καταστάσεις, όπως ένας πόλεμος ή μία επιδημία, τα περιστατικά που καλούνται να αντιμετωπιστούν είναι πολλαπλάσια αυτών για τα οποία το σύστημα υγείας είναι προετοιμασμένο. Δημιουργείται, δηλαδή, άμεσα η ανάγκη επέκτασης της δυναμικότητας του συστήματος περίθαλψης συνήθως σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα.

Αυτό είδαμε να συμβαίνει κατά τη διάρκεια της τελευταίας πανδημίας του COVID-19 στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Τα κράτη βρέθηκαν στη δύσκολη θέση να πολλαπλασιάσουν τις δυνατότητες των συστημάτων υγείας τους ώστε να αντιμετωπίσουν τις αυξημένες εισροές μολυσμένων από COVID-19 ασθενών⁹⁴. Είδαμε, παραδείγματος χάρη στην Ελλάδα, ολόκληρα νοσοκομεία να μετατρέπονται

⁹³ M. Wheelis. (2002). «Biological warfare at the 1346 siege of Caffa». *Emerging infectious diseases*, 8(9), σελ. 973-974.

⁹⁴ Η Καθημερινή (07/01/2022). *Σισμανόγλειο νοσοκομείο μόνο για ασθενείς COVID από Δευτέρα*. <https://www.kathimerini.gr/society/561658780/sismanogleio-nosokomeio-mono-gia-astheneis-covid-apo-deytera/>

σε κλινικές COVID-19 με συνοπτικές διαδικασίες. Απλοί θάλαμοι ασθενών να μετατρέπονται σε μονάδες εντατικής θεραπείας και έκτακτες συμβάσεις με ιδιώτες ιατρούς συγκεκριμένων ειδικοτήτων να γίνονται από τις δημόσιες δομές.

Σε άλλες χώρες όπως η Κίνα, κατασκευάστηκαν, εκ του μηδενός και σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, ολόκληρα νοσοκομεία αποκλειστικά και μόνο για ασθενείς COVID-19⁹⁵. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι μία έκτακτη υγειονομική κατάσταση, όπως αυτή μιας επιδημίας, αυτόματα σημαίνει αυξημένο κόστος, ώστε να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις αυτές που είναι απαραίτητες για την αντιμετώπιση των αυξημένων περιστατικών. Το κόστος αυτό καταρχήν επιβαρύνει τον κρατικό προϋπολογισμό.

Στα άμεσα κόστη αντιμετώπισης μιας επιδημίας συμπεριλαμβάνονται και το κόστος προμήθειας νέων φαρμάκων και εμβολίων που δεν είχαν προβλεφθεί ή δεν υπήρχαν στην προ επιδημική περίοδο. Στην πρόσφατη πανδημία του COVID-19 τα κράτη υποχρεώθηκαν να προμηθευτούν τα καινούργια εμβόλια που αναπτύχθηκαν. Με αυτά έγινε προσπάθεια θωράκισης της κοινότητας και αναχαίτιση της περαιτέρω εξέλιξης της επιδημίας. Στο κόστος προμήθειας των εμβολίων θα πρέπει να προστεθεί και το κόστος για έρευνα και ανάπτυξη των νέων φαρμάκων και εμβολίων.

Στα έμμεσα κόστη περιλαμβάνεται η απώλεια εισοδήματος όσων μολύνθηκαν ή πέθαναν από την επιδημία. Άνθρωποι οι οποίοι απεβίωσαν δεν θα ξαναμπούν στην παραγωγική διαδικασία, με αποτέλεσμα να εκλείψει το εισόδημα που θα αποκτούσαν από την οικονομία μιας χώρας. Πρόκειται για ένα μακροχρόνιο κόστος.

Επίσης, η δημογραφική αλλοίωση που επιφέρει μία επιδημία, είναι δυνατόν να επηρεάσει πολλούς τομείς της οικονομίας. Χαρακτηριστικό είναι η έλλειψη εργατικών χεριών στο Μεσαίωνα το 14ο αιώνα, ως αποτέλεσμα της επιδημίας της πανώλης. Σε μία περίοδο που τα εργατικά χέρια ήταν πολύτιμα στις αγροτικές περιοχές παρουσιάστηκε έλλειψη εργατικού δυναμικού που θα καλλιεργούσε τη γη. Σε μία περίοδο που το εμπόριο και οι αγορές είχαν πάθει καθίζηση, οι αμοιβές των εργατών γης, άρα και το κόστος καλλιέργειας, αυξήθηκαν κατά πολύ ⁹⁶.

---

⁹⁵ <https://www.iefimerida.gr/kosmos/koronoios-anoigei-nosokomeio-ftiahtike-10-meres-stin-oyhan>

⁹⁶ S. Pamuk. (2007). «The Black Death and the origins of the 'Great Divergence across Europe, 1300–1600». *European Review of Economic History*, 11(3), σελ.289-317.

Ο περιορισμός μετακινήσεων αποτελεί ένα από τα πρώτα μέτρα που επιβάλλονται σε περίπτωση επιδημίας⁹⁷. Όπως είναι φυσικό, προκαλεί μείωση στον κύκλο εργασιών σε πολλούς τομείς της οικονομίας. Ο τουρισμός είναι από τους πρώτους που δέχεται πλήγμα και ακολουθούν οι εναέριες μεταφορές και η ναυτιλία. Ο περιορισμός της συγκέντρωσης πλήθους ανθρώπων σε ένα χώρο επιφέρει τεράστιο πλήγμα στη βιομηχανία διασκέδασης, στον επισιτισμό, στις ανοιχτές αγορές φρέσκων προϊόντων, στα πολυκαταστήματα, στην εκπαίδευση και στον αθλητισμό. Οι παραπάνω περιορισμοί επιφέρουν μείωση του παραγόμενου προϊόντος καθώς και των εσόδων από φορολογία του κράτους. Συνέπεια της δυσχέρειας της λειτουργίας των επιχειρήσεων είναι ο κρατικός προϋπολογισμός να επιβαρύνεται και από το κόστος επιδότησης των ανέργων που θα προκύψουν.

Επιπλέον, στα έμμεσα κόστη θα πρέπει να προστεθούν και το κόστος αναζήτησης κεφαλαίου κίνησης από την πλευρά των επιχειρήσεων που επλήγησαν από τον περιορισμό της οικονομίας. Το κεφάλαιο κίνησης μπορεί να έχει τη μορφή κρατικής επιχορήγησης το οποίο θα επιβαρύνει τον κρατικό προϋπολογισμό, είτε τη μορφή έμμεσου ή άμεσου δανεισμού των επιχειρήσεων, το οποίο θα επιβαρύνει το κόστος λειτουργίας τους.

2.3.4 Κοινωνικές

Οι επιδημίες ως φαινόμενο από μόνες τους, αλλά και τα μέτρα περιορισμού που επιβάλλονται προκειμένου να αναχαιτιστούν αφήνουν ένα ισχυρό αποτύπωμα στις κοινωνίες. Το αποτύπωμα αυτό ήδη το είχε παρατηρήσει και καταγράψει ο Θουκυδίδης όταν περιέγραφε το λοιμό της Αθήνας. Ο αρχαίος ιστορικός περιέγραψε ένα καθεστώς ανομίας, το οποίο εκδηλώθηκε στην Αθήνα ενώ η επιδημία βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Περιγράφει πώς οι Αθηναίοι «αδιαφορούσαν αδιακρίτως για τα ιερά και τα όσια», δεν τηρούσαν τις τελετές ταφής, καταφεύγοντας σε μεθόδους που «ηθικά τους μείωναν». Συχνά κάποιοι έκλεβαν την πυρά που είχαν άλλοι προετοιμάσει για

---

⁹⁷ Στο σύνδεσμο που παρατίθεται εμφανίζεται κατά ημερολογιακή σειρά η νομοθεσία αναφορικά με τα έκτακτα μέτρα περιορισμού της εξάπλωσης του κορονοϊού COVID-19 στην Ελλάδα. Από τη χρονολογική σειρά των διαταγμάτων φαίνεται η κλιμάκωση των μέτρων από τοπικά και περιορισμένα, σε γενικά και ολοκληρωτικά μέτρα περιορισμού μετακινήσεων του πληθυσμού και της οικονομικής δραστηριότητας μέσα σε διάστημα 25 ημερών. Μήνες αργότερα ξεκίνησε η αποκλιμάκωση των μέτρων μέχρι την τελική τους άρση. <https://covid19.gov.gr/nomothesia-gia-ton-covid-19/>

δικό τους νεκρό, ή ακόμα έβαζαν σε ήδη αναμμένες φωτιές όποιο πτώμα έτυχε να κουβαλούν και έφευγαν⁹⁸.

Η ηθική κατάπτωση των Αθηναίων συνεχίστηκε ακόμα περισσότερο επειδή όπως περιγράφει αρχαίος ιστορικός οι πολίτες κατάλαβαν πως η τύχη πλουσίων και φτωχών, ενάρετων και παράνομων είναι ίδια απέναντι στον λοιμό. Για το λόγο αυτό πίστεψαν ότι τόσο η ζωή όσο και τα χρήματα είναι εφήμερα και για αυτό δεν υπάρχει κανένας λόγος κάποιος να κοπιάζει για ό,τι θεωρούνταν έντιμο, διότι ήταν αμφίβολο εάν θα το κατάφερνε, πριν πεθάνει. Κυριάρχησε, λοιπόν, να φαίνεται ωραίο και χρήσιμο οτιδήποτε ήταν προς στιγμήν ευχάριστο⁹⁹.

Μία κοινωνική συμπεριφορά η οποία παρατηρήθηκε την εποχή της επιδημίας πανώλης το 14ο αιώνα και παραμένει αναλλοίωτη μέχρι και σήμερα, είναι η καχυποψία. Οι πολίτες είναι καχύποπτοι απέναντι στην επιδημία ή όποια πληροφορία προέρχεται από τις επίσημες κυβερνητικές πηγές. Ήταν πολλές οι περιπτώσεις στις οποίες, παρά την εκδήλωση των κρουσμάτων βουβωνικής πανώλης στην κοινότητα, έπαιρνε εβδομάδες μέχρι αυτό να γίνει πιστευτό από τον πληθυσμό. Στην Ιταλία το 1630 οι πρώτοι γιατροί οι οποίοι προειδοποίησαν για την άφιξη της βουβωνικής πανώλης, δέχθηκαν επίθεση στους δρόμους¹⁰⁰.

Αντιστοίχως, και στην πρόσφατη πανδημία του κορονοϊού, έντονες ήταν οι φωνές οι οποίες αμφισβήτησαν είτε τη σοβαρότητα της υγειονομικής κατάστασης ή ακόμα και την ίδια ύπαρξη του ιού, πολύ περισσότερο της πανδημίας. Μέσω των κοινωνικών δικτύων και ανεπίσημων ιστοσελίδων, η παραπληροφόρηση και η αμφισβήτηση της επίσημης πληροφόρησης έγινε δημοφιλής. Πολλοί συνάνθρωποι ακόμα και σήμερα αμφισβητούν την ασφάλεια των προτεινόμενων θεραπειών και αρνούνται να τις ακολουθήσουν¹⁰¹.

---

⁹⁸ Θουκυδίδης. *Ιστορία Β* 47-54

⁹⁹ Ο.π.47-54

¹⁰⁰ M.M.Ciulla. (2020). «History repeating. The plague of 1630 in Milan and the COVID-19 pandemia». *Acta Biomedica*, 91(2), σελ.234-235.

¹⁰¹ Eirinika.gr (03/09/2021). *Πεννηταετηράχρονη αρνητής του COVID-19 πέθανε στον «Ευαγγελισμό» επειδή αρνήθηκε να κάνει την θεραπεία που της συνέστησαν οι γιατροί του νοσοκομείου.*
<https://m.eirinika.gr/article/226334/eyaggelismos-54hroni-amitria-toy-koronoioy-pethane-legontas-ohisti-therapeia>

Larisanew (25/09/2021). *Εξηντάχρονος αρνητής του COVID-19 στη Δράμα, πέθανε επειδή δεν πήρε την αντιβίωση που του έγραψε ο γιατρός του.*
<https://www.larisanew.gr/pethane-60chronos-arnitis-tou-koronoiou-pou-eiche-arnithei-ti-therapeia-pou-tou-edosan-oi-giatroi/?responsive=false>

Η αβεβαιότητα και η απελπισία πολύ συχνά οδηγούν τους ανθρώπους σε αμφίβολες μεθόδους αντιμετώπισης μιας κρίσης. Τα γιατροσόφια είναι πάντα δημοφιλή ιδιαίτερα σε περίπτωση που οι θεραπείες αμφισβητούνται. Κατά τη διάρκεια του μαύρου θανάτου το 14ο αιώνα θεραπείες όπως η αφάιμαξη και η κατανάλωση οίνου για θεραπεία από την πανώλη ήταν πολύ συνηθισμένες ¹⁰². Στην πανδημία της ισπανικής γρίπης, άνθρωποι κυκλοφορούσαν με σακουλάκια καμφοράς για να προστατευτούν. Αλλά και στην πρόσφατη πανδημία του COVID-19, κινήματα που υποστήριζαν ότι το να φοράμε μάσκες προστασίας είναι επικίνδυνο, έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλή. Τέλος, πολλοί κατέφευγαν αυθαίρετα σε συμπληρώματα διατροφής και γιατροσόφια για να αντιμετωπίσουν τον κορονοϊό ¹⁰³.

Πολύ σημαντικές είναι και οι κοινωνικές επιπτώσεις από τον αποκλεισμό των ανθρώπων για λόγους καραντινας. Ο περιορισμός των μετακινήσεων και το κλείσιμο των αγορών εμποδίζουν τους ανθρώπους να έχουν την κοινωνική ζωή, που έχουν συνηθίσει και να έρθουν σε επαφή με συγγενείς και φιλικά πρόσωπα.

Το κλείσιμο των σχολείων έχει επίδραση όχι μόνο στη μαθησιακή εξέλιξη των παιδιών αλλά επιπλέον τα αποκλείει από την απαραίτητη σωματική άσκηση και την κοινωνικοποίηση με τους συνομηλίκους τους¹⁰⁴. Μελέτες σχετικά με το κλείσιμο των σχολείων ως μέτρου περιορισμού της μετάδοσης του COVID-19 έχουν δείξει μία στατιστική αύξηση στο βάρος των παιδιών κατά τη διάρκεια του αποκλεισμού τους από το σχολείο καθώς και αύξηση στα ενδοκρινολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν παιδιά με παχυσαρκία ¹⁰⁵.

Είναι αξιοσημείωτο, όμως, το γεγονός ότι παρόλο που οι μαθητές όλων των εκπαιδευτικών βαθμίδων επέστρεψαν στο σχολικό περιβάλλον, μαθητές, εκπαιδευτικοί και γονείς καλούνται να αντιμετωπίζουν τις επιπτώσεις από την βίαιη διακοπή της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία της UNESCO¹⁰⁶, κατά τη διάρκεια

---

¹⁰² G.E. Patterson, K.M. McIntyre, H.E. Clough, & J. Rushton. (2021). «Societal impacts of pandemics: Comparing COVID-19 with history to focus our response». *Frontiers in public health*, 9. σελ.4

¹⁰³ K.K. Adams, W.L. Baker, & D.M. Sobieraj. (2020). «Myth Busters: dietary supplements and COVID-19». *Annals of Pharmacotherapy*, 54(8), σελ.820.

¹⁰⁴ E.S. Kim, Y. Kwon, Y.H. Choe, & M.J. Kim. (2021). «COVID-19-related school closing aggravate obesity and glucose intolerance in pediatric patients with obesity». *Scientific reports*, 11(1), 5494.σελ.1

¹⁰⁵ Ο.π.σελ.1

¹⁰⁶ UNESCO. «290 million students out of school due to COVID-19»

<https://www.unesco.org/en/articles/290-million-students-out-school-due-covid-19-unesco-releases-first-global-numbers-and-mobilizes>

των δύο ετών της πανδημίας, σε εκατόν ενενήντα μία χώρες τα σχολεία έκλεισαν με διακόσια ενενήντα εκατ. μαθητές να μένουν εκτός της εκπαιδευτικής διαδικασίας¹⁰⁷.

Μία πολύ σοβαρή επίπτωση της μακροχρόνιας απουσίας των παιδιών από τα σχολεία είναι και το φαινόμενο των «παιδιών φαντασμάτων»¹⁰⁸. Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει παιδιά τα οποία είναι ιδιαίτερα επιβαρυνμένα ψυχολογικά και δεν έχουν επιστρέψει στην σχολική τάξη ή δεν έχουν σταθερή παρουσία σημειώνοντας αρκετές απουσίες κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς.

Είναι συχνό φαινόμενο η εμφάνιση μιας επιδημίας να συνδέεται με έξαρση των κοινωνικών ανισοτήτων. Μία μόλυνση του πληθυσμού δεν επιδρά το ίδιο σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα. Συχνά φαίνεται ότι μία ασθένεια για συγκεκριμένους λόγους έχει προτίμηση σε συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα ή σε συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα. Το γεγονός αυτό μπορεί να πυροδοτήσει διάφορα κοινωνικά φαινόμενα.

Πολλοί ιστορικοί οι οποίοι ασχολήθηκαν με την επιδημία χολέρας το 19ο αιώνα επικεντρώθηκαν στις κοινωνικές εντάσεις που αυτή δημιούργησε. Ο RJ Morris είδε ως αντίκτυπο της ασθένειας ένα τεστ της κοινωνικής συνοχής ή όπως το έθεσε « *το να ακολουθούμε το πέρασμα της χολέρας σημαίνει να παρατηρούμε την εμπιστοσύνη και τη συνεργασία μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών εταίρων να εντείνονται στο έπακρο*»¹⁰⁹. Ο M. Durey παρατηρεί πως η χολέρα «αναστάτωση τη κανονική λειτουργία της κοινωνίας και έφερε στην επιφάνεια λανθάνοντες κοινωνικούς ανταγωνισμούς»¹¹⁰. Ο R. McGrew σημειώνει πως στη Ρωσία του 19ου αιώνα «*η χολέρα σημάδεψε την Ευρωπαϊκή κοινωνική συνείδηση, επιδείνωσε τις σύγχρονες τάσεις εντείνοντας τον αντίκτυπο των τρεχόντων κοινωνικών προβλημάτων*»¹¹¹.

Ο Χρ. Λούκος¹¹² υποστηρίζει πως η μετάδοση της χολέρας στην Ερμούπολη της Σύρου το 19ο αιώνα είχε άμεση σχέση με το κοινωνικό επίπεδο των κατοίκων. Οι

---

¹⁰⁷ Λ. Παπαδημητρίου. (2023). «Τα παιδιά φαντάσματα μέρος 5». *Protagon.gr*. <https://www.protagon.gr/apopseis/ta-paidia-fantasmata-meros-v-44342822008>

¹⁰⁸ Λ. Παπαδημητρίου. (2023). «Τα παιδιά φαντάσματα μέρος 1». *Protagon.gr*. <https://www.protagon.gr/apopseis/ta-paidia-fantasmata-meros-a-44342817553>

¹⁰⁹ R.J.Evans. (1988). «Epidemics and revolutions: cholera in nineteenth-century Europe». *Past & Present*, (120), σελ. 126.

¹¹⁰ ο.π σελ.126

¹¹¹ ο.π. σελ.126

¹¹² Χ. Λούκος. (1992). «Επιδημία και κοινωνία. Η χολέρα στην Ερμούπολη της Σύρου (1854)». *Μνήμων*, 14. σελ. 57-59.

κοινωνικές ανισότητες έπαιξαν σημαντικό παράγοντα στην μεταδοτικότητα της αρρώστιας. Τα χαμηλότερα στρώματα είχαν άσχημες συνθήκες διαβίωσης, ζούσαν πολλοί μαζί και υπέστησαν τα μεγαλύτερα πλήγματα από τη χολέρα. Τα ανώτερα στρώματα είχαν καλύτερη διατροφή και συνθήκες διαβίωσης και κατά συνέπεια και λιγότερα θύματα. Καταλήγει, πως η μεταδοτικότητα της χολέρας οφείλεται περισσότερο σε λόγους οι οποίοι σχετίζονται με την ποιότητα διαβίωσης, παρά με την ίδια την ασθένεια.

Ένα φαινόμενο που σε αρκετές περιπτώσεις ακολουθεί την έξαρση μιας επιθυμίας είναι ο στιγματισμός, η περιθωριοποίηση και σε πολλές περιπτώσεις η στοχοποίηση, ακόμα και η δίωξη κάποιων μειονοτήτων. Αυτές οι μειονότητες μπορεί να είναι φυλετικές θρησκευτικές ή πολιτισμικές. Τον 14ο στη Γαλλία οι Εβραίοι κατηγορήθηκαν ότι προκαλούν την επιδημία πανώλης με το να δηλητηριάζουν τα πηγάδια από τα οποία έπιναν νερό οι χριστιανοί. Διώξεις κατά των Εβραίων ξεκίνησαν και είκοσι Εβραίοι θανατώθηκαν πριν ο βασιλιάς Πέτρος της Αραγωνίας επέμβει για να σταματήσει τις ταραχές ¹¹³. Διώξεις κατά των Εβραίων συνεχίστηκαν σε όλη την Ευρώπη και πολλοί ευρωπαίοι ηγεμόνες διέταξαν τη σύλληψη των Εβραίων¹¹⁴.

Δεν είναι λίγες οι φορές που και ηγέτες ακόμα και σήμερα με δηλώσεις τους υποδαυλίζουν τέτοια πάθη. Είναι γνωστές οι δηλώσεις του προέδρου των ΗΠΑ, D. Trump, κατά την πρόσφατη επιδημία του ιού COVID-19, που στιγματίσαν ως υπεύθυνους τους Ασιάτες και ιδιαίτερα τους Κινέζους. Κατ' επανάληψη χαρακτήριζε τον ιό ως «Chinese virus» ή «China virus» ¹¹⁵. Ο Γερουσιαστής J. Cornyn κατηγορήσε την Κίνα για την εξάπλωση του ιού επειδή έχουν μία «*κουλτούρα που οι άνθρωποι τρώνε νυχτερίδες και φίδια και σκυλιά και τέτοια πράγματα*» ¹¹⁶.

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας το 2015 αναγνώρισε πώς το όνομα μιας ασθένειας μπορεί να οδηγήσει σε περιθωριοποίηση ανθρώπων συγκεκριμένων εθνικοτήτων, την αδικαιολόγητη μαζική θανάτωση ζώων και γενικά να επηρεάσει τη ζωή πολλών ανθρώπων. Για να αποτραπούν τέτοια φαινόμενα, εξέδωσε μία οδηγία για την ονοματοδοσία των ιών και των ασθενειών που θα προκύψουν στο μέλλον.

---

¹¹³ C.P. Dinkins. (χ.η.) *Persecution of the Jews during the Great Plagues of the 14th Century*. Montana University. <https://www.montana.edu/historybug/yersiniaessays/pariera-dinkins.html>

¹¹⁴ ο.π.

¹¹⁵ A.R. Gover, S.B. Harper, & L. Langton. (2020). «Anti-Asian hate crime during the COVID-19 pandemic: Exploring the reproduction of inequality». *American journal of criminal justice*, 45, σελ. 654.

¹¹⁶ A. Gover. ο.π. σελ. 654

Σύμφωνα με την οδηγία, το όνομα των καινούργιων ασθενειών πρέπει να περιλαμβάνει περιγραφικούς όρους που παραπέμπουν στα συμπτώματα της ασθένειας και στις αιτίες. Θα πρέπει να αποφεύγονται ονόματα που περιλαμβάνουν γεωγραφικές τοποθεσίες, ονόματα ζώων, τροφών, ανθρώπων, πολιτισμών, πληθυσμών, ονόματα που παραπέμπουν σε συγκεκριμένα επαγγέλματα ή ονόματα που προκαλούν φόβο ¹¹⁷ .

Η έλευση μιας επιδημίας είναι ένα έκτακτο δυσάρεστο γεγονός. Αυτού το είδους γεγονότα συχνά συμβάλλουν στο να βγουν στην επιφάνεια συναισθήματα αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας. Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις που η πλουσιότεροι βοήθησαν τους οικονομικά ασθενέστερους ή μία κοινωνική ομάδα έβαλε στην άκρη τις διαφορές της και βοήθησε μία αντίπαλη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η φιλοξενία Ορθόδοξων Ελλήνων σε σπίτια Καθολικών Ελλήνων στην Σύρο το 1854, όταν εκδηλώθηκε επιδημία χολέρας ¹¹⁸. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία εφόσον γνωρίζουμε ότι την περίοδο αυτή η Σύρος βρισκόταν υπό Γαλλική κατοχή και οι Έλληνες καθολικοί και οι Έλληνες ορθόδοξοι της Σύρου ήταν σε αντίθεση μεταξύ τους λόγω του ότι οι μεν πρώτοι υποστήριζαν τους, ομόδοξους Γάλλους οι δε δεύτεροι ζητούσαν βοήθεια από τους ορθόδοξους Ρώσους. Αυτό το γεγονός παραμερίστηκε και πολλοί καθολικοί κάτοικοι της υπαίθρου της Σύρου, στην οποία αποτελούσαν πλειονότητα, φιλοξένησαν στα σπίτια τους φυγάδες ορθόδοξους οι οποίοι εγκατέλειψαν την Ερμούπολη. Ομοίως και καθολικοί της Άνω Σύρου, που για κάποιο λόγο δεν είχε προσβληθεί από τη χολέρα, περιέθαλψαν ασθενείς της Κάτω Σύρου του ορθόδοξου δόγματος.

Το πέρασμα μιας επιδημίας αφήνει αποτύπωμα και στις θρησκείες. Επηρεάζει την γεωγραφική εξάπλωση μιας θρησκείας, τη θρησκευτικότητα των ανθρώπων και τη λατρεία των θεών της περιοχής. Όταν ο λοιμός του Ιουστινιανού, ολοκλήρωσε το καταστροφικό του πέρασμα άφησε ολόκληρες περιοχές της αυτοκρατορίας άδειες από τοπικό πληθυσμό. Το κενό αυτό, στην περίπτωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ήρθαν και κάλυψαν στα ανατολικά σύνορα ισλαμικά φύλα, αραβικά και μη, βοηθώντας

---

¹¹⁷ WHO (2015). *WHO issues best practices for naming new human infectious diseases*. <https://www.who.int/news/item/08-05-2015-who-issues-best-practices-for-naming-new-human-infectious-diseases>

¹¹⁸ Σ. Δεσπότης, & Β. Φανάρας. (2021). «Ο ρόλος της Πανδημίας κατά την εμφάνιση και διάδοση του Χριστιανισμού τον 2ο αι μΧ και η επίδραση του COVID-19 στην θρησκευτικότητα του 21ου αιώνα» *Θεολογία*, 92(1) σ.188.

έτσι στην εξάπλωση του Ισλάμ σε περιοχές στις οποίες μέχρι τότε κυριαρχούσε το χριστιανικό στοιχείο ¹¹⁹. Η επακόλουθη απαξίωση του Βυζαντινού στρατού λόγω λειψανδρίας και οικονομικών προβλημάτων, που οι επιδημίες προκάλεσαν, οδήγησε σε αδυναμία προστασίας των περιοχών αυτών από την Αυτοκρατορία.

Η ερμηνεία για τα αίτια εξάπλωσης μιας ασθένειας, συχνά αποδίδεται σε θεϊκή παρέμβαση. Για το λόγο αυτό πολλά ιερά βιβλία περιέχουν καταγραφές επιδημιών και τη συνδέουν με το Θείο. Αλλά και εκτός ιερών βιβλίων, πολλοί συγγραφείς, αντανακλώντας λαϊκές δοξασίες και δεισιδαιμονίες, κάνουν στα έργα τους σύνδεση της καταστροφής με τη Θεία Δίκη. Σύμφωνα με τους Δεσπότη και Φανάρα ¹²⁰ ήδη ο Όμηρος στην Ιλιάδα συνδέει τον λοιμό που χτύπησε στο στρατόπεδο των Ελλήνων με τιμωρία του Απόλλωνα επειδή οι Έλληνες προσέβαλαν τον ιερέα του Χρύση και άρπαξαν την κόρη του Χρυσήδα. Στην Παλαιά Διαθήκη γίνεται αναφορά σε αρρώστια η οποία χτύπησε τους Φιλισταίους, πιθανότατα πανούκλα, επειδή αιχμαλώτισαν την Κιβωτό της Διαθήκης από τους Εβραίους. Η αρρώστια σταμάτησε όταν οι Φιλισταίοι επέστρεψαν την Κιβωτό στο λαό του Θεού μαζί με μία προσφορά επανόρθωσης.

Στην αρχική εμφάνιση του λοιμού προκαλείται μία έκρηξη της θρησκευτικότητας και της δεισιδαιμονίας. Η αρρώστια θεωρείται τιμωρία από το Θεό ο οποίος πρέπει να εξευμενιστεί. Εάν η αιτία της Θείας τιμωρίας θεωρηθεί πως είναι κάποιος πολίτης, αυτός πρέπει να απομακρυνθεί ως ανεπιθύμητος από την πόλη. Επειδή η πηγή μετάδοσης των λοιμών συνήθως εντοπίζεται στα λιμάνια έχουμε μαρτυρίες μέχρι και τον 20ο αιώνα ότι εκτός από λοιμοκαθακτήριο για στον Πειραιά γινόταν και τελετουργικά λιτανείας ώστε να μην εισχωρήσει ο ιός στην Αθήνα. Στη συνέχεια όταν οι παρακλήσεις, τα τελετουργικά και οι ικεσίες δεν φαίνεται να έχουν αποτέλεσμα στη διάδοση της ασθένειας, εμφανίζεται μία αμφισβήτηση της παραδεδομένης θρησκείας και της ηθικής ¹²¹.

Μία υγειονομική κρίση είναι δυνατό να αλλάξει λατρευτικές πρακτικές και συνήθειες αιώνων σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Σε πρόσφατη μεταπτυχιακή

---

¹¹⁹ S. Sabbatani, R. Manfredi, & S. Fiorino. (2012). «La peste di Giustiniano (seconda parte). L'influenza dell'epidemia sulla formazione dell'Impero Islamico [The Justinian plague (part two). Influence of the epidemic on the rise of the Islamic Empire]». *Le infezioni in medicina*, 20(3), σελ. 231.

¹²⁰ Σ. Δεσπότης, & Β. Φανάρας. ο.π. σελ.181

¹²¹ Ο.π. σελ.183-4

έρευνα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου¹²², παρατηρήθηκε μία στροφή στην παρακολούθηση εκκλησιαστικών Ακολουθιών από την φυσική παρουσία στους ναούς στην εξ αποστάσεως μέσω διαδικτύου κατά τη διάρκεια της απαγόρευσης κυκλοφορίας λόγω μέτρων περιορισμού της εξάπλωσης του COVID-19. Στην έρευνα, διαπιστώθηκε πως πολλοί πιστοί στράφηκαν στην παρακολούθηση των ιερών ακολουθιών μέσω διαδικτύου και κυρίως μέσω σελίδων Facebook της ενορίας τους όταν τους απαγορεύτηκε να πηγαίνουν στους ναούς.

Σύμφωνα με την έρευνα¹²³, η επιλογή του Facebook έναντι άλλων μέσων (πχ τηλεοπτικές μεταδόσεις ακολουθιών) έγινε διότι με αυτόν τον τρόπο οι πιστοί ένιωθαν πως κρατούσαν επαφή με την δική τους ενορία. Τόσο η οργανωμένη Εκκλησία, όσο και οι πιστοί, βρήκαν τρόπο να προσαρμοστούν στις επείγουσες συνθήκες που επιβλήθηκαν από την πανδημία προκειμένου να κρατήσουν επαφή μεταξύ τους. Παρότι οι περισσότεροι δήλωσαν πως με το τέλος των περιοριστικών μέτρων δεν συνέχισαν την πρακτική αυτή και επέστρεψαν στην φυσική παρουσία στους ναούς, ένα μικρό μέρος των πιστών δήλωσε πως δεν εγκατέλειψε αυτή την συνήθεια¹²⁴. Αυτό υποδηλώνει πως η παρακολούθηση ακολουθιών μέσω Facebook η οποία έγινε δημοφιλής για λόγους ανάγκης αποτελεί μία πραγματικότητα η οποία θα μάς συντροφεύει στο μέλλον.

2.3.5 Ψυχική υγεία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, οι επιδημίες δεν περνάνε χωρίς επιπτώσεις σε όλα τα επίπεδα της ζωής, κοινωνικής οικονομικής, και εκπαιδευτικής. Οι επιπτώσεις αυτές αποτιμώνται και απασχολούν τις κοινωνίες αλλά και τους επιστήμονες, οποίοι παρατηρούν και καταγράφουν το φαινόμενο για πολλά χρόνια μετά. Μια πτυχή η οποία επηρεάζεται και είναι ίσως και η λιγότερο εμφανής και η πιο δύσκολη ίσως να παρατηρηθεί, να καταγραφεί να αποτιμηθεί και να αντιμετωπιστεί, είναι αυτή των επιπτώσεων που μία η πανδημία και η καραντίνα αφήνει στην ψυχική υγεία των ατόμων.

---

¹²² Δ. Δάρα. (2023) *Θρησκευτικές πρακτικές Ελλήνων Ορθόδοξων Χριστιανών στο χώρο του Facebook κατά την περίοδο του COVID-19. Απόψεις και αντιλήψεις των πιστών*. Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, ΠΜΣ «Επιστήμες της αγωγής - Εκπαίδευση με χρήση νέων τεχνολογιών», Πανεπιστήμιο Αιγαίου. σελ.95

¹²³ Ο.π. σελ.82-83

¹²⁴ Ο.π..σελ.82-83

Στην επιδημία του COVID-19, ο φόβος της μόλυνσης από τον ιό, η απομόνωση από φίλους και συγγενείς, η απομάκρυνση από το επαγγελματικό ή εκπαιδευτικό περιβάλλον αλλά κυρίως τα αισθήματα ανησυχίας, αβεβαιότητας και φόβου, οδήγησαν σε έξαρση των εξαρτήσεων¹²⁵, καθώς, κάτω από την πίεση τέτοιων συνθηκών, οι άνθρωποι είναι ευάλωτοι στην εμφάνιση εξαρτητικών συμπεριφορών.

Κάνοντας έναν διαχωρισμό, μπορούμε να πούμε ότι παρατηρήθηκαν δύο είδη εξαρτώμενων : αυτοί οι οποίοι ξεκίνησαν εν μέσω κορονοϊού την εξάρτηση του και αυτοί οι οποίοι ενώ βρίσκονταν σε μια τροχιά απεξάρτησης, την διέκοψαν. Και οι δύο κατηγορίες ωστόσο, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών, συχνά δεν μπορούσαν να λάβουν την ανάλογη φροντίδα από τους επαγγελματίες υγείας.

Γενικά, οι επιπτώσεις στην υγεία του πληθυσμού εξαιτίας της πανδημίας του Covid-19, δεν είναι ακόμα πλήρως γνωστές και κατανοητές, ενώ είναι πολύ νωρίς ακόμα να γίνεται λόγος για τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της εν λόγω περιόδου. Σύμφωνα με έρευνα του Centre of Social Justice¹²⁶, αναφορικά με τις εξαρτήσεις στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά τη περίοδο της καραντίνας, καταγράφηκε αύξηση σε μορφές τζόγου υψηλού κινδύνου, δηλαδή σε τζόγο μέσω διαδικτύου. Ανησυχητική αύξηση καταγράφηκε, επίσης, στην κατανάλωση αλκοόλ, ναρκωτικών (ηρωίνη, κοκαΐνη, κάνναβη, οπιοειδή) και ειδών καπνού. Επίσης, παρατηρήθηκε αύξηση στην κατανάλωση αντικαταθλιπτικών φαρμάκων¹²⁷. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά για αύξηση των αντικαταθλιπτικών που συνταγογραφήθηκαν στο Ηνωμένο Βασίλειο σε ηλικίες κάτω των 18 ετών ¹²⁸.

2.3.6 Βιολογικά όπλα

Η ανθρώπινη ιστορία χαρακτηρίζεται και εν πολλοίς καθορίζεται, από πολεμικές συρράξεις. Οι άνθρωποι ιστορικά χρησιμοποιούν όλα τα διαθέσιμα εργαλεία προκειμένου να επιβληθούν στους αντιπάλους τους. Οτιδήποτε σκοτώνει ανθρώπους

---

¹²⁵Center of social justice. *The great recovery*. https://www.centreforsocialjustice.org.uk/wp-content/uploads/2020/11/CSJJ8330-Covid-19-Recovery-report-201116-WEB.final_.pdf

¹²⁶ Ο.π.

¹²⁷Pharmacy magazine. *Sharp rise in antidepressant use in pandemic*. <https://www.pharmacymagazine.co.uk/latest/interventions-needed-on-use-of-antidepressants-researchers-warn>

¹²⁸Pharmaceutical journal. *Peaks in number of young people prescribed antidepressants coincide with lockdowns*. <https://pharmaceutical-journal.com/article/news/peaks-in-number-of-young-people-prescribed-antidepressants-coincide-with-lockdowns>

εν δυνάμει, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για πολεμικούς σκοπούς. Η πυρίτιδα, από υλικό κατασκευής πυροτεχνημάτων, εξελίχθηκε στην μεγαλύτερη πολεμική εφεύρεση, αλλάζοντας τον τρόπο που πολεμούσαν οι άνθρωποι, καταστρώνοντας τις πολεμικές συρράξεις καταστροφικότερες από ποτέ. Αντιστρόφως, η πυρηνική ενέργεια χρησιμοποιήθηκε καταρχάς για μαζική καταστροφή και στη συνέχεια για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας.

Είναι λογικό όταν στα πλαίσια μιας πολεμικής σύρραξης ο ένας από τους εμπλεκόμενους διαθέτει το μέσο για να εξαλείψει τον αντίπαλο, να χρησιμοποιήσει αυτή τη δυνατότητα που θα του επιτρέψει να επιβληθεί. Μία παράμετρος της ικανότητας κάποιων μικροοργανισμών να προκαλούν επιδημίες, αποτελεί και η δυνατότητα χρήσης τους ως όπλα.

Είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο πως υπάρχουν ενδείξεις ότι η πανώλη ίσως να χρησιμοποιήθηκε στην πολιορκία της Κάφφα από τους Τατάρους εναντίον των Γενουατών. Εάν εμπιστευτούμε την ακρίβεια των πληροφοριών που μας μεταφέρει ο de Mussi το αποτέλεσμα ήταν επιτυχές για τους Τατάρους και καταστροφικό για τον Ευρωπαϊκό πληθυσμό. Η πόλη της Κάφφα κατακτήθηκε και οι Γενουάτες αποχώρησαν μεταφέροντας την πανώλη στην Γένοβα και στη συνέχεια σε όλη την Ευρώπη. Έχει υποστηριχθεί πως ο αμερικάνικος στρατός τον 18ο ή και 19ο αιώνα, σε διάφορες περιπτώσεις δίνεμε κουβέρτες μολυσμένες με ευλογία σε ιθαγενείς προκειμένου να διασπείρει την ασθένεια στους πληθυσμούς τους¹²⁹, κάτι το οποίο, όμως, αμφισβητείται¹³⁰.

Σύμφωνα με τον Harris υπάρχουν ενδείξεις πως Ιάπωνες επιστήμονες διεξήγαγαν έρευνες για ανάπτυξη βιολογικών και χημικών όπλων στην Μαντζουρία από το 1931-2, που την κατέλαβαν έως και το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, το 1945. Οι εν λόγω επιστήμονες πραγματοποιούσαν πειράματα σε ανθρώπους και ζώα με την πλήρη υποστήριξη της κυβέρνησής τους και χωρίς ανάμειξη οποιασδήποτε

---

¹²⁹ F. Frischknecht. (2003). «The history of biological warfare. Human experimentation, modern nightmares and lone madmen in the twentieth century». *EMBO reports*, 4 Spec No(Suppl 1). σελ. 47. <https://doi.org/10.1038/sj.embor.embor849>

¹³⁰ T. Brown. (2006). «Did the US Army Distribute Smallpox Blankets to Indians? Fabrication and falsification in Ward Churchill's genocide rhetoric». *Plagiary*, 1, σελ. 100-101.

τοπικής εξουσίας, μετατρέποντας την Μαντζουρία σε εργαστήριο βιολογικών όπλων¹³¹.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας ως βιολογικό όπλο μπορεί να χαρακτηριστεί ένας μικροοργανισμός όπως ιός, βακτήριο, μύκητας ή τοξική ουσία προερχόμενη από ζωντανό οργανισμό, η οποία παράγεται και διασπείρεται εσκεμμένα προκειμένου να προκαλέσει αρρώστια και θάνατο σε ανθρώπους, ζώα ή φυτά. Παράγοντες όπως ο Άνθρακας, η αλλαντική τοξίνη και η πανώλη μπορούν να αποτελέσουν μη συμβατικά και παράνομα όπλα, όπως τα χημικά και τα πυρηνικά, προκαλώντας πολλούς θανάτους σε μικρό χρονικό διάστημα¹³².

Τα βιολογικά όπλα μπορούν να προκαλέσουν καταστροφή αντίστοιχη με αυτή των πυρηνικών και εμφανίζουν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα, είναι πολύ οικονομικά στην ανάπτυξη και τη χρήση τους. Η ευκολία στην ανάπτυξη και στη χρήση τα καθιστά ιδανικά όπλα για στοχευμένα ή και τυφλά τρομοκρατικά χτυπήματα. Μια σειρά από φακέλους οι οποίοι ταχυδρομήθηκαν σε δημοσιογράφους στις ΗΠΑ, το διάστημα που ακολούθησε το τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, αποδείχθηκε πως περιείχαν το βακτήριο του Άνθρακα. Με το τρόπο αυτό, κάποιοι δημοσιογράφοι μολύνθηκαν και αρρώστησαν. Η αποστολή των φακέλων αποδόθηκε στην τρομοκρατική οργάνωση Αλ Κάιντα και σκοπός της ήταν η τρομοκράτηση της αμερικανικής κοινωνίας, σε συνέχεια του χτυπήματος στους Δίδυμους Πύργους¹³³.

Λόγω της αύξησης του κινδύνου για βιοτρομοκρατικό χτύπημα, η διεθνής κοινότητα έχει ενεργοποιηθεί προληπτικά, τόσο για την αποφυγή, όσο και την αντιμετώπιση ενός τέτοιου γεγονότος. Από τις αρχές του 21ου αιώνα, κυρίως λόγω του τρομοκρατικού χτυπήματος στους Δίδυμους πύργους στην Ν. Υόρκη, η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ασχοληθεί με το ζήτημα της βιοτρομοκρατίας. Έχει εκδώσει μία σειρά ανακοινώσεων και έχει λάβει κάποια μέτρα αναφορικά με το πρόβλημα¹³⁴. Στις ΗΠΑ ήδη από το 2002 έχει ψηφιστεί σχετική νομοθεσία (bioterrorism act 2002) που σκοπό έχει να βελτιώσει την ασφάλεια στη διακίνηση των τροφίμων από τρομοκρατικές

---

¹³¹ S.H. Harris. (1995). *Factories of death: Japanese biological warfare, 1932-45, and the American cover-up*. Routledge. σελ.386

¹³² WHO. https://www.who.int/health-topics/biological-weapons#tab=tab_1

¹³³ Η Καθημερινή (21/10/2001). *Ο άνθρακας παραγοντας του τρόμου*. <https://www.kathimerini.gr/world/103356/o-anthrakas-paragontas-toy-tromoy/>

¹³⁴ European Union. *Καταπολέμηση της βιοτρομοκρατίας*. <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/the-fight-against-bioterrorism-communication.html>

ενέργειες¹³⁵. Τέλος, η Interpol έχει ιδρύσει ειδικό τμήμα αντιμετώπισης της βιοτρομοκρατίας (Interpol Bioterrorism Unit) σε παγκόσμιο αλλά και τοπικό επίπεδο¹³⁶.

Στο κεφάλαιο αυτό περιεγράφηκαν οι ορισμοί που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή μίας υγειονομικής κρίσης, καταλήγοντας στον ορισμό της επιδημίας. Ως επιδημία χαρακτηρίζεται η εκρηκτική εξάπλωση μιας πρωτοεμφανιζόμενης ή καινούργιας παραλλαγής μιας γνωστής, θανατηφόρας, ασθένειας η οποία εξαπλώνεται σε μεγάλη γεωγραφική περιοχή και παρουσιάζει υψηλούς δείκτες επιθετικότητας. Στα κείμενα που θα μελετηθούν, οι συγγραφείς περιγράφουν υγειονομικές καταστάσεις που έχουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά, συνεπώς δικαιολογημένα χαρακτηρίζονται ως επιδημίες.

Γνωστές ασθένειες που έχουν τη δυνατότητα να προκαλούν επιδημίες είναι η πανώλη, η χολέρα, ο τύφος, η γρίπη, οι κορονοϊοί, το AIDS, η ευλογιά και άλλες. Οι σημαντικότερες επιδημίες στην ανθρώπινη ιστορία έχουν περιγραφεί δεδομένου πως κάποια από τα λογοτεχνικά κείμενα που θα μελετηθούν ασχολούνται με αυτές. Το διήγημα «Ο Βασιλιάς Πανούκλας» του Έντγκαρ Άλαν Πόε διαδραματίζεται στην επιδημία πανώλης στο Λονδίνο τον 14ο αιώνα, η «Χολεριασμένη» και το «Βαρδιάνος στα σπόρκα» του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη τοποθετούνται στις επιδημίες χολέρας του 19ου αιώνα. Αλλά ακόμα και τα κείμενα που δεν τοποθετούνται σε συγκεκριμένες ιστορικές επιδημίες, όπως η «Πανούκλα» του Αλμπέρ Καμύ ή που περιγράφουν φανταστικές καταστάσεις, όπως το «Περί τυφλότητας» του Ζοσέ Σαραμάγκου και το «Η μάσκα του κόκκινου Θανάτου» του Έντγκαρ Άλαν Πόε, συχνά κάνουν αναφορά σε μεγάλες επιδημίες της ιστορίας ή επαναφέρουν μνήμες τρόμου από το παρελθόν.

Το πέρασμα της επιδημίας αφήνει πίσω του ανεξίτηλα σημάδια στους πληθυσμούς που έπληξε. Οι επιπτώσεις της γίνονται αισθητές σε πολλά επίπεδα, στο δημογραφικό, στο στρατιωτικό, στο οικονομικό, στο κοινωνικό αλλά και στην ψυχική υγεία του πληθυσμού. Οι επιπτώσεις που περιεγράφησαν δεν έχουν αφήσει ασυγκίνητους τους λογοτέχνες. Θα δούμε πώς ο κάθε συγγραφέας αντιμετωπίζει, περιγράφει και αναλύει, μέσα από το κείμενό του, το σημάδι που μία επιδημία αφήνει πάνω στους ήρωες του έργου του.

---

¹³⁵ U.S Customs and Border Protection. *The Bioterrorism Act*. <https://www.cbp.gov/trade/priority-issues/import-safety/bioterrorism>

¹³⁶ Interpol. *Reducing the threat of bioterrorism, and other bio related crimes, through effective countermeasures*. <https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Bioterrorism>

2.4 Η αξία της λογοτεχνίας στην έρευνα

Η εποχή μας χαρακτηρίζεται από γρήγορους ρυθμούς ζωής, τον ανταγωνισμό και τον ελάχιστο προσωπικό χρόνο. Η δύναμη της εικόνας που προσλαμβάνουμε μέσα από τις οθόνες, τόσο της τηλεόρασης όσο και των κινητών συσκευών, μάς μαγνητίζει με αποτέλεσμα να της αφιερώνουμε τον ελάχιστο χρόνο που διαθέτουμε. Επιπλέον, συνεχώς και περισσότεροι άνθρωποι εθίζονται στο μικρό και επιγραμματικό κείμενο των διαδικτυακών μέσων ενημέρωσης και επικοινωνίας, με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να συγκεντρωθούν σε μεγάλα κείμενα. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια έχει χαθεί για πολλούς η απόλαυση της ανάγνωσης ενός λογοτεχνικού έργου, το οποίο απαιτεί συγκέντρωση, χρόνο και υπομονή.

Η λογοτεχνία, τα τελευταία χρόνια δέχεται μεγάλη κριτική αναφορικά με την σημασία της για τον σύγχρονο άνθρωπο. Αμφισβητείται η αξία της ως επικοινωνιακό μέσο και ως τρόπος έκφρασης σκέψεων και συναισθημάτων. Στις μέρες μας, ο καθένας μπορεί να εκφράσει την άποψή του, τις σκέψεις του και τις ανησυχίες του και να τις καταστήσει διαθέσιμες σε εκατομμύρια ενδιαφερόμενους. Αντιστοίχως έχουμε στη διάθεσή μας, μέσω των κοινωνικών δικτύων, εκατομμύρια απόψεις, ιστορίες, αφηγήματα για να διαλέξουμε αυτά που μάς ενδιαφέρουν μέσα από μία οθόνη. Με μία τέτοια πληθώρα διαθέσιμων πηγών, πολλοί αναρωτιούνται ποια είναι η θέση του λογοτεχνικού κειμένου.

Ακόμα περισσότερο, ο σύγχρονος άνθρωπος κινείται σε ένα περιβάλλον ανταγωνισμού, επαγγελματικού και προσωπικού, που τον ωθεί σε συνεχή εκπαίδευση και ενημέρωση. Αυτό συνεπάγεται την εξάντληση ακόμα και του ελάχιστου διαθέσιμου χρόνου σε μελέτη επιστημονικών ή ενημερωτικών συγγραμμάτων. Υπό αυτό το πρίσμα η ανάγνωση ενός λογοτεχνικού βιβλίου φαντάζει πολυτέλεια ή ακόμα περισσότερο, χάσιμου χρόνου.

Υπάρχουν πολλά επιχειρήματα τα οποία μπορούν να παρατεθούν για την απόδειξη του αντιθέτου, της αξίας δηλαδή της λογοτεχνίας για τον άνθρωπο. Μπορούμε να αναφέρουμε πως η λογοτεχνία αναπτύσσει τον γλωσσικό πλούτο του αναγνώστη, πως ενθαρρύνει την ανάπτυξη της φαντασίας, της δημιουργικότητας και της κριτικής σκέψης, αναπτύσσει την ικανότητα για κατανόηση «του άλλου» και μέσω αυτού, του εαυτού μας. Επίσης αποτελεί μία πηγή ξεκούρασης και απόδρασης από

την καθημερινή ρουτίνα και πίεση. Για τους σκοπούς, όμως της παρούσης θα επικεντρωθούμε στην αξία της λογοτεχνίας ως εργαλείο έρευνας.

Η λογοτεχνία αντανακλά τις πολιτισμικές νόρμες και τις αξίες, το ήθος και τις αντοχές της κοινωνίας καθώς και την ιστορική εξέλιξη μιας κοινωνίας ή ενός πολιτισμού¹³⁷. Οι συγγραφείς, φαίνεται πως εκπροσωπούν το πολιτισμικό υπόβαθρο της κοινωνίας μέσα στην οποία ζουν και το μεταφέρουν στα έργα τους. Ακόμα και στην εποχή μας, η οποία χαρακτηρίζεται από διαπολιτισμικές οσμώσεις και αλληλεπιδράσεις, μπορεί ο αναγνώστης να ξεχωρίσει τις διαφορές στο λογοτεχνικό στυλ διαφορετικών γεωγραφικών τόπων. Μπορούμε να διακρίνουμε, παραδείγματος χάριν, τη διαφορά ανάμεσα στην λογοτεχνία της Β. Αμερικής και κυρίως των ΗΠΑ με αυτή της Ν. Αμερικής ή της Ευρώπης. Τόσο η θεματολογία, όσο και το στυλ γραφής είναι χαρακτηριστικά.

Ένα λογοτεχνικό κείμενο, μεταφέρει την οπτική του συγγραφέα απέναντι σε γεγονότα, τόσο ιστορικής σημασίας, όσο και της καθημερινότητας. Τα πολεμικά, πολιτικά και κοινωνικά συμβάντα, πραγματικά ή φανταστικά, περιγράφονται μέσα από την ματιά των ηρώων του κειμένου σφραγίζοντάς τα με την προσωπικότητά τους. Γνωρίζοντας αυτό, ο αναγνώστης αξιολογεί τις αντιδράσεις και την ηθική των ηρώων και τη συγκρίνει με τη δική του, βρίσκοντας ομοιότητες και διαφοροποιήσεις που οφείλονται σε προσωπικά χαρακτηριστικά αλλά και σε κοινωνικές νόρμες, μοναδικές σε τοπικό και χρονικό επίπεδο.

Ένα λογοτεχνικό έργο, που αφηγείται μία ιστορία που συμβαίνει χρονικά την εποχή που γράφεται, αποτελεί περιγραφή της κοινωνίας του συγγραφέα. Ένα μυθιστόρημα που διαδραματίζεται στην Ελλάδα και τοποθετείται στο «σήμερα» θα είναι πολύτιμη πηγή πληροφοριών για την ελληνική κοινωνία του 21ου αιώνα για έναν μελετητή του μέλλοντος. Αντίστοιχα, τα κείμενα του Καμύ μάς περιγράφουν τον τρόπο ζωής, τις συνήθειες και τις αξίες των ανθρώπων της εποχής του. Τέλος, δεν μπορεί να αμφισβητηθεί πώς δύναται να υπάρξει καλύτερη περιγραφή της κοινωνίας της Σκιάθου του τέλους του 19ου αιώνα από τα κείμενα του μεγάλου Έλληνα λογοτέχνη, Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.

---

¹³⁷ M.C. Albrecht. (1954). «The Relationship of Literature and Society». *American Journal of Sociology*, 59(5). σελ.426. <http://www.jstor.org/stable/2772244>

Αξιολογώντας αυτό, μπορεί να εξηγηθεί γιατί διαφορετικές κοινωνίες αντέδρασαν με συγκεκριμένο τρόπο σε ιστορικά γεγονότα ή συνθήκες. Τα κείμενα του Ντοστογιέφσκι παραδείγματος χάριν μπορούν να αποδειχθούν πολύτιμη πηγή για τον μελετητή των τελευταίων χρόνων της δυναστείας των Ρομανόφ. Μέσα από τους ήρωες εξηγούνται οι ιδιαιτερότητες της Ρωσικής κοινωνίας του 19ου αιώνα μέσα στην οποία ωρίμασαν οι συνθήκες, οι οποίες οδήγησαν τελικά στην επανάσταση των Μπολσεβίκων, λίγα χρόνια αργότερα, το 1917.

Αλλά ακόμα και τα λογοτεχνικά κείμενα που δεν πραγματεύονται σύγχρονή τους θεματολογία αλλά αναφέρονται σε άλλες εποχές, έχουν σημαντική αξία για έναν ερευνητή. Η περιγραφή των γεγονότων μέσα από φανταστικούς ήρωες, κάνει τον αναγνώστη «αυτόπτη μάρτυρα» των γεγονότων, τον αναγκάζει να πάρει θέση σε ένα πρόβλημα. Με αυτό το τρόπο ένας ερευνητής μπορεί να δημιουργήσει μια υποκειμενική άποψη για την εξέλιξη ενός ιστορικού γεγονότος. Η απλή μελέτη στοιχείων και πηγών δεν συνδέει τον ερευνητή με την οπτική και τα συναισθήματα που οδήγησαν τα ιστορικά πρόσωπα να πάρουν τις αποφάσεις που πήραν.

Ένα λογοτεχνικό έργο, όμως, δεν διαδραματίζεται κατά ανάγκη κατά τη διάρκεια πραγματικών ιστορικών γεγονότων, αλλά μπορεί να περιγράψει φανταστικά γεγονότα που μπορεί να συμβαίνουν σε φανταστικές εποχές. Ακόμα και αυτά τα λογοτεχνικά έργα έχουν το ενδιαφέρον τους για μία έρευνα. Ένας λογοτέχνης έχει την δυνατότητα να δημιουργήσει γεγονότα που δεν έχουν συμβεί και να εξελίξει το έργο του πάνω σε αυτά σαν να πρόκειται για πραγματικά. Οι ήρωες του έργου και κατά συνέπεια ο αναγνώστης, βιώνουν το κατασκευασμένο σενάριο σαν πραγματικότητα. Έτσι, μπορούν να περιγραφούν υποθετικά σενάρια για τα οποία δεν έχουμε προηγούμενη εμπειρία και να μελετήσουμε πιθανές εξελίξεις τους. Θα μπορούσαμε, λόγου χάρη, να αξιοποιήσουμε ένα λογοτεχνικό κείμενο επιστημονικής φαντασίας, το οποίο περιγράφει μία πανδημία οφειλόμενη σε βιολογικό όπλο, όπως στο *Dune* του Φρανκ Χέρμπερτ. Μέσω αυτού μπορούμε να έχουμε μία εικόνα της καταστροφής που θα προκαλέσει η χρήση ενός βιολογικού όπλου μαζικής καταστροφής, κάτι το οποίο, ευτυχώς, δεν έχει συμβεί ακόμα στην ανθρωπότητα.

Για τους παραπάνω λόγους η μελέτη λογοτεχνικών κειμένων αποκτά μεγάλη αξία για όποιον θέλει να ερευνήσει ιστορικά γεγονότα αλλά και πιθανές εκδηλώσεις ενός φαινομένου, χωρίς ιστορικό προηγούμενο. Αυτό, αλλά και η αγάπη για την

λογοτεχνία, οδήγησαν στην παρούσα επιλογή μελέτης του φαινομένου των επιδημιών μέσα από λογοτεχνικά κείμενα.

2.5 Ερευνητικά ερωτήματα και περιορισμοί

Όπως είδαμε, κατά τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας, έχουν εμφανιστεί επιδημίες οι οποίες άφησαν ανεξίτηλο το στίγμα τους σε ανθρώπους και κοινωνίες. Παρά την θεαματική ανάπτυξη της ιατρικής, της φαρμακολογίας και των συνθηκών υγιεινής στην διαβίωση, κυρίως στον δυτικό κόσμο, επιδημίες συνεχίζουν να ξεσπούν. Οι μαζικές μετακινήσεις ευνοούν την κλιμάκωση ασθενειών από ενδημικό φαινόμενο σε επιδημία σε σύντομο χρονικό διάστημα. Η πρόσφατη επιδημία Covid-19 μάς θύμισε πως ο εφιάλης δεν έχει τελειώσει. Εκτός από τον μεγάλο αριθμό θυμάτων και την οικονομική καταστροφή, η επιδημία του Covid 19 άφησε πίσω της τεράστιο ψυχολογικό αποτύπωμα. Συναισθήματα, όπως ο φόβος του θανάτου, της μοναξιάς, της απώλειας και της φτωχοποίησης εμφανίζονται σε κάθε επιδημική κρίση.

Αυτό που αναδεικνύεται ως ερώτημα και θα αποτελέσει το πεδίο μελέτης της εργασίας, είναι το ποια στοιχεία από αυτά που συνθέτουν το αποτύπωμα μιας επιδημίας απασχόλησαν τους λογοτέχνες του 19ου και 20ου αιώνα. Με άλλα λόγια από τις επιπτώσεις των επιδημιών που προαναφέρθηκαν, ποιες είναι αυτές που ερεθίζουν περισσότερο έναν λογοτέχνη ώστε να αποτελέσουν λόγο να συγγράψει ένα έργο; Φυσικά, δεν είναι δυνατό το ερώτημα να εξαντληθεί στα περιορισμένα όρια της παρούσας εργασίας, αλλά θα μπορούσε να αποτελέσει πεδίο περαιτέρω έρευνας, λαμβάνοντας επιπλέον δείγμα συγγραφέων ή χρονικών περιόδων.

Είναι φυσικό οι άνθρωποι της τέχνης και κυρίως αυτής του λόγου να μην μείνουν αδιάφοροι μπροστά σε τέτοια φαινόμενα. Πράγματι, λογοτέχνες από όλες τις εποχές, από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, έχουν αφήσει έργα με θεματολογία επιδημικές κρίσεις. Είτε πρόκειται για επιδημίες πανώλης, είτε χολέρας, είτε άλλων πραγματικών ή φανταστικών ασθενειών οι συγγραφείς έχουν καταγράψει αυτό το φαινόμενο. Κοινό σημείο αναφοράς είναι η επιθυμία για τη ζωή, η προσωπική στάση απέναντι στο θάνατο, και η αγωνία του πόνου και της καταστροφής του πολιτισμού¹³⁸.

---

¹³⁸ Φ.Τζαβέλλα. (2024) «Επιδημίες στην παγκόσμια και στην ελληνική λογοτεχνία». *Archives of Hellenic Medicine / Archeia Ellenikes Iatrikes*, 41 (1), σελ.113

Όπως είναι αναμενόμενο, ένας μεγάλος όγκος των λογοτεχνικών κειμένων έχει ως θέμα τις επιδημίες. Εκτός από τα υπό εξέταση κείμενα, άλλα έργα που έχουν γραφτεί είναι, το *Δεκαήμερο του Βοκάκιου*», η *Πανούκλα στο Λονδίνο* του D. Defoe, Ο *τελευταίος άνθρωπος* της M. Shelley, *Το χρονικό του Σαν Μικέλε* του A. Munthe, η *Νέμεσις* του P. Roth, *Το κοράκι* του S. King, οι *Νύχτες πανούκλας* του O. Pamuk, *Η χρονιά της πλημμύρας* της M. Atwood, *Το θανατικόν της Ρόδου* του E. Λιμενίτη, *Η επιδημία* του Γ. Σουρή η *Σπιναλόγκα* της Γ. Καζαντζάκη, η *Λύσσα* του Αύγουστου Κορτώ και άλλα.

Η επιλογή συγγραφέων μόνο από τον 19ο και τον 20ο αιώνα έγινε για λόγους πρακτικούς, προκειμένου να περιοριστεί ο αριθμός των λογοτεχνικών κειμένων. Φυσικά ακόμα και με αυτόν τον περιορισμό, δεν έχει καλυφθεί το σύνολο των λογοτεχνικών έργων που έχουν γραφτεί στην περίοδο, κάτι που θα ήταν αδύνατον. Τα έργα που επελέγησαν είναι: *Η πανούκλα* του Αλμπέρ Καμύ, *Περί τυφλότητας* του Ζοζέ Σαραμάγκου, *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου* του Έντγκαρ Άλαν Πόε και το *Βαρδιάνος στα σπόρκα* του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Το ζητούμενο είναι να καλυφθούν οι δύο αιώνες με έργα από κάθε περίοδό τους. Ο Έντγκαρ Άλαν Πόε καλύπτει το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης το δεύτερο, ο Αλμπέρ Καμύ το πρώτο μισό του 20ου αιώνα και ο Ζοζέ Σαραμάγκου το δεύτερο.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί μία δυσκολία η οποία προέκυψε στην αναζήτηση στοιχείων. Δεν ήταν πάντα δυνατή η ανεύρεση βιβλιογραφικών πηγών δημοσιευμένων βιβλίων. Η αναζήτηση σε βιβλιοθήκες, είτε φυσικές είτε ηλεκτρονικές δεν απέδωσαν, στον επιθυμητό βαθμό, τίτλους βιβλίων σχετικούς με τις πληροφορίες που αναζητήθηκαν. Ως εκ τούτου, μεγάλο μέρος των στοιχείων προέρχονται από άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά, μεταπτυχιακές και διδακτορικές διατριβές, ομιλίες σε επιστημονικά συνέδρια και δημοσιογραφικές πηγές. Σε κάθε περίπτωση, έγινε προσπάθεια οι πληροφορίες που χρησιμοποιήθηκαν να προέρχονται από αξιόπιστες πηγές και να διασταυρώνονται, όπου αυτό ήταν δυνατό.

Κεφάλαιο 3

3.1 Αλμπέρ Καμύ. Η πανούκλα

Το πρώτο κείμενο που θα εξεταστεί είναι Η Πανούκλα του Αλμπέρ Καμύ. Ο Καμύ γεννήθηκε στις 7 Νοεμβρίου 1913, στο χωριό Μόιντοβι, κοντά στην Κωνσταντίνη της Αλγερίας. Ήταν Αλσατικής καταγωγής από τον πατέρα του. Σε ηλικία σχεδόν ενός έτους ο Αλμπέρ έμεινε ορφανός αφού ο πατέρας του πέθανε στις 11 Οκτωβρίου 1924 έχοντας υποκύψει στα τραύματα που δέχτηκε στην μάχη του Μάρνη στην αρχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹³⁹.

Ο νεαρός Αλμπέρ μεγάλωσε μαζί με τα αδέρφια και την μητέρα του σε πολύ άσχημες οικονομικές συνθήκες. Η γιαγιά του Αλμπέρ από την πλευρά της μητέρας του, μία πολύ ισχυρή και ταυτόχρονα αυστηρή προσωπικότητα, ανέλαβε την οικογένεια. Ίσως σε αυτή να οφείλεται η απέχθεια του συγγραφέα στις κοινωνικές και ηθικές επιταγές¹⁴⁰. Ολοκλήρωσε την βασική του εκπαίδευση ως πολύ καλός μαθητής και κατάφερε να σπουδάσει στη Φιλοσοφική Σχολή. Προκειμένου να σπουδάσει άσκησε πολλά επαγγέλματα, μεταξύ των οποίων και αυτό του καθηγητή και δημοσιογράφου. Αργότερα εργάστηκε και ως ηθοποιός και θεατρικός σκηνοθέτης. Τον ενδιέφεραν τα σπορ αλλά δεν κατάφερε να ασχοληθεί επιτυχώς λόγω του ότι έπασχε από φυματίωση¹⁴¹. Πνεύμα ανήσυχο, ενδιαφέρθηκε πολύ νωρίς για τα κοινωνικά ζητήματα και εγγράφηκε στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Αλγερίας, από το οποίο τον διέγραψαν αργότερα. Βραβεύτηκε με Νόμπελ Λογοτεχνίας το 1957¹⁴².

Το έργο του Καμύ είναι βαθύτατα ανθρωπιστικό. Ο συγγραφέας απεχθάνεται τον θάνατο, από όποια πηγή και να προέρχεται. Στο έργο του αλλά και στη ζωή του ο άνθρωπος είναι το κεντρικό σημείο και με αυτόν ασχολείται. Είναι σύγχρονος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου ο οποίος τον σημαδεύει και γι' αυτό έγραψε έργα με έντονο αντιναζιστικό χαρακτήρα.

---

¹³⁹ Τ. Ολιβιέ. (1992). *Αλμπέρ Καμύ, Μια ζωή*. Αθήνα: Καστανιώτης. σελ.23

¹⁴⁰ Ο.π. σελ. 23-25

¹⁴¹ J. Cruickshank. «Albert Camus». *Encyclopedia Britannica*.

<https://www.britannica.com/biography/Albert-Camus>

¹⁴² Ο.π.

Φύσει άθεος, συχνά στα έργα του ασκεί κριτική στην θρησκεία και την Εκκλησία. Είχε έντονο αίσθημα θρησκευτικότητας χωρίς να πιστεύει στην μέλλουσα ζωή¹⁴³. Ταυτόχρονα στηλίτευε τον θρησκευτικό φανατισμό και ένιωθε την ανάγκη να κάνει διάλογο με την θρησκεία για τον κοινωνικό της ρόλο και τον αντίκτυπο που έχει στη ζωή και τη δράση των ανθρώπων. Είχε μελετήσει την Βίβλο, τον Αυγουστίνο, την Ινδουιστική φιλοσοφία και ήταν ιδιαίτερα μαχητικός στις συνομιλίες με φανατικούς Χριστιανούς που τον κατηγορήσαν για «αιρετικό γνωστικισμό»¹⁴⁴.

Θεωρούσε ακατανόητη την ελπίδα της Χριστιανικής θρησκείας. Με αφορμή την επίσκεψή του στην Δομινικανή αδελφότητα του Latour Maubourg το 1948, είχε χαρακτηρίσει τον Χριστιανισμό «Θρησκεία ολοκληρωτική». Σε συνέντευξή του είχε δηλώσει: *«μοιράζομαι μαζί σας την άρνηση του κακού. Αλλά δεν μπορώ να μοιραστώ την ελπίδα σας. Γι αυτό θα παλεύω πάντα για τούτον εδώ τον κόσμο. Όπου υπάρχουν παιδιά που υποφέρουν και πεθαίνουν»*¹⁴⁵. Αυτή του την αντίθεση στην Χριστιανική στάση απέναντι στο ανθρώπινο δράμα είχε ήδη αποτυπώσει το 1947 στο έργο του *Η Πανούκλα* όταν ο Ιησούιτης Πανελού λέει στον γιατρό Ριε: *«Αγανακτούμε με ό,τι ξεπερνάει τα δικά μας μέτρα. Ίσως, όμως πρέπει να αγαπάμε ό,τι δεν μπορούμε να καταλάβουμε»* για να λάβει την απάντηση: *«όχι, πάτερ. Εγώ την αγάπη τη βλέπω αλλιώς. Κι ώσπου να πεθάνω, θα αρνιέμαι να αγαπήσω ένα κόσμο όπου βασανίζονται παιδιά»*.

Η ανθρωπιστική και υπαρξιακή πρόταση του Καμύ έρχεται σε σύγκρουση με τη Χριστιανική προσέγγιση του πόνου. Στο έργο που εξετάζεται, ο πατέρας Πανελού εκπροσωπεί την εκκλησία και ο γιατρός Ριέ τα ιδεώδη του υπαρξισμού. Ο πατέρας Πανελού κάνει δύο κηρύγματα κατά τη διάρκεια της επιδημίας. Στο πρώτο, το οποίο πραγματοποιήθηκε στο τέλος του πρώτου μήνα της επιδημίας, εισάγει την ιδέα πως η επιδημία είναι αποτέλεσμα της Θείας τιμωρίας για τις συλλογικές αμαρτίες. Ο Θεός δεν αρκείται στις χαλαρές σχέσεις με το ποίμνιό του, απαιτεί αφοσίωση. Η ευσπλαχνία Του έφτασε στο όριο της και ήρθε η ώρα να ξεχωρίσουν οι ενάρετοι και οι εκλεκτοί. Όπως και στο παρελθόν, έτσι και τώρα, ο Θεός στέλνει την μάστιγα για να λυτρώσει τους πιστούς από την αμαρτία. Για τον πατέρα Πανελού οι πιστοί πρέπει να αποδέχονται την πανούκλα σαν ένα μέσο που ο Θεός στέλνει για να τους σώσει. Αν και αποτρέπει

---

¹⁴³ Ε. Ποταμιάνου-Παλλάντιου. (1996). *Η μυθολογική του Albert Camus*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.σελ.107-109

¹⁴⁴ Ο..π. σελ.108-110

¹⁴⁵ Ο.π. σελ.112

το ακροατήριό του από το να επιδιώκει την μόλυνση, τούς συμβουλεύει να την υπομένουν στωικά χωρίς να της αντιστέκονται.

Όσο το κείμενο προχωρεί, η οπτική του πατέρα Πανελού αλλάζει. Γίνεται μάρτυρας του βασανιστικού θανάτου ενός παιδιού, κάτι που τον σημαδεύει. Οι διάλογοι με τον Ριέ δείχνουν πως μέσα του διενεργείται μία μάχη μεταξύ της πίστης του και της φρίκης του θανάτου από την πανούκλα. Στο δεύτερο κήρυγμά του, αρκετούς μήνες μετά το πρώτο, παραδέχεται πως είχε μιλήσει πολύ σκληρά. Αναγνωρίζει πως οι βουλές του Κυρίου, όπως ο θάνατος ενός παιδιού με τέτοιο βασανιστικό τρόπο, δεν είναι πάντα εξηγήσιμες. Οι Χριστιανοί οφείλουν τώρα να παρατάξουν την πίστη τους απέναντι στο μαρτύριο και να υπομείνουν το θέλημα του Θεού. Ο ίδιος ο Πανελού, σύντομα αρρωσταίνει από αμφίβολη αιτία. Τα συμπτώματά του δεν μοιάζουν με αυτά της πανούκλας, παρόλα αυτά μπαίνει σε απομόνωση. Ο ίδιος ο ασθενής, παραδίδεται στο θέλημα του Θεού και με τον σταυρό στο χέρι εγκαταλείπει τις προσπάθειες. Ο θάνατός του θα έρθει σύντομα.

Συμπερασματικά η θρησκεία αντιμετωπίζεται ως ένας από τους τρόπους που διαθέτει ο άνθρωπος για να αντέξει το μαρτύριο. Τελικά, μέσα από το κείμενο προάγονται οι υπαρξιακές αντιλήψεις του συγγραφέα για ενεργητική αντίσταση στο κακό σε αντίθεση από τη Χριστιανική παθητική στάση υπομονής και υποταγής στο θέλημα του Θεού. Παρόλο, όμως, που δεν συμφωνεί με τη Χριστιανική θέση, αναγνωρίζει πως ένθεοι και άθεοι υπόκεινται στην ίδια μοίρα και πρέπει να συνεργαστούν για να πολεμήσουν το κακό. Στο ίδιο έργο του, λέει ο γιατρός Ριέ στον Ιησούιτη Πανελού «*Αν μισώ κάτι, είναι ο θάνατος και η δυστυχία, το ξέρετε καλά. Κι είτε το θέλετε είτε όχι, είμαστε μαζί, για να τα αντέξουμε και να τα πολεμήσουμε*»¹⁴⁶.

Φιλοσοφικά ο Καμύ εντάσσεται μάλλον στους υπαρξιστές. Το έργο του συνήθως συνδέεται ή συγκρίνεται με αυτό του σύγχρονου του υπαρξιστή φιλοσόφου Ζαν Πωλ Σαρτρ. Ο Καμύ, πάντως, σε συνέντευξή του το 1945 στο περιοδικό *Les Nouvelles Littéraires*, αρνείται πως είναι υπαρξιστής και διαχωρίζει το έργο του από αυτό του Σαρτρ, υποστηρίζοντας πως και ο Σαρτρ έχει την ίδια άποψη¹⁴⁷.

---

¹⁴⁶ Α. Καμύ, Α. (1990), *Η Πανούκλα*. Εκδόσεις Γράμματα. Αθήνα σελ. 485

¹⁴⁷ G. Stone. (2016), «Why Camus was not Existentialist», *Philosophy now*. issue 115
https://philosophynow.org/issues/115/Why_Camus_Was_Not_An_Existentialist

Οι υπαρξιστές έχουν ως κέντρο μελέτης της φιλοσοφίας τους τον άνθρωπο. Ο υπαρξισμός διαφέρει από την παραδοσιακή φιλοσοφία στο ότι δεν μελετά την ουσία της ύπαρξης του ανθρώπου, παρά διαχωρίζει αυτές τις δύο έννοιες. Η φυσική ύπαρξη του ανθρώπου προηγείται της ουσίας του. Η ουσία του ανθρώπου είναι το αποτέλεσμα της ελεύθερης επιλογής του καθενός.

Οι υπαρξιστές χωρίζονται σε ένθεους και άθεους. Ο Καμύ, όπως και ο Σαρτρ ανήκουν στους δεύτερους. Ο Καμύ διερωτάται ότι εφόσον ο Θεός είναι ανύπαρκτος και δεν υπάρχει μετά θάνατον ζωή, μήπως ο σκοπός της ζωής του ανθρώπου είναι ο θάνατος; Αυτό από μόνο του κάνει τη ζωή παράλογη. Μέσα σε αυτή την παράλογη ζωή, ο άνθρωπος είναι ελεύθερος να αγωνίζεται για να βελτιώσει τις συνθήκες της ¹⁴⁸.

Τους απασχολεί ιδιαίτερα το θέμα της ανθρώπινης ελευθερίας. Για τον υπαρξισμό ο άνθρωπος ασκώντας την ελευθερία του αποφασίζει για τον τρόπο που θέλει να ζήσει και επιλέγει την ουσία της ύπαρξής του. Ενώ, όμως, για τον Σαρτρ η ελευθερία είναι άπειρη, για τον Καμύ είναι πεπερασμένη, όπως πεπερασμένη είναι και η ζωή του ανθρώπου.

Οι ήρωες των βιβλίων του Καμύ είναι μοναδικοί. Δεν μοιάζουν με τους υπόλοιπους της κοινωνίας, μέσα στην οποία ζουν και ενεργούν. Η δράση τους ωθείται από τα μοναδικά τους χαρακτηριστικά. Η απόψεις των υπολοίπων τους αφήνουν αδιάφορους. Οι ενέργειές τους καθορίζονται από την προσωπική τους ηθική και όχι από εξωτερικούς παράγοντες, ανθρώπινους ή θεϊκούς.

Η πανούκλα στο βιβλίο του Καμύ εμφανίζεται ως τύπος του προαιώνιου κακού. Είναι η συμφορά η οποία εμφανίζεται χωρίς προειδοποίηση και φεύγει αφήνοντας πίσω την καταστροφή. Το κακό μπορεί να πάρει πολλές μορφές. Η πανούκλα, σύμφωνα με τον ίδιο τον Καμύ χρησιμοποιείται ως συμβολισμός του ναζισμού και ιδιαίτερα της Γερμανικής κατοχής στη Γαλλία ¹⁴⁹. Στα μάτια του συγγραφέα ο αποκλεισμός και η καταπίεση που επέβαλαν οι Γερμανοί κατακτητές μπορεί να παρομοιαστεί μόνο με επιδημία πανούκλας. Στο Παρίσι επιβλήθηκε από τον κατακτητή μία καραντίνα όμοια με αυτή του Οράν, αναγκάζοντάς τους να συνεχίσουν τη ζωή τους

---

¹⁴⁸ Ο.π.

¹⁴⁹ Κ.Κ. Ο'Μπράιεν. (1972). *Καμύ Ανάλυση του έργου του από τον Κόννορ Κρουζ Ο'Μπράιεν*. Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη.σελ.60

μέσα σε μία ψευδαίσθηση φυσιολογικότητας, παρά τον περιορισμό, παραδομένοι σε κανόνες που καθορίζονται από κέντρα εξουσίας πέρα από αυτούς.

Την εποχή που γράφτηκε το μυθιστόρημα η Ευρώπη πολεμούσε, μη γνωρίζοντας πότε αυτός ο πόλεμος θα τελειώσει. Οι νικητές, όποιοι κι αν ήταν, σίγουρα θα παραλάμβαναν μία Ευρώπη διαφορετική, όπως ακριβώς άφησε το Όράν η πανούκλα. Ο συγγραφέας, ως ανθρωπιστής και φιλειρηνιστής, απεχθάνεται τον ναζισμό και την Γερμανική κατοχή της πατρίδας του και την ανάγει σε επίπεδα επιδημίας πανούκλας.

Στο σημείο αυτό ο Κόννορ Κρουζ Ο' Μπραιεν ¹⁵⁰ εντοπίζει την αδυναμία του μυθιστορήματος. Η ιστορία διαδραματίζεται στο Όράν, μία πόλη στην υπό γαλλική κατοχή Αλγερία. Από την πόλη που περιγράφεται, όμως, απουσιάζει το αραβικό στοιχείο. Θα μπορούσε κάποιος να θεωρήσει πως πρόκειται για μία πόλη που βρίσκεται στην Γαλλία. Οι ντόπιοι κάτοικοι του Όράν έχουν εξαφανιστεί από τους δρόμους και τα κτήρια της πόλης. Μόνο οι περιγραφές των σπιτιών παραπέμπουν σε Β. Αφρική και το άκουσμα της στρατιωτικής σάλπιγγας παραπέμπει στο ρόλο του στρατού κατοχής.

Ενδεχομένως ο Καμύ να μην είχε αντιληφθεί την αναλογία της γερμανικής κατοχής στην Γαλλία με αυτή της γαλλικής κατοχής στην Αλγερία. Ίσως η καταγωγή και η ζωή του να μην του έδωσαν την ευκαιρία να δει πως η γερμανική «πανούκλα» για τους Γάλλους ήταν αντίστοιχη με τη γαλλική «πανούκλα» για τους Αλγερινούς, πως η προσάρτηση της Αλγερίας στην Γαλλική Δημοκρατία είναι αντίστοιχη με την εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στην Γαλλία. Ενδεχομένως, πάλι, η εξαφάνιση του Βόρειου Αφρικανικού πληθυσμού από το μυθιστόρημά του, να έγινε σκόπιμα ώστε να είναι πιο εύκολα κατανοητό στον αναγνώστη πως η «πανούκλα» αφορά τους Γάλλους και όχι τους Αλγερινούς, οι οποίοι δεν υπέστησαν γερμανική κατοχή κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σε κάθε περίπτωση το Όράν γίνεται *«μία ανύπαρκτη πόλη, ενώ θα έπρεπε να παρουσιάζεται σα μία πραγματική πόλη που προσβλήθηκε από μια φανταστική πανούκλα»*¹⁵¹.

Ακόμα και εάν το βιβλίο, στην προκειμένη χρονική στιγμή, αφορούσε τους Γάλλους, ο ναζισμός, ο φασισμός και ο ολοκληρωτισμός αφορούν όλη την

---

¹⁵⁰ Ο.π.σελ.62.

¹⁵¹ Ο.π.σελ.63

ανθρωπότητα. Οι γενεσιουργές τους αιτίες βρίσκονται μέσα στην κοινωνία των ανθρώπων. Ακόμα και εάν οι ναζιστές ηττήθηκαν με το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, ο ναζισμός δεν εξαφανίστηκε. Ανά πάσα στιγμή και σε κάθε τόπο μπορεί να δημιουργηθούν οι αιτίες, να ενεργοποιηθούν οι δυνάμεις που θα τον αναβιώσουν. Το βιβλίο τελειώνει με μία υπενθύμιση αναφορικά με αυτό: «ο βάκιλος της πανούκλας δεν πεθαίνει, ούτε χάνεται ποτέ, μπορεί να μείνει δεκάδες χρόνια ναρκωμένος στα έπιπλα και στα ρούχα, περιμένοντας υπομονετικά στα δωμάτια, τα υπόγεια, τα σεντούκια, τα μαντήλια, τα χαρτιά, και θα ερχόταν ίσως η μέρα που η πανούκλα, για να βασανίσει ή για να διδάξει τους ανθρώπους, θα ξυπνούσε και πάλι τα ποντίκια της και θα τα έστελνε να ψοφήσουν μέσα σε μία ευτυχισμένη πόλη»¹⁵².

Η Πανούκλα του Αλμπέρ Καμύ είναι ένα κείμενο που ενδιαφέρει να μελετηθεί αναφορικά με την επίδραση μιας υγειονομικής καραντίνας και της επακόλουθης στέρησης της ελευθερίας στο άτομο. Η στέρηση της ελευθερίας μετακίνησης δεν σημαίνει υποχρεωτικά και την υποταγή του ατόμου. Ο άνθρωπος έχει γεννηθεί ελεύθερος και ο ίδιος επιλέγει το νόημα στη ζωή του. Μέσα στα στενά όρια του αποκλεισμού, ο καθένας έχει τη δυνατότητα να δράσει με γνώμονα την ηθική του, ασκώντας με τρόπο μοναδικό την ελευθερία του. Περισσότερο από πολλούς άλλους συγγραφείς, ο Καμύ παρουσιάζει αυτή την επιλογή μέσα από τους ήρωές του. Κάθε άνθρωπος είναι διαφορετικός και η επιδημία επιδρά πάνω του μοναδικά. Οι ήρωες των κειμένων του είναι καθημερινοί άνθρωποι οι οποίοι επιλέγουν να διαφοροποιηθούν από τους πολλούς.

Το μυθιστόρημα τοποθετείται χρονικά στη δεκαετία το 1940 στο Οράν, μία πόλη της Β. Αφρικής. Στην πόλη αυτή ξεσπά μία επιδημία πανούκλας η οποία διήρκησε περίπου 10 μήνες. Η κυβέρνηση θέτει την πόλη σε αυστηρή καραντίνα και οι κάτοικοί της βρίσκονται αποκλεισμένοι να αντιμετωπίσουν την αρρώστια ή να παραδοθούν σε αυτή.

Το κείμενο μάς περιγράφει τις ζωές των κατοίκων να εξελίσσονται μέσα στο καθεστώς περιορισμού που επιβλήθηκε. Η ζωή αντιστέκεται στο θάνατο με όσα μέσα διαθέτει και όταν η μάχη είναι άνιση και χαμένη μαθαίνει να συνυπάρχει μαζί του. Οι άνθρωποι δεν παραδίδονται. Επικοινωνούν το πρόβλημα μεταξύ τους και αναζητούν λύσεις. Εκμεταλλεύονται τα λιγοστά μέσα που διαθέτουν και πολεμούν την πανούκλα.

---

¹⁵² Α. Καμύ ο.π. σελ.566

Μέσα από την μάχη αναδεικνύονται οι χαρακτήρες των ηρώων. Τα πρόσωπα διατηρούν την ατομικότητά τους και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Οι οικογενειακές και οι φιλικές σχέσεις δεν καταρρέουν αλλά προσαρμόζονται. Αν και η επιδημία είναι ο καταλύτης στις ζωές τους, δεν είναι το μόνο που ενδιαφέρει την κοινότητα η οποία δεν χάνει την οντότητά της αλλά συνεχίζει να υπάρχει με τις δομές ξεκουρδισμένες αλλά παρούσες. Η πολιτική ηγεσία συνεχίζει να υφίσταται, ο γιατρός μάχεται την αρρώστια όπως μπορεί, ο παπάς συνεχίζει να λειτουργεί και να κηρύττει. Η καθημερινή ζωή συνεχίζει μουδιασμένη και μονότονη να βρίσκεται σε κατάσταση αναμονής.

Μέσα στο κείμενο και κατά τη διάρκεια της πλοκής της ιστορίας, θίγονται οι περισσότερες διαστάσεις μιας επιδημίας. Οι κοινωνικές, οι ψυχολογικές, οι οικονομικές επιπτώσεις μιας επιδημικής κρίσης, όπως αναλύθηκαν παραπάνω, αποτυπώνονται στο κείμενο του Καμύ λεπτομερώς. Οι φόβοι, οι ανασφάλειες, η απελπισία αλλά και η ελπίδα, η συμπόνια και η φιλία αναπτύσσονται μέσα από τις σκέψεις και της πράξεις των πρωταγωνιστών.

Ο συγγραφέας εμβαθύνει στους χαρακτήρες των ανθρώπων και περιγράφει προσωπικές καθημερινές στιγμές τους. Τον ενδιαφέρει το άτομο, με τις ιδιαιτερότητες, τις δυνατές και τις αδύναμες στιγμές του. Περιγράφει την επίδραση της επιδημίας πάνω σε κάθε χαρακτήρα ξεχωριστά. Τα άτομα επηρεάζονται διαφορετικά από την αρρώστια και οι σχέσεις μεταξύ τους διαφοροποιούνται αλλά δεν σταματούν. Οι συμπάθειες, οι φιλίες, οι συγκρούσεις συνεχίζονται μέσα στη δίνη του θανάτου. Ο πληθυσμός αποδεκατίζεται αλλά επιζητεί η ανθρωπιά. Ο άνθρωπος και όχι η αρρώστια είναι το κέντρο του μυθιστορήματος.

Ο Καμύ μάς μεταφέρει πολύ επιδέξια το κλίμα του αποκλεισμού που επιφέρει μία υγειονομική καραντίνα. Με επιτυχία σχεδιάζει τα συναισθήματα και τις σκέψεις των προσώπων του έργου. Οι χαρακτήρες είναι καθημερινοί άνθρωποι στους οποίους μπορεί να καθρεφτιστεί ο αναγνώστης του κειμένου. Το τέλος της επιδημίας δεν έρχεται απότομα, μαγικά, αλλά σταδιακά. Ο συγγραφέας παίρνει το χρόνο που χρειάζεται για να περιγράψει τις ψυχολογικές επιπτώσεις που η πολύμηνη συμβίωση με το θάνατο επέφερε στους κατοίκους της πόλης. Η χαρά της σωτηρίας συμβαδίζει με τη θλίψη για την απώλεια των συνανθρώπων οδηγώντας κάποιους μέχρι την τρέλα.

Ιστορικά, το Οράν είναι ο τόπος καταγωγής της Φρανσίν Φωρ, δεύτερης συζύγου του συγγραφέα. Την περίοδο που διαδραματίζεται η πλοκή του βιβλίου, η

Φρανσίν Φωρ είχε επιστρέψει στην πατρίδα της. Οι συμμαχικές αποβάσεις στην Β. Αφρική την ανάγκασαν να παραμείνει εκεί, μακριά από τον σύζυγό της¹⁵³ ο οποίος εργαζόταν στην Γαλλία. Έχουμε κάθε λόγο να υποθέσουμε πως ο αναγκαστικός χωρισμός τους καθρεφτίζεται σε δύο από τους ήρωες του βιβλίου, τον Ριε και τον Ραμπέρ, οι οποίοι, για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, έχουν αναγκαστεί να χωριστούν από τις γυναίκες τους αποκλεισμένοι στο Οράν.

Η πανούκλα έχει χαραχτεί ανεξίτηλα στην συλλογική μνήμη των Ευρωπαίων ως η υπέρτατη συμφορά. Οι καταστροφές από τις επιδημίες της στο παρελθόν έχουν χαράξει ανεξίτηλα τον πολιτισμό της Γηραιάς ηπείρου και όρισαν την πανούκλα ως συνώνυμο του ολέθρου. Συχνά, μέσα στο κείμενο του, ο Καμύ κάνει αναφορά σε επιδημίες του παρελθόντος θέλοντας να τονίσει ότι δεν έχουν ξεχαστεί και συνεχίζουν να τρομάζουν. Ο πατέρας Πανελού περιγράφει γεγονότα από επιδημίες πανούκλας στο παρελθόν, όπως αυτές στην Αβησσυνία, στην Ιταλία και τη Μασσαλία προκειμένου να διδάξει το ποίμνιό του¹⁵⁴.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο φόβος στο άκουσμα και μόνο του ονόματος της πανούκλας είναι τόσο μεγάλος που οι αρχές της πόλης προτιμούν να υποτιμήσουν τα γεγονότα και να μην λάβουν τα απαραίτητα μέτρα, παρά να παραδεχτούν πως πρέπει να αντιμετωπίσουν τον προαιώνιο κακό του «Μαύρου Θανάτου». Τα πρώτα μέτρα ήταν απλά ενημερωτικές αφίσες για έναν «επικίνδυνο πυρετό»¹⁵⁵.

Στο πρώτο κεφάλαιο, είδαμε ως ιστορικό φαινόμενο ότι οι άνθρωποι αρνούνται να αποδεχτούν την εξάπλωση μιας επιδημίας, τουλάχιστον στα αρχικά της στάδια. Αντιστοίχως και στην πόλη του μυθιστορήματος οι αρχές υποτιμούν τα γεγονότα και τις προειδοποιήσεις των γιατρών για τον ερχομό του κακού. Φοβούνται να δεχτούν πως πρέπει να αντιμετωπίσουν τον απόλυτο τρόμο. Αλλά ακόμα και οι ίδιοι οι γιατροί αρνούνται να πάρουν σαφή θέση σχετικά με τα ευρήματά τους. Αποφεύγουν να αναφέρουν ακόμα και το όνομα της αρρώστιας της οποίας τα συμπτώματα αναγνωρίζουν. Όπως παρατηρεί και ο αφηγητής «πολλά έμοιαζαν να έχουν θυσιαστεί για να μην αναστατωθεί η κοινή γνώμη»¹⁵⁶.

---

¹⁵³ Κ.Κ. Ο'Μπράιεν. ο.π. σελ 60

¹⁵⁴ Α. Καμύ ο.π. σελ.376-379

¹⁵⁵ Ο.π. σελ.339

¹⁵⁶ Ο.π. σελ.339

Ο συγγραφέας ενδιαφέρεται πολύ για την ανθρώπινη ελευθερία. Πιστεύει πως οι άνθρωποι έχουν γεννηθεί ελεύθεροι να διαλέξουν το δρόμο τους, να δώσουν νόημα στην ζωή τους. Στο μυθιστόρημα που εξετάζεται, η επιβολή υγειονομικής καραντίνας στερεί από τους κατοίκους το Οράν θεμελιωδώς την ελευθερία τους. Τους στερεί τη δυνατότητα να μετακινηθούν, να επικοινωνήσουν, να αλληλεπιδράσουν με άλλους που βρίσκονται έξω από τον περιορισμένο χώρο.

Το έργο αναδεικνύει το δράμα του αποκλεισμού και της αναγκαστικής αποχής από την επαφή με τους οικείους που μία υγειονομική καραντίνα επιφέρει. Οικογένειες χωρίζονται ξαφνικά, ερωτευμένοι χάνουν το ταίρι τους, χωρίς κανείς να γνωρίζει τη χρονική διάρκεια αυτού του χωρισμού. Το χειρότερο είναι πως ουσιαστικά κανείς δεν μπορεί να προβλέψει αν θα γίνει κάποτε η επανένωση ή ο θάνατος θα βάλει τη δική του σφραγίδα σε αυτό τον χωρισμό. Η ψυχολογική επίπτωση του βίαιου χωρισμού ανθρώπων, οι οποίοι είναι φιλικά, συγγενικά ή ερωτικά συνδεδεμένοι απασχολεί σε όλο το έργο τους πρωταγωνιστές και σε πολλές περιπτώσεις καθορίζει τις πράξεις τους.

Παρόλο που η καραντίνα στερεί την ελευθερία των ηρώων, δεν την εξαφανίζει. Ακόμα και σε καθεστώς περιορισμού, οι ήρωες του Καμύ επιλέγουν ελεύθερα να ξεχωρίσουν από τους υπόλοιπους, δίνοντας ένα καινούργιο, διαφορετικό νόημα στη ζωή τους κάτω από τις νέες συνθήκες που επιβάλλει η καραντίνα. Βλέπουμε πως άλλος επιλέγει να αντισταθεί και να πολεμήσει την αρρώστια, άλλοι να τον ακολουθήσουν, άλλος να γίνει μαυραγορίτης, άλλος να ψάχνει τρόπο να δραπετεύσει και άλλος να γίνει μάρτυρας του Θεού.

Η επιλογή μιας επιδημίας πανούκλας ως «κακό» δεν είναι τυχαία. Ο συγγραφέας θα μπορούσε να επιλέξει μία άλλη καταστροφή, όπως μία καταιγίδα ή έναν σεισμό. Σε αντίθεση, όμως με τις φυσικές καταστροφές, η επιδημία έχει ένα μοναδικό χαρακτηριστικό. Ο άνθρωπος έχει την δυνατότητα να αντισταθεί¹⁵⁷. Το άτομο έχει την επιλογή να παραδοθεί στην μοίρα του ή να παλέψει με ό,τι μέσα διαθέτει ακόμα και εάν αυτό σημαίνει πως η μάχη θα είναι μια «ατέλειωτη ήττα»¹⁵⁸.

---

¹⁵⁷ G. Jagger. (1948). «Camus's La Peste». *Yale French Studies*, 1, σελ.124–127.

<https://doi.org/10.2307/2928870>

¹⁵⁸ Α. Καμύ ο.π. σελ.405

Οι ήρωες του βιβλίου, ελεύθερα, επιλέγουν να πολεμήσουν το κακό, παρά να παραδοθούν σε αυτό. Τα μέσα που διαθέτουν είναι περιορισμένα και η πανούκλα πανίσχυρη. Παρόλα αυτά συνεχίζουν όσο αντέχουν. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Ριε στον Ταρού όταν του επεσήμανε πως οι νίκες απέναντι στην πανούκλα θα είναι πάντα εφήμερες: «Πάντα, το ξέρω. Αλλά αυτός δεν είναι λόγος για να μην παλέψουμε»¹⁵⁹.

Η φιλοσοφία του Καμύ βασίζεται στην εναντίωση στον θάνατο. Ο άνθρωπος πρέπει να μάχεται τον θάνατο, πρέπει να κάνει ό,τι είναι δυνατόν για να τον αποφύγει αυτός και οι συνάνθρωποί του. Αυτό ακριβώς κάνουν και οι ήρωες του μυθιστορήματος του. Δεν παραδίδονται όπως οι περισσότεροι στην λαίλαπα της πανούκλας. Με συντονιστή τον γιατρό Ριέ, συγκροτούν εθελοντικές ομάδες αντιμετώπισης της επιδημίας. Εθελοντικά πηγαίνουν στα σανατόρια και στα στρατόπεδα καραντίνας και προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Το έργο τους είναι κοπιαστικό και συχνά με αμφίβολο αποτέλεσμα. Παρά την κούραση τους, όμως, η πανούκλα θερίζει ανεξαιρέτως νέους, γέρους και παιδιά.

Για τον κεντρικό ήρωα, τον γιατρό Ριε, η συγκρότηση εθελοντικών ομάδων εργασίας αναδεικνύει το καλό που ενυπάρχει στον άνθρωπο. Η φύση του ανθρώπου είναι καλή και οι καλές πράξεις είναι, ή θα πρέπει να είναι, ο κανόνας. Το να κάνεις το καλό είναι κάτι φυσικό και δεν πρέπει να το ηρωοποιούμε, γι' αυτό και ο συγγραφέας δεν θεωρεί τον εθελοντισμό ηρωική πράξη. Οι ηρωικές πράξεις είναι κάτι εξαιρετικό και σπάνιο. Θεωρώντας την καλοσύνη εξαιρετική και σπάνια εμμέσως ενδυναμώνουμε το κακό, το οποίο από μόνο του δεν έχει υπόσταση. Όπως λέει και στο κείμενο «*το κακό προέρχεται από την άγνοια*»¹⁶⁰.

Σύμφωνα με τους Δεσπότη και Φανάρα ¹⁶¹, τα πρώτα στάδια της εμφάνισης μίας επιδημίας, συνοδεύονται από μία έκρηξη της θρησκευτικότητας, ενώ στα επόμενα στάδια η θρησκεία αμφισβητείται. Κατά τον ίδιο τρόπο εκδηλώνεται η θρησκευτικότητα και στο ποίμνιο της πόλης Οράν. Η εκκλησία του Οράν διοργανώνει εβδομάδα συλλογικών προσευχών η οποία κορυφώνεται με το Κυριακάτικο κήρυγμα του Ιησουίτη Πανελού. Στις εκδηλώσεις ο κόσμος συρρέει με μεγάλο ζήλο, μεγαλύτερο από ό,τι υπό

---

¹⁵⁹ Ο.π. σελ.405

¹⁶⁰ Ο.π. σελ.408

¹⁶¹ Σ. Δεσπότης, & Β. Φανάρας. ο.π. σελ. 184

κανονικές συνθήκες. Όπως λέει και στο κείμενο «Η εβδομάδα των προσευχών συγκέντρωσε τεράστιο κοινό, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι, σε κανονικές περιστάσεις, οι κάτοικοι του Οράν έδειχναν ιδιαίτερη ευσέβεια». Στο δεύτερο κήρυγμα του Πανελού το ακροατήριο ήταν πολύ μικρό και ο λόγος ήταν πως «οι περισσότεροι από εμάς, αν δεν είχαν εγκαταλείψει εντελώς τα θρησκευτικά τους καθήκοντα... είχαν αντικαταστήσει τη συνηθισμένη τους πρακτική με παράλογες δεισιδαιμονίες»¹⁶²

Έχει ήδη σημειωθεί από το πρώτο κεφάλαιο της παρούσης πως το ξέσπασμα μιας επιδημίας προκαλεί, σε δεύτερο στάδιο, μία ηθική πτώση στην κοινωνία. Το φαινόμενο αυτό, περιγράφεται και στο υπό εξέταση κείμενο. Πολλοί από τους κατοίκους της πόλης επιδίδονται σε διασκεδάσεις σε μέτρο πέρα του συνηθισμένου. Η μαύρη αγορά ανθούσε και οι τιμές ανέβαιναν αδικαιολόγητα σε όλα τα είδη. Η θρησκεία δεν αποτελούσε φραγμό προς την ανηθικότητα, διότι ακόμα και αυτοί που δεν εγκατέλειψαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα «...τα συνδύαζαν με μια βαθύτατα ανήθικη προσωπική ζωή»¹⁶³.

Ο Αλμπέρ Καμύ στο μυθιστόρημά του καταφέρνει με μεγάλη επιτυχία να μεταφέρει στον αναγνώστη το κλίμα που μία υγειονομική καραντίνα δημιουργεί σε μία κοινωνία. Καθρεφτίζοντας το προσωπικό του βίωμα, της αναγκαστικής απομάκρυνσης από τη γυναίκα του, μεταφέρει τις σκέψεις και τα συναισθήματα που μία έξωθεν επιβεβλημένη απομόνωση δημιουργεί στον άνθρωπο.

Το κέντρο του ενδιαφέροντός του είναι ο άνθρωπος και η μάχη του με τον θάνατο. Ταυτόχρονα εκφράζει μέσω των ηρώων του τις απόψεις του σχετικά με ζητήματα όπως η ελευθερία του καθενός να δώσει το δικό του νόημα στη ζωή του, η ηθική της ατομικής και ομαδικής δράσης και το ρόλο της θρησκείας. Το μυθιστόρημά του είναι βαθύτατα κοινωνικό, έχει σκοπό να στηλιτεύσει τον ολοκληρωτισμό που έχει καταλάβει την Ευρώπη και να επιστήσει την σημασία της ατομικής δράσης και αντίστασης σε αυτόν.

---

¹⁶² Α. Καμύ ο.π. σελ.486

¹⁶³ Ο.π. σελ.486

3.2 Ζοσέ Σαραμάγκου. *Περί Τυφλότητας*

Σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια Britannica, ο Ζοσέ Σαραμάγκου γεννήθηκε στο χωριό Αζινιάγκα της Πορτογαλίας το 1922 και μεγάλωσε στην Λισαβόνα. Εργάστηκε ως μηχανικός και εργάτης μετάλλου. Αργότερα εργάστηκε σε εκδοτικό οίκο και διετέλεσε διευθυντής έκδοσης εφημερίδας. Αποτέλεσε μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος της Πορτογαλίας από το 1969 έως το θάνατό του. Ήταν άθεος και ήρθε σε σύγκρουση με την καθολική εκκλησία της Πορτογαλίας με το βιβλίο του *Το κατά Ιησούν Ευαγγέλιο* το 1991. Μετά τις διώξεις που δέχθηκε, αυτοεξορίστηκε με τη σύζυγό του στα Κανάρια νησιά, μέχρι τον θάνατό του στις 18 Ιουνίου 2010. Το 1998 τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας¹⁶⁴.

Τον Σαραμάγκου χαρακτηρίζει ο ιδιαίτερος τρόπος γραφής του. Το κείμενο είναι ενιαίο και η χρήση παραγράφων είναι ελάχιστη. Η κάθε παράγραφος περιγράφει ένα γεγονός ή μία σκέψη η οποία, κατά τον συγγραφέα, πρέπει να αναγνωστεί συνεχόμενα, χωρίς σταματημό. Το τέλος της παραγράφου σηματοδοτεί την ολοκλήρωση του γεγονότος ή της σκέψης και την αρχή της επόμενης. Συχνά οι παράγραφοι του κειμένου του έχουν μέγεθος μίας ή και παραπάνω σελίδων, κάτι που στην αρχή ξενίζει έναν μη εξοικειωμένο αναγνώστη.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της γραφής του είναι η απουσία στίξης. Από το κείμενο απουσιάζουν όλα τα σημεία στίξης εκτός της τελείας και του κόμματος. Και αυτά, όμως, χρησιμοποιούνται με ιδιαίτερο τρόπο, μοναδικά. Η τελεία δεν μπαίνει στο τέλος μιας πρότασης, ούτε προηγείται της εναλλαγής προσώπων σε ένα διάλογο. Κάθε που αλλάζει το ομιλούν πρόσωπο, απλά, μπαίνει κεφαλαίο γράμμα χωρίς να προηγείται τελεία. Το κόμμα αντικαθιστά όλα τα υπόλοιπα σημεία στίξης, όπως το ερωτηματικό ή το θαυμαστικό και συχνά παίζει το ρόλο της τελείας.

Μέσω του ιδιαίτερου τρόπου γραφής του, ο Σαραμάγκου, κάνει το κείμενο χειμαρρώδες. Ο αναγνώστης δεν μπορεί να σταματήσει να διαβάζει παρά μόνο όταν ο συγγραφέας του το «επιτρέψει». Έτσι, καταφέρνει να ελέγχει την ανάγνωση του κειμένου του και να κατευθύνει τον αναγνώστη με τον τρόπο που επιθυμεί. Ο αναγνώστης «υποχρεώνεται» να διαβάσει ολοκληρωμένη μία αφήγηση ή σκέψη του συγγραφέα, προτού προχωρήσει παρακάτω ή διακόψει για αργότερα. Δημιουργεί την

---

¹⁶⁴ Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. «José Saramago». <https://www.britannica.com/biography/Jose-Saramago>

αίσθηση πως δεν πρόκειται για γραπτό κείμενο, αλλά για προφορική αφήγηση, η οποία δεν περιορίζεται από σημεία στίξης, αλλά ρέει αδιάκοπα μέχρι ο αφηγητής να αποφασίσει να σταματήσει.

Ο ίδιος ο Σαραμάγκου, δικαιολογεί το ιδιαίτερο στυλ γραφής του λέγοντας πως θεωρεί τον εαυτό του «ως έναν προφορικό αφηγητή, όταν γράφω και οι λέξεις που γράφονται από εμένα προορίζονται τόσο για να διαβαστούν όσο και για να ακουστούν. Ο προφορικός αφηγητής δεν χρησιμοποιεί σημεία στίξης και μιλάει σαν να συνθέτει μουσική και χρησιμοποιεί τα ίδια στοιχεία με τον μουσικό: ήχους και παύσεις, υψηλούς ή χαμηλούς, μικρές οι εκτεταμένες»¹⁶⁵. Ο ιδιαίτερος τρόπος γραφής του παρουσιάζεται στο παρακάτω απόσπασμα από το έργο του *Περί τυφλότητας* σε μετάφραση από τα πορτογαλικά της Αθηνάς Ψυλλιά¹⁶⁶:

«Απόμειναν σιωπηλοί μέχρι το ιατρείο. Εκείνη προσπαθούσε να διώξει απ' το μυαλό της την κλοπή του αυτοκινήτου, έσφιγγε τρυφερά τα χέρια του συζύγου της ανάμεσα στα δικά της, ενώ εκείνος, με το κεφάλι χαμηλωμένο για να μην μπορεί ο ταξιτζής να δει τα μάτια του στον καθρέφτη, δεν έπαυε ν' αναρωτιέται πως ήταν δυνατό μια τέτοια μεγάλη δυστυχία να συμβεί σ' αυτόν, Γιατί σε εμένα. Στ' αυτιά του έφτανε ο θόρυβος της κίνησης, κάποια φωνή δυνατότερη όταν το ταξί σταματούσε, συμβαίνει κι αυτό καμιά φορά, εμείς να κοιμόμαστε ακόμα κι οι εξωτερικοί ήχοι να διαπερνούν το πέπλο του ασυνειδήτου που μάς τυλίγει ακόμα σαν ένα λευκό σεντόνι. Σαν ένα λευκό σεντόνι. Κούνησε το κεφάλι αναστενάζοντας, η γυναίκα του τον άγγιξε απαλά στο μάγουλο, λέγοντας μ' αυτό τον τρόπο Ησύχασε, είμαι εδώ, κι εκείνος άφησε το κεφάλι του ν' ακουμπήσει στον ώμο της, χωρίς να νοιάζεται τι θα πει ο ταξιτζής, Αν ήσουν κι εσύ στη θέση μου δεν θα μπορούσες να οδηγήσεις, έκανε την παιδιάστικη σκέψη και, χωρίς να τον απασχολήσει το παράλογο του συλλογισμού του, συγχάρηκε τον εαυτό του που μέσα στην απελπισία του ήταν ακόμα σε θέση να εκφράζεται με λογικό ειρμό. Βγαίνοντας απ' το ταξί, υποβοηθούμενος διακριτικά από τη γυναίκα του, φαινόταν ήρεμος, αλλά στην είσοδο του ιατρείου, όπου θα μάθαινε την τύχη του, τη ρώτησε μ' έναν τρεμάμενο ψίθυρο, Πως θα' μαι όταν θα βγω από δω, και κούνησε το κεφάλι του σαν να μην περίμενε πια τίποτα».

¹⁶⁵ G. Pontiero. (1989). «Interview with José Saramago». *PN Review*, 16(4), σελ.38.

¹⁶⁶ Ζ. Σαραμάγκου. (1998). *Περί τυφλότητας*. Αθηνά: Καστανιώτη. σελ.23-24

Στην κριτική που δέχθηκε για την ιδιαιτερότητα της γραφής του, ο Σαραμάγκου απαντάει και υπερασπίζεται τον τρόπο γραφής του στο βιβλίο του *Περί θανάτου*. Όταν η Θάνατος¹⁶⁷ στέλνει ένα κείμενο απευθυνόμενο στην κυβέρνηση εξηγώντας τους λόγους που κανείς δεν πεθαίνει στη χώρα, το γράφει με τον τρόπο του Σαραμάγκου. Το κείμενο ελέγχεται, απορρίπτεται συντακτικά και γραμματικά από τον γραφολόγο μιας εφημερίδας και δημοσιεύεται διορθωμένο. Τότε η Θάνατος απαντάει με νέα επιστολή στην οποία απαιτεί να ξανα δημοσιευθεί το κείμενο στην πρωτότυπη μορφή του εξηγώντας πως δεν το κάνει επειδή δεν γνωρίζει να γράφει σωστά «...προσέξτε την καθαρεύουσα γιατί και εγώ ξέρω να την χρησιμοποιώ...»¹⁶⁸ αλλά από επιλογή. Καταλήγοντας αναπτύσσει την οπτική του για την γλώσσα ως ένα συνεχώς εξελισσόμενο εργαλείο έκφρασης «... οι λέξεις, αν δεν το ξέρετε, κινούνται πολύ, αλλάζουν από τη μία μέρα στην άλλη, είναι ασταθείς σαν σκιές, σκιές κι οι ίδιες, εκεί που εμφανίζονται εκεί εξαφανίζονται, σαπουνόφουσκες, κοχύλι που μετά βίας ακούγεται η ανάσα του, κομμένοι κορμοί...».¹⁶⁹

Ο αφηγητής στα έργα του Σαραμάγκου είναι εξωδιηγητικός, δηλαδή δεν αποτελεί μέρος της ιστορίας και έχει πολλαπλές χρήσεις. Γνωρίζει τα πάντα για τα πρόσωπα του έργου, το παρελθόν τους και το μέλλον τους και έχει θέση και άποψη για όσα συμβαίνουν. Μέσω του αφηγητή ο συγγραφέας καταθέτει την άποψη του για τα κοινωνικά και ιστορικά γεγονότα και αφήνει το προσωπικό του στίγμα στην ιστορία. Για τον αφηγητή, ακόμα και ο χρόνος δεν έχει σημασία, όπως φαίνεται στο *Κατά Ιησούν Ευαγγέλιο* στο οποίο ο αφηγητής συγκρίνει την Βηθλεεμ με τον κήπο του Σάου Πέδρο στε Αλκαντάρα στην Λισαβόνα¹⁷⁰: «Η γυναίκα κοίταξε τριγύρω, σα να έψαχνε κάπου να κάτσει, αλλά μία πλατεία στη Βηθλεέμ δεν είναι το ίδιο με τον κήπο του Σάου Πέδρου ντε Αλκαντάρα, με παγκάκια και ωραία θέα στο κάστρο, εδώ καθόμαστε στη σκόνη του εδάφους»¹⁷¹.

---

¹⁶⁷ Ζ. Σαραμάγκου.(1998). *Περί θανάτου*. Αθήνα: Καστανιώτη. σελ.114. Όπως εξηγεί η μεταφράστρια του κειμένου στα ελληνικά, Αθηνά Ψύλλια, στα Πορτογαλικά η λέξη «θάνατος» (morte) είναι γένους θηλυκού, συνεπώς στο βιβλίο εμφανίζεται ως γυναίκα.

¹⁶⁸ Ο.π. σελ.125

¹⁶⁹ Ο.π. σελ 126

¹⁷⁰ Α. Μπούρμας. (2018). *Το έργο του Ζοσέ Σαραμάγκου και η σχέση του με τον Μαγικό Ρεαλισμό*. Μεταπτυχιακή εργασία στο ΠΜΣ «Δημιουργική γραφή». Φλώρινα, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. σελ.31

¹⁷¹ Ζ. Σαραμάγκου.(1997). *Το κατά Ιησούν Ευαγγέλιο*. Αθήνα: Καστανιώτης. σελ.230

Στα έργα του είναι πολύ εφευρετικός και καταφέρνει κάθε βιβλίο να έχει πρωτότυπη θεματολογία και πρόσωπα. Συχνά στα έργα του κάνει αναφορές σε πρόσωπα ή γεγονότα άλλων έργων του, δημιουργώντας έτσι την εντύπωση πως όλα του τα μυθιστορήματα έχουν σχέση μεταξύ τους και εξελίσσονται σε ένα μοναδικό σύμπαν που δημιούργησε ο ίδιος. Σε αυτό το σύμπαν, ο Κάιν κινείται μέσα στην ιστορία του Ισραήλ, ο Ιησούς δίνει τη δική του εκδοχή για το Ευαγγέλιο, η επιδημία λευκής τυφλότητας ξεσπάει, οι πολίτες μιας χώρας συνεργάζονται και ψηφίζουν όλοι λευκό στις εκλογές και η Ιβηρική χερσόνησος αποκολλάται και πλέει στην θάλασσα.

Ο Συγγραφέας ήταν συνειδητοποιημένος κομμουνιστής, μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος της Πορτογαλίας, μέχρι τον θάνατό του. Πήρε μέρος στην Επανάσταση των Γαρυφάλλων (1974) η οποία ανέτρεψε τον κρατικό μηχανισμό που ίδρυσε ο Σαλαζάρ (ο οποίος είχε ήδη πεθάνει από το 1970). Οι απόψεις του για την κοινωνία, την οργάνωσή της και τα αρνητικά της γίνονται εμφανή μέσα από τα κείμενά του. Έχοντας μεγαλώσει μέσα στο αυταρχικό καθεστώς του Σαλαζάρ, απεχθάνεται οτιδήποτε έχει σχέση με αυτού του είδους κρατική ή κοινωνική οργάνωση. Η κριτική του για τον αυταρχισμό, την απάνθρωπη εξουσία και την έλλειψη ανθρωπισμού και αλληλεγγύης αποτελούν την θεματολογία των έργων του. Το *Περί φωτίσεως* ίσως είναι το έργο του με τον πλέον έντονο πολιτικό χαρακτήρα, αλλά και σε άλλα βιβλία του, έμμεσα ή άμεσα ασκεί την κριτική του στην κρατική εξουσία.

Τα έργα του Σαραμάγκου, μολοντί έχουν έντονο πολιτικό χαρακτήρα, δεν μπορούν να χαρακτηριστούν πολιτικά κείμενα. Δίνει μεγάλη βαρύτητα στις ανθρώπινες σχέσεις που σχηματίζονται ή δεν σχηματίζονται. Η αγάπη, η συνεργασία και η ελεύθερη βούληση μπορούν να κάνουν τη διαφορά, να φέρουν την επανάσταση και την αλλαγή¹⁷². Στο *Περί Φωτίσεως* η συνεργασία των ψηφοφόρων μίας χώρας καταφέρνει να αλλάξει την πολιτική εξουσία. Στο *Περί Τυφλόητος* η συνεργασία της ομάδας γύρω από τη γυναίκα του γιατρού καταφέρνει να τους διατηρήσει ζωντανούς μέσα στην επιδημία λευκής τύφλωσης που ξεσπάει σε όλο τον πληθυσμό.

Εκτός από κομμουνιστής ο Σαραμάγκου ήταν και δηλωμένος άθεος. Σε πολλά έργα του βάλλει κατά του Χριστιανισμού. Σε συνέντευξή του έχει χαρακτηρίσει την Βίβλο «εγχειρίδιο κακής ηθικής» και πιστεύει πως χωρίς τη Βίβλο «θα ήμασταν

---

¹⁷² M.J. Costa. (2013). «On Saramago». *The Threepenny Review*, 133, σελ. 10-12

διαφορετικοί και μάλλον καλύτεροι άνθρωποι»¹⁷³. Η κριτική που άσκησε στην κυρίαρχη θρησκεία της χώρας του, τον οδήγησε σε ευθεία σύγκρουση όταν εξέδωσε το μυθιστόρημά του *Το κατά Ιησούν Ευαγγέλιο* το 1991. Το έργο χαρακτηρίστηκε βλάσφημο από την πορτογαλική Εκκλησία. Η πορτογαλική κυβέρνηση εμπόδισε την υποψηφιότητά του για το Ευρωπαϊκό βραβείο λογοτεχνίας το 1992 με την αιτιολογία ότι ήταν προσβλητικό για την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και τους πιστούς της. Ως αντίδραση σε αυτή την απόφαση της πορτογαλικής κυβέρνησης, ο Σαραμάγκου μετακόμισε στις Κανάριες Νήσους, στην Ισπανία, όπου και παρέμεινε μέχρι το τέλος της ζωής του. Το 2009 εξέδωσε ένα ακόμα μυθιστόρημα με θεματολογία από τη Βίβλο, το *Κάιν*, το οποίο, ασκεί κριτική στο περιεχόμενο των βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης.

Χρόνια αργότερα γράφει το *Περί θανάτου* στο οποίο από τις πρώτες κιόλας σελίδες, εντοπίζει και επισημαίνει την στενή σχέση εκκλησιαστικής και κρατικής εξουσίας, υπενθυμίζοντας στον αναγνώστη εμμέσως την παραπάνω απόφαση της Πορτογαλικής Κυβέρνησης το 1992. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο, ο Καρδινάλιος καλεί τον πρωθυπουργό απευθείας στο προσωπικό του τηλέφωνο και του επισημαίνει τις αντιρρήσεις της Εκκλησίας της Πορτογαλίας αναφορικά με την ανακοίνωση της κυβέρνησης πως για μια ημέρα δεν έχει σημειωθεί κανένας θάνατος στη χώρα. Θεωρεί το κείμενο επιζήμιο για την Εκκλησία, τον πιέζει επικαλούμενος τα θρησκευτικά πιστεύω του πρωθυπουργού, του υπενθυμίζει την σχέση της Εκκλησίας με τη βασιλική οικογένεια και εν τέλει του επισημαίνει πως «*το πλεονέκτημα όμως της εκκλησίας είναι ότι, παρόλο που μερικές φορές δεν φαίνεται, διοικώντας ό,τι είναι ψηλά, κυβερνά ό,τι είναι χαμηλά*»¹⁷⁴.

Στο υπό εξέταση κείμενο, ο συγγραφέας αδιαφορεί για το ρόλο της θρησκείας. Φαίνεται πως οι ήρωες έχουν απομείνει μόνοι τους να αγωνίζονται με την επιδημία χωρίς να προσφεύγουν στη Θεία συνδρομή. Δεν επικαλούνται το Θεό, ούτε ζητούν τη βοήθειά Του κατά τη διάρκεια της δοκιμασίας που περνούν. Η μόνη αναφορά στην θρησκεία γίνεται στο σημείο που ο γιατρός και η γυναίκα του σταματούν σε έναν ναό για να ξεκουραστούν. Ο ναός είναι κατεστραμμένος και γεμάτος ανθρώπους οι οποίοι έχουν βρει καταφύγιο. Σε αυτόν τον ναό η γυναίκα του γιατρού, η μόνη που βλέπει

---

¹⁷³France 24 (19/10/2009). *Nobel prize winning author denounces bible*.
<https://www.france24.com/en/20091019-nobel-prize-winning-author-denounces-bible-%E2%80%98handbook-bad-morals%E2%80%99>

¹⁷⁴ Ζ. Σαραμάγκου.(2007). *Περί θανάτου*. ο.π. σελ.21

ακόμα, παρατηρεί πως τα αγάλματα των αγίων έχουν καλυμμένα τα μάτια τους με ένα μαντήλι. Αντίστοιχα, στις εικόνες κάποιος έχει περάσει με άσπρη μπογιά τα μάτια των εικονιζόμενων μορφών. Στη συζήτηση που ακολουθεί, εκφράζεται η υπόθεση πως κάποιος απογοητευμένος από το Θεό ιερέας κρύβεται πίσω από την ιεροσυλία. Η συζήτηση ολοκληρώνεται με την διακήρυξη πως «...τούτος ο παπάς πρέπει να ήταν ο μεγαλύτερος ιερόσυλος όλων των εποχών και θρησκειών, ο πιο δίκαιος, ο πλέον ακραιφνώς ανθρώπινος, αυτός που ήρθε να διακηρύξει επιτέλους ότι ο Θεός δεν αξίζει να βλέπει»¹⁷⁵.

Παρόλη την αντίθεσή του προς την Εκκλησία και σε όσα αυτή πρεσβεύει, αναγνωρίζει την ανακούφιση και την παρηγοριά που η θρησκεία παρέχει στον πιστό. Ο ναός, αν και βεβηλωμένος, αποτελεί τόπο συγκέντρωσης ανθρώπων οι οποίοι φαίνεται να συνυπάρχουν χωρίς εντάσεις. Φαίνεται πως ο ακόμα και μετά την επιδημία οι άνθρωποι προσφεύγουν στον Οίκο Του για να βρουν ηρεμία και ασφάλεια, πιστεύοντας πως ο Θεός τους προστατεύει. Όταν, όμως, διαδόθηκε η είδηση πως οι εικόνες και τα αγάλματα έχουν καλυμμένα τα μάτια τους, προκλήθηκε πανικός στους παρευρισκόμενους. Η σκέψη πως οι εικόνες είναι τυφλές «...έγινε αβάσταχτη , ήταν σαν να έρχοταν κάποιος και να τους έλεγε πως περιστοιχιζόταν από ζωντανούς νεκρούς»¹⁷⁶. Η απελπισία από την απουσία της παρηγορητικής ματιάς των αγίων, οδήγησε τους ανθρώπους στην απόγνωση με αποτέλεσμα να αρχίσουν να τρέχουν προς την έξοδο, πέφτοντας ο ένας πάνω στο άλλο, αφήνοντας πίσω τα υπάρχοντά τους.

Ο συγγραφέας, διακηρύσσει την άποψη του για την θρησκεία και σε αυτό το έργο του. Η θρησκείες αποτελούν κοινωνικό φαινόμενο και τίποτα περισσότερο. Έχουν μία παρηγορητική επίδραση στους πιστούς τους στις δύσκολες περιόδους της ζωής τους, αλλά μέχρι εκεί. Η αξία του Θεού και των Αγίων Του έχει μόνο συμβολικό χαρακτήρα. Ως κοινωνικό φαινόμενο, οι θρησκείες καταρρέουν σε περιόδους ακραίων κρίσεων. Οι άνθρωποι είναι καλύτερο να απαλλαγούν από την πίστη σε μία υπέρτατη δύναμη και να πάρουν τις τύχες τους στα χέρια τους χωρίς να περιμένουν κάποια Θεία βοήθεια.

Στο *Περί τυφλότητας* ο Σαραμάγκου περιγράφει τις καταστροφικές συνέπειες μιας ξαφνικής επιδημίας τυφλότητας που χτυπάει μία ανώνυμη πόλη. Με μαεστρία

---

¹⁷⁵ Ζ. Σαραμάγκου. (1998). *Περί τυφλότητας*. ο.π. σελ 371

¹⁷⁶ Ζ. Σαραμάγκου. (1998). *Περί τυφλότητας*. ο.π. σελ.372

ερευνά την κατάρρευση της κοινωνίας μέσα σε καθεστώς φόβου, χάους και απελπισίας. Παρουσιάζει το πόσο γρήγορα μπορεί να διαλυθεί ο πολιτισμός μας σε μία κρίση τέτοιου μεγέθους. Η ελπίδα για διατήρηση της ανθρωπότητας έγκειται στην ανάδειξη της καλής φύσης του ανθρώπου και στη δημιουργία διαπροσωπικών σχέσεων βασισμένες στον ανθρωπισμό, τη συνεργασία και την εμπιστοσύνη.

Το μυθιστόρημα μάς μεταφέρει σε μία φανταστική χώρα, δυτικού τύπου στην σύγχρονη εποχή. Στην χώρα αυτή ξεσπάει ξαφνικά μία μυστηριώδης επιδημία τυφλότητας. Μία λευκή τυφλότητα, όπως χαρακτηρίζεται, για τον λόγο ότι οι ασθενείς δεν βρίσκονται σε σκότος, αλλά περιβάλλονται από ένα λευκό φως. Η ιστορία ακολουθεί τον πρώτο ασθενή, ο οποίος τυφλώνεται ξαφνικά ενώ οδηγεί, περιμένοντας να ανάψει το πράσινο φανάρι. Κάποιος περαστικός αναλαμβάνει να τον βοηθήσει τον οδηγεί στο σπίτι του και του κλέβει το αυτοκίνητο. Στη συνέχεια, λόγω της εκρηκτικής αύξησης των κρουσμάτων λευκής τυφλότητας, η κυβέρνηση αποφασίζει των εγκλεισμό των ασθενών αλλά και όσων έχουν έρθει σε επαφή μαζί τους σε ένα εγκαταλελειμμένο ψυχιατρικό ίδρυμα. Μέσα στο ίδρυμα οι τυφλοί αντιμετωπίζουν, εκτός από τα προφανή προβλήματα διαβίωσης, την σκληρότητα των φυλάκων τους και τη σταδιακή εγκατάλειψη όταν η επιδημία πλήττει όλο τον πληθυσμό. Μοναδική εξαίρεση στα κρούσματα της ασθένειας αποτελεί μία γυναίκα η οποία για κάποιο λόγο δεν προσβάλλεται από την τυφλότητα και η οποία αναλαμβάνει ρόλο ηγέτη στην πορεία επιβίωσης μιας ολιγάριθμης ομάδας. Μετά την απόδραση από το ψυχιατρικό ίδρυμα, η ομάδα οδηγούμενη από την γυναίκα κινείται σε μία πόλη τυφλών αναζητώντας τροφή και στέγη.

Στο *Περί τυφλότητας* ο συγγραφέας επικεντρώνεται στις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται σε ένα περιβάλλον κατάρρευσης του κράτους και χαλαρής λειτουργίας των κοινωνικών θεσμών, συνθηκών, του πολιτισμού, της ευπρέπειας, του νόμου και της τάξης. Το μυθιστόρημα περιγράφει μία δυστοπική κοινωνία, όπου το βασικό είναι η επιβίωση μέσα σε ένα περιβάλλον βίας και παραλογοισμού. Εν τέλη, όμως, καταλήγει σε ένα ελπιδοφόρο μήνυμα για τον ανθρωπισμό, την κοινωνία, την εμπιστοσύνη και την συνεργασία.

Το μυθιστόρημα μπορεί να θεωρηθεί πως δομείται σε τρία βασικά μέρη. Το πρώτο μέρος περιγράφει την εξάπλωση της επιδημίας από τον πρώτο ασθενή σταδιακά σε όλους όσοι ήρθαν σε επαφή μαζί του και στην συνέχεια σε όλη την κοινωνία. Το δεύτερο, περιγράφει την ζωή στην καραντίνα που επιβλήθηκε από την κυβέρνηση και τις συγκρούσεις που δημιουργήθηκαν μέσα στο περιβάλλον

περιορισμού. Το τρίτο, αφορά την επιβίωση των ανθρώπων στην μεγάλη κλίμακα της κοινωνίας.

Στο έργο του, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την αλληγορία για αναπτύξει τις πολιτικές και ηθικές του σκέψεις. Η χώρα, στην οποία εκδηλώνεται η επιδημία, θα μπορούσε να είναι οποιαδήποτε σύγχρονη χώρα του δυτικού κόσμου. Η κατάρρευση των κρατικών θεσμών θα μπορούσε να συμβεί σε οποιαδήποτε αντίστοιχη περίπτωση. Ο υποχρεωτικός εγκλεισμός ενός μεγάλου αριθμού ατόμων με μοναδικό κριτήριο την προσβολή τους από μία ασθένεια σε ένα εγκαταλελειμμένο κτίριο δημιουργεί συνθήκες αντιπροσωπευτικότητας της ευρύτερης κοινωνίας. Πράγματι, μέσα από τους φράχτες του φρενοκομείου φαίνεται πως έχουν μαζευτεί δείγματα όλων των κοινωνικών στρωμάτων, επαγγελματιών, μορφωτικών επιπέδων, ηλικιών και ιδιοσυγκρασιών. Στους ίδιους θαλάμους συζούν ο γιατρός, με τον κλέφτη αυτοκινήτων, το μικρό παιδί με τον γέρο και ο εγκληματίας με τον ηθικό. Είναι σαν να διεξάγεται ένα κοινωνικό πείραμα στο οποίο τεχνικά δημιουργείται μία μικρογραφία της κοινωνίας και σε ένα περιορισμένο χώρο αφήνονται χωρίς καμία κρατική εξουσία ή νόμο, παρά μόνο αυτόν της ηθικής, να βρουν τρόπο να συμβιώσουν. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί η γυναίκα του γιατρού: «τον κόσμο όλο εδώ μέσα θα τον βρεις»¹⁷⁷ (στο άσυλο).

Η λευκή τυφλότητα αναγκάζει τους ασθενείς να στραφούν στις άλλες αισθήσεις τους προκειμένου να ανακαλύψουν ξανά την πραγματική φύση των ανθρώπων απαλλαγμένη από τις συμβατικότητες που επιβάλλει η εξωτερική εμφάνιση. Η λευκή κουρτίνα η οποία εμποδίζει την όραση, κατά κάποιο τρόπο αίρει την κουρτίνα των εξωτερικών και αναδεικνύει τα εσωτερικά χαρακτηριστικά. Υπό αυτή την έννοια η φράση «είμαι τυφλός» (ή «τυφλώθηκα») η οποία επαναλαμβάνεται συχνά στο κείμενο κάθε φορά που κάποιος χάνει την όρασή του, μπορεί να θεωρηθεί ως κραυγή αποκάλυψης, μάλλον, παρά απώλειας.

Όπως και σε άλλα έργα του, ο Σαραμάγκου δεν χρησιμοποιεί ονόματα για τα πρόσωπα του μυθιστορήματος, τα ονοματίζει βάσει κάποιου χαρακτηριστικού της εμφάνισής τους ή ιδιότητας ή επαγγέλματος. Παραδείγματος χάριν η ομάδα που πρωταγωνιστεί στο έργο και της οποίας την πορεία ακολουθούμε, αποτελείται από τον πρώτο τυφλό και την γυναίκα του, τον γιατρό και την γυναίκα του, την κοπέλα με τα σκούρα γυαλιά, τον άντρα με την καλύπτρα στο μάτι και το αγόρι με το στραβισμό. Η υπερβολή του να χρησιμοποιείται ένα εξωτερικό χαρακτηριστικό, το οποίο σε ένα

---

¹⁷⁷ Ζ. Σαραμάγκου. *Περί τυφλότητας*. ο.π. σελ.123

κόσμο τυφλών είναι αδιάφορο, για να περιγραφεί ένα πρόσωπο, ενδυναμώνει την επιθυμία του συγγραφέα να εφαρμόσει την ονοματοδοσία με τρόπο που να ελαχιστοποιεί την εξατομίκευση και να ενισχύει την αλληγορία. Παρότι στο κείμενο μιλάει για μία συγκεκριμένη κοπέλα, τής δίνει το όνομα «*η κοπέλα με τα σκούρα γυαλιά*» ώστε να εκπροσωπεί οποιαδήποτε νεαρή γυναίκα στον δυτικό κόσμο. Ομοίως, η «*γυναίκα του πρώτου τυφλού*» θα μπορούσε να είναι η οποιαδήποτε σύζυγος αντιμετωπίζει μία δύσκολη κατάσταση μαζί με τον άντρα της.

Όλο το βιβλίο μελετά την ανθρώπινη φύση. Μέσα στο νοσοκομείο, η αρχική συνεργατική τάση, υποχωρεί και αφήνει χώρο στον ατομικισμό, όσο τα τρόφιμα λιγοστεύουν, για να καταλήξει στο οργανωμένο έγκλημα και στην απάνθρωπη εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Κάποια στιγμή στο νοσοκομείο που χρησιμοποιείται για να περιοριστεί η εξάπλωση της επιδημίας, κυριαρχεί μία ομάδα τυφλών οι οποίοι με την χρήση όπλου επιβάλλονται στους υπόλοιπους. Απαλλοτριώνουν τα τρόφιμα και τα μοιράζουν έναντι αμοιβής. Στην αρχή παίρνουν ό,τι πολύτιμο υπάρχει από τους υπόλοιπους εγκλείστους και στη συνέχεια απαιτούν τις σεξουαλικές υπηρεσίες των γυναικών ως αντάλλαγμα: «*Είχε περάσει μια βδομάδα κι οι κακούργοι τυφλοί έστειλαν μήνυμα ότι ήθελαν γυναίκες...αν δεν μας φέρετε γυναίκες, δεν τρώτε*»¹⁷⁸ Όταν, η γυναίκα του γιατρού, με μεγάλο προσωπικό ψυχικό κόστος, εκδικείται σκοτώνοντας το αρχηγό της συμμορίας, ξεσπάει πόλεμος ο οποίος τελειώνει με πυρκαγιά στο νοσοκομείο και τον θάνατο σχεδόν όλων των εγκλείστων. Οι μόνοι που ξεφεύγουν τον θάνατο είναι η ομάδα η οποία έχει ως αρχηγό τη γυναίκα του γιατρού η οποία τους οδηγεί εκτός του αφύλακτου κτιρίου.

Έχει ήδη αναφερθεί πως ο Θουκυδίδης εστιάζει ιδιαίτερα στην ηθική κατάρρευση ως επακόλουθο του λοιμού των Αθηνών. Τονίζει, δε, ιδιαίτερα την αντιμετώπιση των νεκρών από τους οικείους τους αλλά και την κοινότητα. Ομοίως, και τον Σαραμάγκου απασχολεί ιδιαίτερα ο χειρισμός των νεκρών ως εικόνα σεβασμού στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Βλέπουμε την γυναίκα του γιατρού να μεταφέρει με δυσκολία νερό και να πλένει το σώμα μιας εγκλείστου (η γυναίκα με την αϋπνία) η οποία πέθανε ως αποτέλεσμα ομαδικού βιασμού μέσα στο νοσοκομείο της καραντίνας¹⁷⁹. Σε άλλο σημείο, μεταφέρει με μεγάλο κόπο το πτώμα μιας νεκρής

---

¹⁷⁸ Ο.π. σελ.199-200

¹⁷⁹ Ο.π. σελ.220

ηλικιωμένης μέσα στο σπίτι της προκειμένου να το θάψει στον κήπο της και να μην παραμείνει στο δρόμο βορά για τα σκυλιά και τις γάτες¹⁸⁰.

Η γυναίκα του γιατρού αναδεικνύεται μέσα από το κείμενο ως ηγέτιδα της ομάδας. Στο πρόσωπό της ο συγγραφέας αναδεικνύει το πρότυπο του ηγέτη. Η ικανότητά της να βλέπει, ενώ οι υπόλοιποι είναι τυφλοί, έχει αλληγορική σημασία. Ο ηγέτης μπορεί να «δει» την πραγματικότητα που δεν βλέπουν οι άλλοι και να πάρει αποφάσεις με βάση τα περισσότερα δεδομένα τα οποία είναι στη διάθεσή του. Το δώρο της όρασης σε ένα κόσμο είναι μεγάλη ευθύνη αλλά και κατάρα δεδομένου πως είναι η μόνη η οποία μπορεί να βλέπει την φρίκη της πραγματικότητας¹⁸¹. Η ηρωίδα καταφέρνει να αναδειχθεί σε ηγέτη μέσα από το σύνολο όχι μόνο λόγω της ικανότητάς της να βλέπει αλλά και για τη χρήση που κάνει στο χάρισμά της προς όφελος της ομάδας. Θα μπορούσε, λόγου χάρη, να εκμεταλλευτεί την όρασή της για ίδιον όφελος και να εξασφαλίσει καλύτερη ποιότητα ζωής. Αντ' αυτού γίνεται η ίδια υπηρέτης των αδυνάτων και προστάτης όσων έχουν ανάγκη. Είναι χαρακτηριστικό πως ενώ το άσυλο που τους έχει τοποθετήσει (και παρατήσει) η Κυβέρνηση καταρρέει μέσα στις φλόγες, καθοδηγεί την ομάδα της αντί να βγει αυτή έξω και να σωθεί: *«κατέβηκε και τα υπόλοιπα σκαλοπατια, περπάτησε προς την πύλη τραβώντας πάντα μαζί της το αγοράκι με το στραβισμό, τον άντρα της κι όλη τη συντροφιά»*¹⁸².

Με τη στάση της, κερδίζει την εμπιστοσύνη των γύρω της που την αποδέχονται ως οδηγό τους. Διαπνέεται από πίστη στα ιδανικά του ανθρωπισμού, της γενναιοδωρίας, του αλtruισμού και της αξιοπρέπειας, ακόμα και όταν αφορά σε νεκρούς. Η ομάδα που συγκροτεί γύρω της υιοθετεί τις αξίες του ηγέτη της και πορεύεται έτσι μέσα στις δύσκολες συνθήκες μιας κοινωνίας και ενός πολιτισμού σε κατάρρευση από την επιδημία. Καταφέρνει να επιβιώσει μέσω της συνεργασίας, του σεβασμού και της εμπιστοσύνης του ενός προς τον άλλο.

Ο συγγραφέας μεταφέρει στην ομάδα τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας που ο ίδιος έχει ως ιδανική: μιας κοινωνίας αλtruιστικής, συνεργατικής στην οποία τα προσωπικά συμφέροντα δεν αποκτούν αξία μεγαλύτερη από τα συλλογικά. Την φαντάζεται να απαρτίζεται από άτομα με αυτοεκτίμηση, συνεργατικότητα και εμπιστοσύνη στον ηγέτη της. Ο ηγέτης θα πρέπει να σέβεται τα μέλη της κοινότητας,

---

¹⁸⁰ Ο.π. σελ.348-353

¹⁸¹ D.M. Chesney. (2021). «Re-reading Saramago on community–Blindness». *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 62(2), σελ.211-223.

¹⁸² Ζ. Σαραμάγκου. *Περι τυφλότητας*. ο.π. σελ.255

να έχει προσωπικά χαρακτηριστικά που τον κάνουν να ξεχωρίζει, τα οποία θα χρησιμοποιεί για την ευημερία του συνόλου.

Το βιβλίο αναφέρεται κατά βάσει στις ανθρώπινες σχέσεις. Μέσα από την πορεία της ολιγάριθμης ομάδας, παρατηρούμε τους συσχετισμούς που αναπτύσσονται τόσο στο εσωτερικό τους όσο και αναφορικά με τις άλλες ομάδες ή τα άτομα. Όταν η όραση δεν είναι διαθέσιμη, η εξωτερική εμφάνιση δεν έχει σημασία και τα ατομικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων εκδηλώνονται με τρόπο που ταυτοποιεί τον καθένα. Η επιδημία τύφλωσης επιφέρει βίαια, μία εξίσωση όλων των ανθρώπων. Σε μία κοινωνία τυφλών, στην οποία έχουν καταρρεύσει οι προϋπάρχουσες δομές και ανισότητες, γίνεται μία επανεκκίνηση και οι σχέσεις επαναπροσδιορίζονται. Η ομορφιά και ο πλούτος δεν έχουν καμία σημασία. Η αξία καθενός εκάστου καθορίζονται από τα ατομικά χαρακτηριστικά του και την ποιότητά του.

Η επιδημία χρησιμοποιείται αλληγορικά στο έργο. Είναι η συμφορά που καταστρέφει τα πάντα, ώστε όλα να ξεκινήσουν ξανά. Είναι το όχημα πάνω στο οποίο ο Σαραμάγκου μεταφέρει τις κοινωνικές και πολιτικές του σκέψεις. Είναι ένα κοινωνικό πείραμα το οποίο ο συγγραφέας οργανώνει και παρατηρεί την εξέλιξή του. Φυσικά το πείραμα γίνεται επί χάρτου και δεν διεκδικείται η επιστημονικά ακρίβεια στην παρατήρηση. Εξάλλου, όπως αναφέρεται μέσα στο κείμενο: *«ο συγγραφέας είναι σαν κάθε άλλο άνθρωπο, δεν μπορεί να τα ξέρει όλα, ούτε μπορεί να τα ζει όλα, χρειάζεται να ρωτά και να φαντάζεται»*.¹⁸³ Αυτό κάνει και ο Σαραμάγκου στο *Περί τυφλότητας*, ρωτά «τι θα γινόταν αν...» και δίνει τη δική του απάντηση με τη φαντασία του.

---

¹⁸³ Ο.π. σελ.340-1

3.3 Έντγκαρ Άλαν Πόε. Η μάσκα του κόκκινου θανάτου

Ο Έντγκαρ Άλαν Πόε γεννήθηκε στις 19 Ιανουαρίου 1809 στην Βοστώνη των ΗΠΑ από γονείς περιοδεύοντες ηθοποιούς¹⁸⁴. Ο πατέρας του εγκατέλειψε την οικογένειά του και η μητέρα του κόλλησε φυματίωση, έγκυος στον Έντγκαρ και πέθανε με το μωρό στο πλάι της¹⁸⁵. Τον Έντγκαρ ανέλαβε να αναθρέψει το ζεύγος των Τζον και Φράνσες Άλαν, αν και δεν τον υιοθέτησαν επισήμως ποτέ. Οι σχέσεις του με την Φράνσες, η οποία έπασχε από φυματίωση και πέθανε σε νεαρή ηλικία, ήταν πολύ καλές αλλά με τον Τζον βρίσκονταν συνεχώς σε σύγκρουση¹⁸⁶.

Ο Έντγκαρ έλαβε καλή εκπαίδευση σε σχολεία των ΗΠΑ αλλά και της Αγγλίας στην οποία μετακόμισαν για επαγγελματικούς λόγους του Τζον. Σπούδασε στο πανεπιστήμιο της Virginia το οποίο εγκατέλειψε λόγω χρεών που συσσώρευσε από την χαρτοπαιξία και κατετάγη στο στρατό¹⁸⁷. Με τον θάνατο του Τζον, ο οποίος δεν του άφησε τίποτα από την περιουσία, ο Έντγκαρ ξεκινάει να εργάζεται σε εκδοτικούς οίκους, σαν συντάκτης σε λογοτεχνικά περιοδικά και εκδίδοντας έργα του. Το 1836, παντρεύτηκε την ξαδέλφη του, Βιρτζίνια, ηλικίας 14 ετών η οποία πέθανε από φυματίωση 11 χρόνια αργότερα¹⁸⁸. Ο ίδιος ο Έντγκαρ πέθανε 2 χρόνια αργότερα ως αποτέλεσμα του χρόνιου αλκοολισμού του ο οποίος επιδεινώθηκε μετά το θάνατο της Βιρτζίνια.

Η φυματίωση τον 19ο αιώνα αποτελούσε τον μεγαλύτερο παράγοντα θανάτου στις ΗΠΑ αλλά και την Ευρώπη. Στο Λονδίνο, Στοκχόλμη και Αμβούργο η ασθένεια σκότωνε οκτακόσια με χίλια άτομα ανά εκατό χιλιάδες πληθυσμό κάθε έτος¹⁸⁹. Αντίστοιχα ήταν και τα νούμερα για τις ΗΠΑ¹⁹⁰. Πριν την ανακάλυψη το βάκιλου της φυματίωσης από τον Robert Koch το 1882, θεωρούνταν πως είναι ασθένεια του αίματος και έχει κληρονομικά χαρακτηριστικά. Η εικόνα του φυματικού, χλωμός, εύθραυστος με λαμπερά μάτια, θεωρούνταν ρομαντικά ελκυστική από τους λογοτέχνες και καλλιτέχνες του 19ου αιώνα. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η περίπτωση του Λόρδου

---

¹⁸⁴E. Giammarco. (2013). «Edgar Allan Poe: A psychological profile». *Personality and Individual Differences*, 54(1), σελ3. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.07.027>

¹⁸⁵ Ο.π. σελ. 3

¹⁸⁶ Ο.π. σελ.3-4

¹⁸⁷ Ο.π. σελ.4

¹⁸⁸ Ο.π. σελ3

¹⁸⁹ M. Thomas. T.M. Daniel. (2006) «The history of tuberculosis». *Respiratory Medicine*, Volume 100, Issue 11, σελ.1864. <https://doi.org/10.1016/j.rmed.2006.08.006>.

¹⁹⁰ Ο.π. σελ.1864

Βύρωνα ο οποίος δήλωνε πως: «θα ήθελα, νομίζω, να πεθάνω από φθίση... επειδή τότε όλες οι γυναίκες θα λένε δείτε αυτόν τον φτωχό Βύρωνα - πόσο ενδιαφέρων φαίνεται πεθαίνοντας»¹⁹¹.

Η ζωή του συγγραφέα έχει χαρακτηριστεί από την καταστροφική επιδημία φυματίωσης στην Αμερική τον 19ο αιώνα. Η μητέρα του Ελίζαμπεθ, η θετή του μητέρα Φράνσες και πιθανόν και ο αδερφός του Χένρυ, πέθαναν από φυματίωση¹⁹². Ομοίως, η σύζυγός του Βιρτζίνια πέθανε από την ίδια ασθένεια σε ηλικία μόνο 25 ετών. Αυτές οι απώλειες των σημαντικότερων, γυναικών της ζωής του, σημάδεψαν τον συγγραφέα. Στα έργα του, τόσο στα ποιήματα όσο και στα διηγήματα, οι περιγραφές συμπτωμάτων θανατηφόρων ασθενειών είναι πολύ συχνές. Σε αρκετά διηγήματα περιγράφει τους ήρωές του ως φυματικούς: «Σ' αυτό το λεπτοκαμωμένο πλάσμα, στο τρέμουλο των δαχτύλων του, στα μελανιασμένα χείλια του και στα μικρά σπιθούρια του πυρετού που έδιναν κάποιο χρώμα στο μολυβί δέρμα του, έβλεπες ολοκάθαρα τα ίχνη μιας καλπάζουσας φυματίωσης»¹⁹³.

Εκτός των ΗΠΑ, οι πρώτοι που παρατήρησαν το ταλέντο του Πόε ήταν οι Βρετανοί από το 1838. Στην Γαλλία ο Μπωντλαίρ ξεκίνησε τις μεταφράσεις περίπου το 1852 και στη συνέχεια ακολούθησε και οι υπόλοιπη Ευρώπη. Στην Γερμανία εμφανίστηκε το 1853, στην Ισπανία και την Πορτογαλία το 1858, στην Ιταλία το 1869 και στην Ελλάδα το 1877 σε μετάφραση του Εμμανουήλ Ροΐδη¹⁹⁴.

Η ευρεία διάδοση του έργου του Έντγκαρ Άλαν Πόε εκτός ΗΠΑ οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον μεγάλο Γάλλο ποιητή, σύγχρονο του Πόε τον Σαρλ Μπωντλαίρ (Charles Baudelaire). Ο Μπωντλαίρ ενθουσιασμένος με τα διηγήματα και τα ποιήματα του Πόε τα μελέτησε και τα μετέφρασε στην μητρική του γλώσσα διαδίδοντάς τα στην Ευρώπη. Παράλληλα, εξήρε το λογοτεχνικό έργο του σε κάθε ευκαιρία. Σε άρθρο του Μπωντλαίρ για τον Πόε, που γράφτηκε μετά το θάνατό του, τον χαρακτηρίζει ως «διάνοια»¹⁹⁵ και φαίνεται πεπεισμένος πως οι ΗΠΑ δεν αναγνώρισαν το μεγαλείο του

¹⁹¹ A. Black. (2022). «Even in Death she is Beautiful: Confronting Tuberculosis in Art, Literature and Medicine». *Granite Journal*, 7(1). σελ.13

¹⁹² E. Giammarco. ο.π. σελ.3

¹⁹³ E. Άλαν Πόε,Ε. (1982). ο Βασιλιάς Πανούκλας στη συλλογή διηγημάτων *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*, Αθήνα, Εκδόσεις Γράμματα σελ.51

¹⁹⁴ D.Tsokanos. (2023). *Poe's Arrival in Europe and the Case of Greece*. στο Ibáñez, J. R. I., & Guerrero-Strachan, S. R. (Eds.). (2023). *Retrospective Poe: the master, his readership, his legacy*. Springer Nature. σελ.54

¹⁹⁵ C. Baudelaire. (1873) (μεταφρ.Η. Curwen). «Edgar Allan Poe: His life and Works» *The Works of Edgar Allan Poe*, London, John Camden Hotten. σελ.3

γιατί δεν βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο με τον Αμερικάνο λογοτέχνη¹⁹⁶. Ο Paul Valéry, χαρακτηριστικά επεσήμανε πως ο Πόε «σήμερα θα είχε ολοκληρωτικά λησμονηθεί εάν ο Μπωντλαίρ δεν είχε αναλάβει το έργο της σύστασής του στην Ευρωπαϊκή λογοτεχνία»¹⁹⁷.

Ο Πόε αποτελεί έναν από τους πιο επιδραστικούς συγγραφείς. Τα έργα του έχουν διαβαστεί από εκατομμύρια αναγνώστες και έχουν αφήσει το στίγμα τους πολύ έντονα, τόσο στην λογοτεχνία, όσο και στις εικαστικές τέχνες. Πολλοί συγγραφείς, παλαιότεροι αλλά και σύγχρονοι, έχουν παραδεχθεί πως το έργο τους έχει επηρεαστεί, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, από το συγγραφικό στυλ του Πόε. Ενδεικτικά αναφέρονται οι Charles Baudelaire, Pedro Antonio de Alarcón, Stéphane Mallarmé, Robert Louis Stevenson, Paul Valéry, Stephen King, Franz Kafka, Fernando Pessoa και ο Jorge Luis Borges¹⁹⁸. Ο τελευταίος, έχει αναφερθεί πολλές φορές στον Πόε σε άρθρα του, σε προλόγους, σε ομιλίες, σε συνεντεύξεις και σε ποιήματά του¹⁹⁹, επισημαίνοντας την επίδραση που έχει δεχθεί από τον Αμερικάνο συγγραφέα.

Η επίδραση του Πόε δεν περιορίζεται στο λογοτεχνικό χώρο. Επεκτείνεται και στις εικαστικές τέχνες. Αρκετοί καλλιτέχνες έχουν ζωγραφίσει πίνακες εμπνευσμένοι από τα διηγήματα ή τα ποιήματά του ή έχουν εικονογραφήσει βιβλία του κάτι που δεν αποτελεί έκπληξη δεδομένου του ότι το γκροτέσκ, το μυστήριο και το περίεργο που χαρακτηρίζουν τα κείμενα του Πόε αποτελούσαν συχνά αντικείμενα έμπνευσης για τους εικαστικούς καλλιτέχνες, διαχρονικά. Ο ίδιος ο Πόε, φαίνεται πως ενδιαφερόταν για την τέχνη, κάτι που φανερώνεται μέσα από τις συχνές αναφορές του σε ζωγράφους, στα κείμενά του²⁰⁰. Μεταξύ των καλλιτεχνών που έχουν εμπνευστεί από τον Πόε ξεχωρίζουν οι: Edouard Manet, Harry Clarke, Gustave Doré, Arthur Rackham και Aubrey Beardsley²⁰¹.

Αντίστοιχη, αν όχι μεγαλύτερη, είναι η επίδραση των έργων του Αμερικανού λογοτέχνη στον κινηματογράφο και την τηλεόραση. Πολλά από τα έργα του έχουν γίνει κινηματογραφικές ή τηλεοπτικές ταινίες ή σειρές. Οι ιστορίες μυστηρίου και τρόμου του

---

¹⁹⁶ C. Baudelaire. ο.π. σελ.4

¹⁹⁷ D.Tsokanos. ο.π. σελ.55-57

¹⁹⁸ J.R.I. Ibáñez, & S.R. Guerrero-Strachan. (Eds.). (2023). *Retrospective Poe: the master, his readership, his legacy*. Springer Nature. σελ.22-23

¹⁹⁹ E. Esplin. (2016). «Jorge luis borges's references to edgar allan poe: An annotated bibliography, section 2». *Poe Studies*, 49, σελ.128. Retrieved from <https://www.proquest.com/scholarly-journals/jorge-luis-borgess-references-edgar-allan-poe/docview/1870878894/se-2>

²⁰⁰ J.R.I.Ibáñez & S.R. Guerrero-Strachan. ο.π. σελ.23

²⁰¹ Crime reads. *The 25 most terrifyingly beautiful Edgar Allan Poe illustrations*.

<https://crimereads.com/the-25-most-terrifyingly-beautiful-edgar-allan-poe-illustrations/>

Πόε αποτελούν ιδανική βάση για δημιουργία σεναρίων προκειμένου να μεταφερθούν στην μικρή και την μεγάλη οθόνη. Ο αριθμός των ταινιών αυτών είναι πολύ μεγάλος, μία σύντομη αναζήτηση στο διαδίκτυο θα αποφέρει πάρα πολλά αποτελέσματα. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας ξεχωρίσαμε και παρακολουθήσαμε τις παρακάτω: *The Raven* (1935) του Lew Landers, το *House of Usher* (1960), το *The Premature Burial* (1962) και το *The Masque of the Red Death* (1964) του Roger Corman, το *Διαβολικά μάτια* (1990) των Dario Argento και George Romero και την πρόσφατη τηλεοπτική μίνι σειρά *Η πτώση του οίκου των Άσερ* (2023) σε σκηνοθεσία Mike Flanagan.

Το συγγραφικό στυλ του Πόε χαρακτηρίζεται από τη δημιουργία σκοτεινών εικόνων και ατμόσφαιρας τρόμου. Οι αφηγητές του μπαίνουν στην ψυχολογία των ηρώων και συχνά είναι οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές. Στο *Η κατηγορος καρδιά* (σε νεότερες μεταφράσεις *Η μαρτυριάρα καρδιά*) ο αφηγητής είναι ένας παράφρων, ο οποίος περιγράφει ένα έγκλημα που διαπράττει, διακηρύσσοντας συνεχώς πως δεν είναι τρελός: «*Μάλιστα!... νευρικός, πολύ νευρικός, τρομερά νευρικός! Πάντοτε υπήρξα τέτοιος και θα είμαι αιωνίως! Αλλά γιατί επιμένετε να λέγετε ότι είμαι τρελός;*»²⁰². Αποτελεί, με άλλα λόγια έναν αναξιόπιστο αφηγητή, μέρος του κλίματος τρόμου που θέλει να στηρίξει ο συγγραφέας.

Τα έργα του χαρακτηρίζονται από την παρουσία του υπερφυσικού. Η ιστορία εξελίσσεται με τρόπους που δεν εξηγούνται, το κακό εμφανίζεται από μόνο του χωρίς να αιτιολογείται η παρουσία του και υπερφυσικά γεγονότα συμβαίνουν με τρόπο που φαντάζει φυσιολογικός. Στο *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου* η αρρώστια κάνει την εμφάνισή της ενσαρκωμένη, σκοτώνοντας όλους τους παρευρισκόμενους: «*πριν σβήσει ολότελα κι η τελευταία ηχώ του τελευταίου χτύπου, πολλοί βρήκαν τον καιρό να προσέξουν την παρουσία ενός προσωπιδοφόρου, που κανένας δεν τον είχε αντιληφθεί πρωτίτερα*²⁰³». Στο *Η πτώση του οίκου των Ωσερ* η νεκρή αδερφή βγαίνει από τον τάφο της και έρχεται να πάρει των αδερφό της μαζί στο άλλο κόσμο: «*μ' ένα βαθύ βογγητό έγειρε προς τα μέσα κι έπεσε βαριά πάνω στον αδελφό της, και με τους βίαιους, και τώρα τελειωτικούς σπασμούς του θανάτου, τον παράσυρε χάμω- κι αυτόν ένα πτώμα τώρα, και θύμα του εφιαλτικού τρόμου που είχε νιώσει προκαταβολικά*»²⁰⁴

²⁰² Ε. Άλαν Πόε. (1914). *Ιστορίες Αλλόκοτες / Συλλογή Διηγημάτων*. Ανοιχτή Βιβλιοθήκη. σελ.103

²⁰³ Ε. Άλαν Πόε, Ε. (1982). *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*, Αθήνα, Εκδόσεις Γράμματα σελ.110

²⁰⁴ Ε. Άλαν Πόε, Ε. (χχ) *Η πτώση του οίκου των Ωσερ*. Downloaded από <https://pdfcoffee.com/qdownload/edgar-allan-poe-3-pdf-free.html> σελ.25

Η περιγραφές των προσώπων είναι πολύ λεπτομερείς, κυρίως όταν περιγράφει κάτι το τρομακτικό· «Ήταν ψηλός και κοκκαλιάρης, τυλιγμένος απ' το κεφάλι ως τα πόδια μέσα σε ένα σάβανο. Η μάσκα που του έκρυβε το πρόσωπο έμοιαζε τόσο πολύ με αλύγιστη όψη νεκρού»²⁰⁵ ή κάτι το πολύ όμορφο. Στο *Λίγεια*, ένα διήγημα δώδεκα σελίδων, αφιερώνει σχεδόν δύο σελίδες για να περιγράψει, ο αφηγητής, τη μορφή της αγαπημένης του²⁰⁶. Αποτέλεσμα αυτής της επιμονής στην λεπτομέρεια των περιγραφών είναι η απορρόφηση του αναγνώστη στο κείμενο και η δημιουργία της ατμόσφαιρας τρόμου, μυστηρίου και μακάβριου που συναρπάζει.

Τον Πόε απασχολεί πολύ το θέμα της ασθένειας, της σωματικής κατάρρευσης και του θανάτου. Στο ομώνυμο διήγημα, η *Λίγεια* ασθενεί και η μορφή της περιγράφεται ως εξής: «οι παράδοξοι οφθαλμοί της εσπινθηροβόλουν, οι δάκτυλοι προσέλαβον την χροιάν διαφανούς κηρού και αι κυαναί φλέβες του μετώπου επάλλοντο μετά σφοδρότητος»²⁰⁷, περιγραφή που μοιάζει με φυματικού. Στο ποίημά του *Άναμπελ Λη* περιγράφει τα συναισθήματά του από την απώλεια της συζύγου του Βιρτζίνια από τη φυματίωση.

Ο ίδιος ο Πόε δήλωνε πως απεχθανόταν την αλληγορία τόσο στην αφήγηση όσο και στον έμμετρο λόγο²⁰⁸. Θεωρούσε πως η αλληγορία είναι ένας κατώτερος τρόπος να κρατάει ο συγγραφέας το ενδιαφέρον του αναγνώστη προσφέροντάς του συμβολισμούς και αναφορές σε αντικείμενα και ιδέες²⁰⁹. Η μέθοδος, όμως αυτή κατά τον ίδιο αποσπά τον αναγνώστη από το κείμενο το οποίο πρέπει να αποτελεί μία μοναδικότητα. Επιπλέον διακύριυτε παντού πως απέρριπτε την διδακτική λογοτεχνία και θεωρούσε πως η αλληγορία μετατρέπεται το κείμενο σε διδακτικό²¹⁰. Παρόλο, όμως, ότι απέρριπτε την αλληγορία και τον συμβολισμό, τα κείμενά του βρίθουν συμβολισμούς και αλληγοριών, όπως θα δούμε και στο *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*. Αξίζει να σημειωθεί πως κάποιοι από τους μελετητές του επιμένουν πως ο συγγραφέας στο εν λόγω διήγημα δεν είχε καμία διάθεση για αλληγορία και εάν υπάρχει κάποια δεν

---

²⁰⁵ Ε. Άλαν Πόε, (1982). *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*, ο.π. σελ.111

²⁰⁶ Ε. Άλαν Πόε. (1914). *Ιστορίες Αλλόκοτες / Συλλογή Διηγημάτων*. ο.π. σελ.71-72

²⁰⁷ Ο.π.σελ.74

²⁰⁸ T. Cheishvili. (2015). «EA Poe's The masque of the red death: Symbol vs. allegory». *Journal of Literature and Art Studies*, 5(9), σελ.710.

²⁰⁹ Ο.π. σελ.710

²¹⁰ Ο.π. σελ.710

εστιάζει σε αυτή. Για όσους ψάχνουν για ηθικό δίδαγμα, θα το βρουν, για τους άλλους δεν υπάρχει κάποιο μήνυμα²¹¹.

Το έργο *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου* γράφτηκε κατά τη διάρκεια της ασθένειας της Βιρτζίνια. Το κεντρικό πρόσωπο του διηγήματος είναι ο Πρόσπερο, ένας ηγεμόνας μιας χώρας η οποία πλήττεται από μία επιδημία που αποδεκατίζει τον πληθυσμό. Ο ίδιος αποφασίζει να κλειστεί στο κάστρο του διαλέγοντας για παρέα «*χίλιους γερούς και ξένοιαστους*»²¹² απομονωμένος από τον κόσμο ώστε να αποφύγει την επιδημία. Αδιαφορώντας για την τύχη του λαού του, εφοδιάζεται με άφθονες προμήθειες σχεδιάζοντας να περάσει τον χρόνο μέσα σε χλιδή και διασκέδαση. Κατά την διάρκεια ενός χορού μεταμφιεσμένων, που οργάνωσε, ανάμεσα στους γλεντζέδες, εμφανίστηκε ένας μακάβρια ντυμένος άγνωστος. Εκνευρισμένος ο Πρόσπερο αποφασίζει να τον σκοτώσει για την προσβολή. Όμως μόλις τον πλησιάζει, πεθαίνει επι τόπου από την επιδημία, αποκαλύπτοντας πως ο ξένος δεν είναι άλλος από τον κόκκινο θάνατο ενσαρκωμένο. Από τους έγκλειστους στο κάστρο δεν γλιτώνει κανείς.

Στο κείμενο χρησιμοποιείται αφήγηση τρίτου προσώπου. Ακολουθεί την προσφιλή του μέθοδο της οριοθέτησης του χώρου. Με αυτόν τον τρόπο καταφέρνει να δραματοποιήσει τις διαπροσωπικές σχέσεις και να δημιουργήσει ατμόσφαιρα απομόνωσης. Ο ίδιος ο Πόε έχει πει για την συγκεκριμένη μέθοδο πως: «*η αυστηρή αποκοπή του χώρου είναι απολύτως απαραίτητη για τη δημιουργία σκηνικού μονωμένου περιστατικού, έχει την δύναμη της κορνίζας σε μία εικόνα*»²¹³.

Είναι προφανής η αλληγορία, πως από τον θάνατο, από την επιδημία, δεν ξεφεύγει κανείς. Η αρρώστια χτυπάει άπαντες ανεξαρτήτως κοινωνικής ή οικονομικής θέσης. Η επιδημία δεν κάνει διακρίσεις στους ισχυρούς και στους έχοντες εξουσία. Όσο και να κρύβεται κάποιος, όσο και να απομονώνεται, στο τέλος η αρρώστια τον βρίσκει όπως και όλους τους άλλους. Ενδεχομένως να αποτελεί και ένα προσωπικό βίωμα του συγγραφέα που έβλεπε την φυματίωση η οποία είχε σκοτώσει τόσο πολλά αγαπημένα του πρόσωπα, τελικά να μολύνει και την αγαπημένη του Βιρτζίνια.

Ολόκληρο το διήγημα βρίθει αλληγοριών και συμβολισμών. Η προφανής αλληγορία είναι ο Πρόσπερο ο οποίος εκμεταλλεύεται την εξουσία και την οικονομική του δυνατότητα προκειμένου να προστατευτεί από την επιδημία αδιαφορώντας για το

---

²¹¹ A.H. Quinn. (1998). *Edgar Allan Poe: A critical biography*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press σελ. 311

²¹² Ε. Άλαν Πόε, *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*, ο.π. σελ.107

²¹³ T. Cheishvili ο.π.σελ. 712

λαό του. Μέσω του πρίγκηπα στηλιτεύει την κάθε μορφής εξουσία η οποία πιστεύει πως βρίσκεται σε ανώτερο επίπεδο από τους υπόλοιπους και πως με τα μέσα που διαθέτει θα αποφύγει το μοιραίο. Ο θάνατος και η επιδημία, όμως, είναι κοινός για όλους τους θνητούς και στο τέλος θα έρθει και θα τους βρεί ακόμα και στην πλέον απομονωμένη καραντίνα.

Ο χώρος στον οποίο διαδραματίζεται η πλοκή είναι δομημένος με μοναδικά περιέργο τρόπο. Αποτελείται από επτά δωμάτια κατασκευασμένα ούτως ώστε όποιος βρίσκεται σε ένα δωμάτιο να έχει περιορισμένη ορατότητα στα επόμενα. Οι συμμετέχοντες στο χορό μεταμφιεσμένων περιφέρονται στα δωμάτια χωρίς να γνωρίζουν τι συμβαίνει στον υπολοιπο χώρο. Ο αριθμός επτά από μόνος του είναι αλληγορικός. Παραπέμπει στις επτά θανάσιμες αμαρτίες ή σωτήριες αρετές του Χριστιανισμού, στις ημέρες της Δημιουργίας ή τα επτά στάδια της ζωής του ανθρώπου σύμφωνα με το ομώνυμο ποίημα του Σαίξπηρ.

Ο προσανατολισμός του κτιρίου είναι, επίσης, αλληγορικός, οι αίθουσες έχουν κατεύθυνση προς τη Δύση, αλλά στη δυτική αίθουσα «*κανένας από τους μασκαρεμένους δεν τολμά να πάει*»²¹⁴. Μοιάζει πως οι μασκαρεμένοι σε αυτή τη γιορτή κινούνται στις διαδοχικές αίθουσες και όταν βρίσκονται σε μία δεν μπορούν να δουν τι υπάρχει στην επόμενη. Η κίνηση αυτή έχει κατεύθυνση από την Ανατολή, την γέννηση, πρὸς τη Δύση, τον θάνατο τον οποίο όλοι αποφεύγουν διότι κανείς δεν τολμά να αντιμετωπίσει την θνητή φύση του, το τέλος.

Επιπλέον, οι αίθουσες ήταν βαμμένες με τρόπο «*αλλόκοτο*». Η πρώτη, η ανατολική ήταν γαλάζια με γαλάζια τζάμια, η δεύτερη βυσινιά με βυσινιά τζάμια, η τρίτη πράσινη με ασορτί τζάμια, η τέταρτη πορτοκαλιά, η πέμπτη λευκή, η έκτη μενεξεδένια. Η έβδομη, η πλέον δυτική, ήταν ντυμένη με μαύρες βελούδινες ταπετσαρίες που έπεφταν στο μαύρο χαλί. Τα τζάμια, όμως ήταν κόκκινα σαν το αίμα. Μέσα στις αίθουσες δεν υπήρχε κανένας φωτισμός. Έξω από κάθε αίθουσα και απέναντι από τα παράθυρα υπήρχε έναν τρίποδα με φωτιά στη μέση του που σκοπό είχε να φωτίζει τον χώρο.

Εκ πρώτοις, η αλληλουχία των χρωμάτων φαίνεται τυχαία. Παρόλα αυτά, η λεπτομερής περιγραφή τους από τον συγγραφέα οδηγεί στην σκέψη πως ενδεχομένως να κρύβονται συμβολισμοί πίσω από αυτά. Πολλοί μελετητές του Πόε έχουν ασχοληθεί με τον συμβολισμό των χρωμάτων στο κείμενο. Κάποιοι προτείνουν

---

²¹⁴ Ε.Άλαν Πόε, *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*, ο.π. σελ.107

πως συμβολίζουν τα επτά στάδια της ζωής του ανθρώπου, άλλοι τον κύκλο της ζωής, άλλοι τις ημέρες της εβδομάδας ή τα θανάσιμα αμαρτήματα²¹⁵. Κοινός τόπος για όλους είναι πως το τελευταίο δωμάτιο έχει περιγραφεί με τα χρώματα του θανάτου και του αίματος. Σε κάθε περίπτωση η επιλογή των χρωμάτων δημιουργεί ένα καλειδοσκόπιο το οποίο προσθέτει στην ατμόσφαιρα του παράξενου και του αλλόκοτου που ο συγγραφέας επιθυμεί να προσδώσει στο έργο του.

Κεντρικό στοιχείο στη δημιουργία ατμόσφαιρας μυστηρίου, αποτελεί το μεγάλο εβένινο ρολόι το οποίο είναι τοποθετημένο στο τελευταίο (μαύρο και κόκκινο) δωμάτιο. Το ρολόι αυτό μετράει το χρόνο για τους καλεσμένους αλλά συνδέεται άμεσα με τη ζωή τους. Κάθε ώρα χτυπάει αρκετά δυνατά ώστε να ακούγεται σε όλο το χώρο. Οι μουσικοί κάνουν παύση στο άκουσμά του και όλοι σιωπούν. Όπως λέει στο κείμενο: «...για μια στιγμή, όλα ησυχάζουν, όλα σωπαίνουν, εκτός από τη φωνή του ρολογιού. Τα όνειρα παγώνουνε κοκαλιασμένα εκεί που στέκονται»²¹⁶. Ήταν όταν σήμανε δώδεκα φορές για τα μεσάνυχτα και η παύση ήταν μεγαλύτερη που οι παραβρισκόμενοι παρατήρησαν τον νεοφερμένο να περιφέρεται ανάμεσά τους. Στο τέλος, μάλιστα «...η ζωή του εβένινου ρολογιού έσβησε μαζί με τη ζωή του τελευταίου γλεντζέ» γεγονός που συνδέει το ρολόι με τον χρόνο ζωής των καλεσμένων.

Ο Πόε στο *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου* καταφέρνει να δημιουργήσει μία ατμόσφαιρα γκροτέσκο μυστηρίου και τρόμου ανάλογη μιας επιδημίας. Ο συγγραφέας, έχει γράψει κι άλλα διηγήματα με θέμα επιδημίες, όπως το *Βασιλιάς Πανούκλας*, αλλά κανένα δεν έχει αποδώσει καλύτερα την αίσθηση της απόγνωσης και της απόλυτης αδυναμίας απέναντι στο θανατηφόρο πέρασμα της επιδημίας. Πολύ πιθανό να εκφράζει με αυτόν τον τρόπο την δική του απόγνωση, μαθαίνοντας πως δεν κατάφερε να προστατέψει την αγαπημένη του Βιρτζίνια από την φυματίωση. Μία αρρώστια η οποία είχε τρυπώσει μυστικά στη ζωή του με τρόπο νομοτελειακό. Είναι χαρακτηριστικό πως το διήγημα τελειώνει με τον χαρακτηρισμό του ερχομού του κόκκινου θανάτου με τη φράση: «σαν τον κλέφτη μες την νύχτα»²¹⁷. Μία φράση που επαναλαμβάνεται συχνά μέσα στην Αγία Γραφή²¹⁸ για τον ερχομό του Χριστού στη Δευτέρα Παρουσία.

²¹⁵ E.H. Du Plessis. (2001). «Deliberate Chaos: Poe's Use of Colors in "The Masque of the Red Death"». *Poe Studies/Dark Romanticism*, 34(1/2), σελ. 40.

²¹⁶ Ε.Άλαν Πόε, *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*, ο.π. σελ.109

²¹⁷ Ο.π. σελ.107

²¹⁸ Α΄ Θεσ 5,4 , Μτ.24,43 , Απ. 16,15

3.4 Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Βαρδιάνος στα σπόρκα

Όπως μάς πληροφορεί ο Β.Π. Πάσχος ²¹⁹, ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης γεννήθηκε στην Σκιάθο την 4η Μαρτίου του 1851. Γονείς του ήταν ο ιερέας Αδαμάντιος Εμμανουήλ και η Αγγελική το γένος Μωραϊτίδη. Είχε τέσσερις αδερφές και ένα αδερφό. Την πρώτη του εκπαίδευση έλαβε στην Σκιάθο και τελείωσε το Γυμνάσιο στο Βαρβάκειο. Σπούδασε στην Φιλοσοφική Αθηνών αλλά δεν αποφοίτησε ποτέ. Είχε έφεση στις ξένες γλώσσες τις οποίες και σπούδασε. Εργάστηκε σε εφημερίδα ως μεταφραστής, ως καθηγητής προετοιμάζοντας μαθητές για εξετάσεις και ταυτόχρονα δημοσίευε τα έργα του. Διετέλεσε ψάλτης στον ναό του Αγίου Ελισσαίου. Από μικρός είχε κλονισμένη υγεία και ήταν φιλάσθενος. Ο βίος του χαρακτηρίστηκε από πενία και στερήσεις. Πέθανε 3 Ιανουαρίου 1911. Υπήρξε πολυγραφότατος, έχει συγγράψει 3 μυθιστορήματα, περισσότερα από 170 διηγήματα και πλήθος ποιημάτων, ύμνων και άρθρων²²⁰. Τα περισσότερα τα έχει δημοσιεύσει σε εφημερίδες και περιοδικά της εποχής.

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Παπαδιαμάντης είναι μοναδική. Χρησιμοποιεί την καθαρεύουσα στην αφήγηση, την δημοτική στους διαλόγους με προσθήκη αποσπασμάτων εκκλησιαστικών ψαλμών²²¹, αφήνοντας μία εντελώς προσωπική σφραγίδα στη λογοτεχνία. Έχει δεχτεί έντονη κριτική για αυτή του την επιλογή από συγγραφείς και λόγιους της εποχής του αλλά και μεταγενέστερους²²². Ο ίδιος στο άρθρο του *Γλώσσα και Κοινωνία* το 1907, εξηγεί την θέση του για το γλωσσικό ζήτημα και δικαιολογεί τον ιδιαίτερο τρόπο με το οποίο γράφει. Υποστηρίζει πως οφείλουμε να μετριάσουμε την τάση για ξενισμό και πως «*Ούτω, όπου ονομασίας καθαρώς νεωτερικᾶς δὲν δυνάμεθα ν' αποφύγωμεν - οἶον ονόματα, φράσεις, τρόπους εκφράσεων - οφείλομεν να τας υιοθετώμεν. Όπου όμως υπάρχει το αντίστοιχον, πολύ ευφωνότερον και κομψότερον εἰς την γλώσσαν μας, εκεί πρέπει το Ἑλληνικὸν να*

²¹⁹ Π.Β. Πάσχος. (1991). *Παπαδιαμάντης. Μνήμη δικαίου μετ'εγκωμίων*. Αθήνα εκδόσεις Αρμός σελ.17-31

²²⁰ Εταιρεία Παπαδιαμαντικών σπουδών. <https://www.papadiamantis.net/>

²²¹ Θ. Ζαμπάκη. (2016). *Η αξιοποίηση της γλωσσικής ποικιλίας από τη λογοτεχνία: η περίπτωση του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*. Μεταπτυχιακή εργασία στο ΠΜΣ επιστήμες της αγωγής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας. σελ.26

²²² Χ. Καραντζή. (2002). *Γλωσσική ιδιοτυπία και υφολογική συγγένεια: Κάλβος - Καβάφης - Παπαδιαμάντης στο Πρακτικά Β' Διεθνούς συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*. Αθήνα, εκδόσεις Δόμος. σελ.205-206

προτιμάται»²²³. Αναφορικά, δε, με την αρχαία Ελληνική υποστηρίζει πως «η γλώσσα η Ελληνική έπρεπε <να> βλέπη μακράν, ως φάρον παμφαή, την λαμπράν αίγλην της αρχαίας, χωρίς να έχη τέρμα τον φάρον αυτόν. Ο φάρος οδηγεί εις τον λιμένα, δέν είναι αυτός λιμήν»²²⁴.

Στο μυαλό του Παπαδιαμάντη Χριστιανισμός και Ελληνισμός είναι έννοιες ταυτόσημες. Ο Χριστιανισμός μέσα από την αιώνια συμπόρευση, προσέλαβε τον Ελληνισμό οργανικά και τον μεταμόρφωσε²²⁵. Στην αφήγηση συχνά γίνεται λόγος για εκκλησίες, μοναστήρια και οι εκπρόσωποι της εκκλησίας έχουν ενεργό ρόλο στην διαδραμάτιση των γεγονότων. Η Εκκλησία καλύπτει την κτίση, τη ζωή, τον άνθρωπο, είναι ο ομφάλιος λώρος μεταξύ Θεού και ανθρώπου²²⁶. Στο διήγημα *Βαρδιάνος στα σπόρκα*, στο νησί της καραντίνας ζει ένας μοναχός με τον παραγιό του. Το μποστάνι του λεηλατείται, οι προμήθειές του κλέβονται από τους πεινασμένους, οι κότες του σφαγιάζονται αλλά ο «πάτερ Νικόδημος» δεν δυσανασχετεί. «*Να, πάρε το κλειδί της αποθήκης... Εκείνο το κελλί το ξεχωριστό, που βλέπεις παραπάνω... έχει μέσα ολίγες μυζήθρες και τυριά, είναι και ολίγο κριθάρι της χρονιάς και λίγο καλαμπόκι περυσινό... ρόιεψέ τα, δώσε στον κόσμο να φάνε, άμα ιδείς ότι πεινούνε*»²²⁷. Η Εκκλησία συγχωρεί, αντιλαμβάνεται τον πόνο και την πείνα και παραχωρεί ό,τι της ανήκει σε αυτούς που το έχουν ανάγκη.

Στα έργα του, η ζωή και ο θάνατος των ανθρώπων συνδέονται με την Εκκλησιαστική ζωή. Όλα κινούνται γύρω από την Εκκλησία, ο χρόνος μετριέται με ορόσημο τις εορτές του έτους, τα τοπωνύμια φέρουν ονόματα Αγίων και τα ξωκλήσια αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της περιγραφής του φυσικού περιβάλλοντος του νησιού του. Η ζωή του Έλληνα για τον Παπαδιαμάντη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την Εκκλησία σε όλη της τη διάρκεια από την αρχή μέχρι το τέλος. Στο διήγημα *Η Χολεριασμένη* περιγράφεται ένα επεισόδιο από τη ζωή της κυρά Ρήνης. Η κυρά Ρήνη μολύνθηκε από την χολέρα. Όταν άρχισαν τα συμπτώματα, ο άντρας της και το σόι της την εγκατέλειψαν και έφυγαν για την εξοχή προκειμένου να γλιτώσουν από την

---

²²³ Α. Παπαδιαμάντης. (1907). *Γλώσσα και Κοινωνία*, στο Άπαντα, τόμ. Ε΄. Αθήνα, Εκδόσεις Δόμος. σελ. 296-297.

²²⁴ Ο.π. σελ.296

²²⁵ Δ.Δ. Τριανταφυλλόπουλος. (1996). *Εκκλησία και λόγος: οι «εκφράσεις» του Παπαδιαμάντη για μνημεία εκκλησιαστικής τέχνης στο Πρακτικά Α΄ Διεθνούς συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*. Αθήνα, εκδόσεις Δόμος. σελ.556

²²⁶ Ο.π. σελ.556

²²⁷ Α. Παπαδιαμάντης. (2021). *Βαρδιάνος στα σπόρκα και άλλα διηγήματα*. Βιβλιοπωλείον της Εστίας. Αθήνα σελ.213

επιδημία (μία πρακτική συνηθισμένη, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο). Δεν έφυγαν, όμως, εάν δεν σταματούσαν προηγουμένως στον ναό για να πάρει την ευλογία από τον παπά η κουνιάδα της που δεν είχε σαραντίσει και για να βαφτίσουν το μωρό της, μη τυχόν και πεθάνει αβάπτιστο. Βλέπουμε, δηλαδή, πως ακόμα και σε περιπτώσεις κρίσεων, τα θρησκευτικά καθήκοντα δεν ξεχνιούνται. Στο *Βαρδιάνος στα σπόρκα* ο αφηγητής μάς υπενθυμίζει πως για να είναι ο θάνατος σωστός: «ο καλός χριστιανός πρέπει να ταφή εις το χώμα, και το χώμα να αγιασθή με λάδι και με νερόν. Ο ιερεύς πρέπει να ειπή: «Γη ει και εις γην απελεύσει», και να θέση επί του προσκεφαλαίου κεραμίδι, επάνω εις το οποίον έχει χαράξει τον Σταυρόν με το ΙΣ - ΧΣ. ΝΙ - ΚΑ, δια να λιώση τον κορμί του, και τα κόκκαλά του να περιμένουν την κοινήν ανάστασιν»²²⁸.

Στην ψυχή του Παπαδιαμάντη όλοι έχουν θέση στη συγχώρεση. Κανείς δεν είναι φύσει κακός. Πάντα υπάρχει ένας λόγος που ο Χριστιανός πέφτει στην αμαρτία και αυτός είναι λόγος συγχώρεσης. Η γριά Χαδούλα στην *Φόνισσα* με τα σημερινά δεδομένα θα χαρακτηρίζονταν ως μία κατά συρροή δολοφόνος, ενδεχομένως και ψυχασθενής. Στο διήγημα, όμως, ο αφηγητής, δεν περιγράφει ένα τέρας, αλλά μία πονεμένη γυναίκα, θύμα της πατριαρχικής κοινωνίας η οποία έχει την πεποίθηση πως σκοτώνοντας τα θηλυκά παιδιά, απαλλάσσει τόσο αυτά όσο και τις οικογένειές τους από μια βασανισμένη ζωή σαν τη δική της: «Όταν ήτο παιδίσκη υπηρέτη τους γονείς της. Όταν υπανδρεύθη, έγινε σκλάβα του συζύγου της...όταν απέκτησε τέκνα, έγινε δούλα των τέκνων της-όταν τα τέκνα της απέκτησαν τέκνα, έγινε πάλιν δουλεύτρια των εγγόνων της»²²⁹. Θα μπορούσε, μάλιστα, να θεωρηθεί πως το τραγικό της τέλος αποτελεί μία μορφή Θείας δίκης αλλά και κάθαρσης.

Το διήγημα *Βαρδιάνος στα σπόρκα*, γράφτηκε το 1893 και περιγράφει την επιδημία χολέρας που έπληξε την Ανατολική Μεσόγειο το 1865. Κατά τον αφηγητή η επιδημία ήρθε στην Ανατολική Ευρώπη «πιθανώς, όπως πάντοτε, δια των μουσουλμάνων προσκυνητών της Μέκκας»²³⁰. Κατηγορεί τις μουσουλμανικές χώρες πως δεν θέτουν περιορισμούς στις μετακινήσεις των προσκυνητών τους και η Αραβία χαρακτηρίζεται ως «άφρακτος αμπελών»²³¹ για να προσθέσει: «Αλλ' ο Χριστός ομιλεί περί τινός μελλούσης ημέρας, ότε θα έρθει ο κύριος του αμπελώνος»

²²⁸ Α. Παπαδιαμάντης. *Βαρδιάνος στα σπόρκα*. ο.π. σελ.133

²²⁹ Α. Παπαδιαμάντης. (2015). *Η Φόνισσα*. Αθήνα, Εκδόσεις schooltime.gr. σελ.9

²³⁰ Α. Παπαδιαμάντης. *Βαρδιάνος στα σπόρκα*. ο.π. σελ.157

²³¹ Ο.π. σελ.158

Η υπόθεση του διηγήματος αφορά τη δημιουργία από την Κυβέρνηση, λαζαρέτου σε ένα νησάκι ανοιχτά της Σκιάθου, τον Τσουγκριά. Στο νησάκι αυτό καταλήγουν πλήθος πλοίων και πάνω από τρεις χιλιάδες άνθρωποι προερχόμενοι από μολυσμένες περιοχές. Στο λαζαρέτο, καταλήγει και ο μοναχογιός της χήρας Σκεύως. Η Σκεύω μηχανεύεται τρόπο να επιβιβαστεί στο νησί για να δει και να περιποιηθεί τον γιό της ο οποίος έχει μολυνθεί από την χολέρα. Ντύνεται άντρας και με ψεύτικο όνομα καταφέρνει να διοριστεί βαρδιάνος (φύλακας πλοίου) στα μολυσμένα (σπόρκα) πλοία. Το διήγημα μεταφέρθηκε στην μικρή οθόνη της ΕΡΤ σε μίνι σειρά 4 επεισοδίων σε σκηνοθεσία Μανούσου Μανουσάκη το 2021.

Στο διήγημα δίνεται μία πολύ καλή περιγραφή ενός λαζαρέτου και των διαδικασιών λήψης μέτρων περιορισμού της εξάπλωσης μιας επιδημίας μέσω χρήσης καραντίνας. Είδαμε προηγουμένως πως η εξάπλωση της επιδημίας γίνεται μέσω της μετακίνησης πληθυσμών από περιοχή σε περιοχή. Στην εποχή του Παπαδιαμάντη η κύρια πύλη εισόδου ήταν τα λιμάνια, δεδομένου ότι οι επιβάτες αλλά και τα πληρώματα των πλοίων που προέρχονταν από επιμολυσμένες περιοχές, μετέφεραν στους κατοίκους των λιμανιών που άραζαν τα πλοία, την ασθένεια. Για τον λόγο αυτό, έξω από τα λιμάνια διαμορφώνονταν ειδικοί χώροι περιορισμού των επιβατών και ναυτικών, στους οποίους παρέμεναν για χρονικό διάστημα αρκετό ώστε να επιβεβαιωθεί πως δεν φέρουν τον μολυσματικό παράγοντα ή πως έχουν ιαθεί πλήρως. Στο διήγημα μαθαίνουμε πως *«εις το λοιμοκομείον θα έμενον τα πλοία και οι επιβάται εικοσιμίαν ημέρας, εις το λοιμοκαθατήριον άλλας ένδεκα. Το όλον τριανταδύο ημέρας καραντίνα»*²³². Οι χώροι αυτοί, συχνά ήταν μικρά νησιά και ονομάζονταν λαζαρέτα.

Στο διήγημα, η Κυβέρνηση αποφασίζει να δημιουργήσει λαζαρέτο στο νησάκι Τσουγκριάς στα ανοιχτά της Σκιάθου. Μαθαίνουμε πως *«η νήσος ήτο αφιέρωμα εις την Παναγίαν (ήτο κτήμα της ιεράς μονής του Ευαγγελισμού)»*²³³. Η κατασκευή των οικημάτων που θα φιλοξενούσαν τους υπό κάθαρση ταξιδιώτες ανατέθηκε με δημόσιο διαγωνισμό. Στο κείμενο περιγράφεται ο τρόπος διενέργειας των δημοσίων έργων στην εποχή του, κάτι που ελάχιστα έχει αλλάξει έως σήμερα. Το έργο αναλαμβάνει ο συνήθης εργολάβος της περιοχής και ξεκινά την κατασκευή. Πράγματι, σε σύντομο χρονικό διάστημα κατασκευάστηκαν παραπήγματα, τόσο πρόχειρα φτιαγμένα, τα οποία έπεφταν και τραυμάτιζαν τους διαμένοντες: *«πέταυρον μισοκαρφωμένον,*

---

²³² Ο.π. σελ.148-149

²³³ Ο.π. σελ.149

αποσπώμενον την νύκτα από το φύσημα της αύρας, έπιπτεν εις την κεφαλήν της μισοκοιμισμένης γυναικός και του πιπιλίζοντος τη θυλήν της βρέφους εις το πλευρόν της»²³⁴.

Οι συνθήκες διαβίωσης στο λαζαρέτο ήταν άθλιες. Οι διαμένοντες ήταν εκτεθειμένοι στις καιρικές συνθήκες καθότι τα παραπήγματα που τους φιλοξενούσαν δεν διέθεταν στέγη. Επιπλέον, έπρεπε οι ίδιοι να αγοράζουν τα απαραίτητα για τη διατροφή τους και σύντομα εμφανίστηκαν κρούσματα μαύρης αγοράς από τους κατοίκους της Σκιάθου. Χαρακτηριστικά αναφέρει: *«το κρέας επωλείτο υπό ελαστικής συνειδήσεως κερδοσκοπών αντί τριών δραχμών κατ' οκάν, ο άρτος αντί ογδοήκοντα λεπτών και ο οίνος αντί δραχμής. Όσον δια το νερόν... κατήνησε να πωληθή προς δύο δραχμάς η στάμνα.»*²³⁵. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής ήταν να μην έχουν όλοι τη δυνατότητα να προμηθευτούν τα απαραίτητα για την επιβίωσή τους και *«οι πλείστοι των ανθρώπων, των παρασταθέντων τότε ως θυμάτων της χολέρας, απέθανον πραγματικώς υπό πείνης»*²³⁶.

Η ανικανότητα της κυβέρνησης να κατασκευάσει οργανωμένα λοιμοκαθατήρια και η επικράτηση συνθηκών οι οποίες ευνοούσαν την μαύρη αγορά και την εκμετάλλευση των ανθρώπων, οδήγησε σε ένταση των σχέσεων όσων διέμεναν εντός του λαζαρέτου με τους κατοίκους του νησιού αλλά και μεταξύ τους: *«οι εύποροι εκ των καθοριζομένων εσκληρύνοντο κατά των πτωχών...οι πτωχοί εσκληρύνοντο κατά των ευπόρων... όλοι ομού οι υπό κάθαρσιν ταξιδιώται εσκληρύνοντο κατά των κατοίκων της πολίχνης...»*²³⁷ Η ένταση αυτή κορυφώθηκε όταν, ως πράξη απελπισίας, οι υπό καραντίνα αποφάσισαν να αποδράσουν και να βγουν στο νησί προς αναζήτηση τροφής, με τους ντόπιους να τους περιμένουν οπλισμένοι. Ευτυχώς οι πιο συνετοί επικράτησαν και το επεισόδιο έληξε αναίμακτα.

Σε αντίθεση με τον Καμύ και τον Σαραμάγκου, οι οποίοι είναι δηλωμένοι άθεοι και σε σύγκρουση με την Εκκλησία, ο Παπαδιαμάντης είναι βαθιά θρησκευόμενος. Τα πάντα στη διήγησή του έχουν έμμεση ή άμεση σχέση με την θρησκεία του. Οι κάτοικοι του νησιού είναι πιστοί και ο βίος τους βρίσκεται σε άμεση επαφή με την λειτουργική ζωή, βιώνουν θαύματα και προσφεύγουν στο Θεό για βοήθεια. Ο σύζυγος της Σκεύως, τρεις φορές ναυάγησε και τις τρεις φορές σώθηκε από την Παναγία. Στην βάρκα του

---

²³⁴ Ο.π. σελ.160

²³⁵ Ο.π. σελ.161

²³⁶ Ο.π. σελ.161

²³⁷ Ο.π. σελ.161

κουβαλούσε πάντα μία μικρή εικόνα της Θεομήτορος, την οποία έβαζε στον κόρφο του κάθε φορά που έπεφτε στο κύμα. Αυτό συνέβη δύο φορές, «την τρίτη φοράν εξέχασεν, ως άνθρωπος, κι εκύταξε να σωθή αφήσας το εικόνισμα εις την τύχη του· αλλά τότε το εικόνισμα ευρέθη μοναχόν του θαυμασίως εις τον κόρπον του ναυαγού, ως να του έλεγε: που με αφήνεις;»²³⁸

Όπως στο *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου* ο Πόε χρησιμοποιεί τους χρωματισμούς των δωματίων ως αλληγορία για την επιδημία, έτσι και ο Παπαδιαμάντης στο *Βαρδιάνος στα σπόρκα* χρησιμοποιεί αντίστοιχη αλληγορία. Η Λενιώ η Γαρμπίνα έχει ένα προφητικό όραμα με τρεις γυναίκες μαυροφορούσες «η πρώτη τούτων ήτο μαύρη, κατάμαυρη το πρόσωπον, η δευτέρα ήτο κίτρινη φλωρί, η τρίτη, ήτο κόκκινη κρεμεζί»²³⁹. Βέβαια, ο συγγραφέας δεν αφήνει την αλληγορία ανεξήγητη, ο αφηγητής σπεύδει να μάς ενημερώσει πως «ήτο πρόδηλον ότι η πρώτη των τριών εξωτικών γυναικών, η μαύρη, ήτο η Πανούκλα· η δευτέρα, η κίτρινη, ήτο βεβαίως η Χολέρα και η άλλη, η κόκκινη, ήτο χωρίς άλλο η Οστρακιά»²⁴⁰. Τα χρώματα είναι χαρακτηριστικά του δέρματος των άτυχων που θα μολυνθούν και θα ασθενήσουν από την κάθε μία από τις ασθένειες αυτές. Μώβ ή μαύρο για τα οιδήματα της πανώλης, κίτρινο για την χολέρα και κόκκινο από τα εξανθήματα και τον πυρετό της οστρακιάς.

Ο συγγραφέας από τη Σκιάθο μας μεταφέρει τις μνήμες του από την επιδημία χολέρας του 1865 χωρίς να περιγράψει εικόνες καταστροφής. Με τον ανάλαφρο τρόπο γραφής του, σκιαγραφεί προσωπικότητες ανθρώπων με προτερήματα και αδυναμίες. Ζωγραφίζει με τρόπο τόσο απλό αλλά και τόσο ουσιαστικό το σκηνικό μιας κατάστασης υγειονομικής κρίσης, η οποία εξελίσσεται και σε κρίση αξιών. Ο εργολάβος θα κατασκευάσει πολύ πρόχειρα τα οικήματα τα οποία θα φιλοξενήσουν τους υπό καθαρή ταξιδιώτες, καταστρώνοντας τα επικίνδυνα και κάποιοι από τους κατοίκους της Σκιάθου θα εκμεταλλευτούν την ανάγκη των συνανθρώπων τους για να αποκομίσουν υπερβολικά κέρδη. Ταυτόχρονα, όμως, η μάνα θα κάνει τα πάντα για να προστρέξει στο μοναχογιό της και ο μοναχός θα συγχωρήσει τους πεινασμένους που του κλέβουν τις προμήθειες και τα ζωντανά του για να χορτάσουν. Ο Άγιος των ελληνικών γραμμάτων δεν ενδιαφέρεται να εντυπωσιάσει με περιγραφές σκηνών οδύνης εγκλείστων, υγιών και αρρώστων σε ένα λαζαρέτο. Ο εντυπωσιασμός δεν αφορά τον

---

²³⁸ Ο.π. σελ.125

²³⁹ Ο.π. σελ.127

²⁴⁰ Ο.π. σελ.127-128

Παπαδιαμάντη. Ο ίδιος είναι ένας έντονα πνευματικός άνθρωπος και ενδιαφέρεται να αποδώσει αυτή την πνευματικότητα και στα κείμενά του.

3.5 Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των επιλεγμένων κείμενων, μπορούν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με το ερευνητικό ερώτημα. Φαίνεται πως κάποια από τα χαρακτηριστικά ή τις επιπτώσεις των επιδημιών, πράγματι, έχουν επηρεάσει το έργο των συγγραφέων. Κάποια είναι κοινά και στους τέσσερις και κάποια δεν είναι.

Ο Καμύ εξετάζει το θέμα αλληγορικά. Η επιδημία είναι η άνοδος του ναζισμού και η καραντίνα ο αποκλεισμός που επήλθε από τις πολεμικές συρράξεις του Β. Παγκοσμίου Πολέμου. Μέσω της πανούκλας και του θανάτου που την ακολουθεί προβάλλει τη θέση του ως προς την αξία της ζωής. Η ζωή του ανθρώπου είναι πάνω από όλα. Υποχρέωση όλων είναι να μην υποταχθούμε στον θάνατο και να τον πολεμήσουμε. Για τον Σαραμάγκου η επιδημία τυφλότητας είναι ένα κοινωνικό πείραμα που διεξάγει επί χάρτου. Μέσω της κατασκευασμένης κρίσης μιας περίεργης ασθένειας που τυφλώνει, παρατηρεί την κεντρική εξουσία και τους θεσμούς να καταρρέουν, τους ανθρώπους να αποκτηνώνονται και τις αξίες να καταπατώνται. Μέσα, όμως από την απόλυτη αποσάθρωση, κάποιοι καταφέρνουν να διατηρήσουν την ανθρωπιά τους και τα επιβιώσουν.

Ο Πόε χρησιμοποιεί τον κόκκινο θάνατο για να κάνει ένα σχόλιο για το αναπόφευκτο της θνητότητας. Το τέλος του χρόνου που έχουμε στη γη είναι κοινός τόπος για όλους. Μας θυμίζει πως, ισχυροί ή ανίσχυροι, πλούσιοι ή φτωχοί είναι ίσοι απέναντι στον θάνατο. Ο Παπαδιαμάντης μέσα από την επιδημία προβάλλει την αγάπη και τη θυσία της μάνας η οποία κινεί γη και ουρανό για να βρεθεί κοντά στο άρρωστο παιδί της.

Αναφορικά για το ρόλο της θρησκείας σε περιόδους υγειονομικών κρίσεων, ο Καμύ βρίσκει ευκαιρία να ανοίξει έναν διάλογο με την Εκκλησία αναφορικά με την επιδημία. Στον διάλογο αυτό, επιχειρηματολογεί ανάμεσα στην παθητική παράδοση στην αρρώστια ως Θεία δοκιμασία και στην ενεργητική δράση για την αντιμετώπισή της. Καταλήγει στην δεύτερη επιλογή ακόμα και εάν αυτή φαντάζει ανώφελη. Ο Σαραμάγκου δεν απορρίπτει την πίστη ως ανθρώπινη ανάγκη, αλλά καταδεικνύει πως σε ένα τέτοιο σενάριο, όλες οι κοινωνικές συμβάσεις παύουν να ισχύουν. Στο κείμενο περιγράφει την κατάρρευση όλων των κοινωνικών δομών, ακόμα και της θρησκείας σε κατάσταση ακραίας δοκιμασίας. Τέλος, η αρρώστια για τον Έλληνα συγγραφέα

προβάλλει ως μέρος της ζωής του πιστού. Οι Χριστιανοί μολύνονται και πεθαίνουν ή επιβιώνουν σε άμεση σχέση με την πνευματικότητα της θρησκείας τους.

Φαίνεται πως το θέμα της απομόνωσης, ως αποτέλεσμα των μέτρων προστασίας από την μόλυνση, είναι κοινό σε όλους. Ο Πόε ασχολείται με την οικειοθελή απομόνωση του Πρόσπερο από τον υπόλοιπο κόσμο. Η κίνηση αυτή εμφανίζεται ως προερχόμενη από τον εγωιστικό χαρακτήρα του πρίγκηπα, ο οποίος, αδιαφορώντας για τον λαό του, προσπαθεί να προστατέψει τον εαυτό του. Φυσικά, γνωρίζοντας την δυσκολία του να ζεις μόνος, περιλαμβάνει στην αυτοσχέδια καραντίνα «*χίλιους γερούς και ξένοιαστους*»²⁴¹ ώστε να διασκεδάσει τον χρόνο του. Στο τέλος όμως, τα σχέδιά του αποτυγχάνουν και ο Κόκκινος Θάνατος βρίσκει αυτόν και τους γύρω του. Ο Παπαδιαμάντης ασχολείται με το λαζαρέτο, το κεντρικά οργανωμένο λοιμοκαθαρητήριο για τα επιμολυσμένα πλοία και τους επιβάτες τους. Μάς δίνει στοιχεία για τον τρόπο κατασκευής του και τις συνθήκες διαβίωσης μέσα σε αυτό. Επίσης, περιγράφει τους συσχετισμούς με την τοπική κοινωνία η οποία παρακολουθεί, φοβάται αλλά και εκμεταλλεύεται την δύσκολη θέση των καθαριζόμενων.

Ο Καμύ περιγράφει την ζωή ολόκληρης πόλης η οποία βρίσκεται σε καραντίνα. Οι κάτοικοι αλλά και οι παρεπιδημούντες την πόλη συνεχίζουν τις ασχολίες που είχαν και πριν την απομόνωση. Σε αυτή την περίπτωση το πρόβλημα που δημιουργεί η καραντίνα έγκειται στην έλλειψη φυσικής επικοινωνίας με τους οικείους τους οι οποίοι βρίσκονται εκτός της πόλης και τις ψυχολογικές επιπτώσεις αυτής της απομάκρυνσης. Ο Σαραμάγκου, τέλος, περιγράφει την ζωή σε μία περιορισμένη καραντίνα η οποία έχει σκοπό να αποκλείσει την επαφή μολυσμένων με τον υπόλοιπο πληθυσμό. Οι μολυσμένοι δεν έχουν ορατό ορίζοντα να ξεφύγουν από την φυλακή που βρίσκονται και στην οποία πρέπει να βρουν τρόπο να επιβιώσουν στις συνθήκες που επικρατούν.

Ο φόβος απέναντι στην μόλυνση είναι, επίσης, κοινός τόπος και για τους τέσσερις συγγραφείς. Είναι επόμενο πως οι άνθρωποι στέκονται αβοήθητοι απέναντι στο πέρασμα της επιδημίας, όπου ο θάνατος είναι παντού γύρω. Η έλευση μιας υγειονομικής κρίσης ξυπνάει στον άνθρωπο μνήμες τρόμου από το παρελθόν. Βλέπουμε πως και ο Καμύ κάνει αναφορές σε επιδημίες του παρελθόντος μέσω από το στόμα του πατέρα Πανελού και ο Παπαδιαμάντης μάς πληροφορεί πως επιδημίες χολέρας έχουν ξαναεμφανιστεί μέσω των συνήθως υπαίτιων προσκυνητών της

---

²⁴¹ Ε. Άλαν Πόε, *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*, ο.π. σελ.107

Μέκκας. Ο πρίγκηπας Πρόσπερο και οι καλεσμένοι του τρομοκρατούνται απέναντι στον άγνωστο, ο οποίος περιφέρεται ανάμεσά τους και τους θυμίζει τον κόκκινο θάνατο που πιστεύουν πως έχουν κλείσει έξω από τα τείχη του κάστρου. Οι κάτοικοι του οικισμού, που περιγράφει ο Παπαδιαμάντης, τρομοκρατούνται, όταν οι καθαριζόμενοι στο λαζαρέτο αποφασίζουν να βγουν στο νησί προς αναζήτηση τροφής. Ο φόβος απέναντι στο προαιώνιο κακό της επιδημίας είναι ριζωμένος διαπολιτισμικά στους ανθρώπους.

Σε κάθε κρίση, μέσα από το πλήθος αναδεικνύονται κάποιοι που ξεχωρίσουν για την αυταπάρνησή τους. Αυτοί οι λίγοι έχοντας ως ελατήριο την αίσθηση του καθήκοντος, υπερνικούν ακόμα και το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Στο *Βαρδιάνος στο σπάρκα*, το καθήκον της μάνας προς τον μοναχογιό της την οδηγεί να μπει στο λοιμοκαθαρητήριο αυτοβούλως, προκειμένου να δει και να βοηθήσει το παιδί της. Στο *Περί τυφλότητας*, η αγάπη της συζύγου προς τον άντρα της, την οδηγεί να κλειστεί μαζί του στο νοσοκομείο για να τον βοηθά. Στο *Η πανούκλα*, η αγάπη του γιατρού Ριε προς τη ζωή και τους συνανθρώπους του, μαζί με την βαθιά αίσθηση του καθήκοντος, τον οδηγεί να περιθάλπει όλη την πόλη με αυταπάρνηση, παρά τον κίνδυνο να μολυνθεί και ο ίδιος.

Η παρούσα εργασία δεν φιλοδοξεί ότι έχει εξαντλήσει την παρουσίαση της επιδημίας μέσα από την λογοτεχνία του 19ου και 20ου αιώνα. Πολλά κείμενα της περιόδου δεν έχουν συμπεριληφθεί στα επιλεγμένα για λόγους περιορισμού της έκτασης. Ασφαλώς, υπάρχει πολύς χώρος για επιπλέον έρευνα για το θέμα, τόσο για άλλες χρονικές περιόδους, όσο και για την ίδια, με επιλογή διαφορετικών κειμένων. Πολύ ενδιαφέρον θα είχε μία αντίστοιχη έρευνα για την αποτύπωση της πρόσφατης πανδημίας του COVID-19 μέσα από σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα. Πιθανόν, τα ευρήματα να είχαν μία διαφορετική χροιά από αυτά που μόλις παρουσιάστηκαν. Η λογοτεχνία, εξάλλου, δεν είναι κάτι το στατικό αλλά το δυναμικό, εκφράζει την κοινωνία στην οποία ανήκει, τους διαχρονικούς ή μοναδικούς προβληματισμούς και τις ανησυχίες της.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Άλαν Πόε, Ε. (1982). *Η μάσκα του κόκκινου θανάτου*, Αθήνα, Εκδόσεις Γράμματα.

Άλαν Πόε, Ε. (1914). *Ιστορίες Αλλόκοτες / Συλλογή Διηγημάτων*. Ανοιχτή Βιβλιοθήκη.

Άλαν Πόε, Ε. (1982). *Ο Βασιλιάς Πανούκλας*, Αθήνα, Εκδόσεις Γράμματα.

Θουκυδίδης. *Ιστορία Β'.*

Καινή Διαθήκη, Τρεμπέλας Π.Ν. (μτφ) (1978). Αθήνα, Εκδόσεις «Ο Σωτήρ».

Καμύ, Α. (1990), *Η Πανούκλα*. Αθήνα. Εκδόσεις Γράμματα.

Παπαδιαμάντης, Α. (2021). *Βαρδιάνος στα σπόρκα και άλλα διηγήματα*. Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Σαραμάγκου, Ζ.(1998). *Περί τυφλότητας*. Αθηνά: Καστανιώτη.

Σαραμάγκου, Ζ.(1998). *Περί θανάτου*. Αθηνά: Καστανιώτη.

Σαραμάγκου, Ζ.(1997). *Το κατά Ιησούν Ευαγγέλιο*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Δευτερογενείς πηγές

Ελληνόγλωσσες

Δάρα, Δ. (2023) *Θρησκευτικές πρακτικές Ελλήνων Ορθοδόξων Χριστιανών στο χώρο του Facebook κατά την περίοδο του COVID-19. Απόψεις και αντιλήψεις των πιστών*. Α δημοσίευτη Μεταπτυχιακή εργασία. Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, ΠΜΣ «Επιστήμες της αγωγής - Εκπαίδευση με χρήση νέων τεχνολογιών», Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Δεσπότης, Σ., & Φανάρας, Β. (2021). «Ο ρόλος της Πανδημίας κατά την εμφάνιση και διάδοση του Χριστιανισμού τον 2ο αι μΧ και η επίδραση του COVID-19 στην θρησκευτικότητα του 21ου αιώνα» *Θεολογία*, 92(1).

Ζαμπάκη, Θ. (2016). *Η αξιοποίηση της γλωσσικής ποικιλίας από τη λογοτεχνία: η περίπτωση του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*. Μεταπτυχιακή εργασία στο ΠΜΣ επιστήμες της αγωγής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.

Καραντζή, Χ. (2002). *Γλωσσική ιδιοτυπία και υφολογική συγγένεια: Κάλβος - Καβάφης - Παπαδιαμάντης* στο *Πρακτικά Β' Διεθνούς συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*. Αθήνα, εκδόσεις Δόμος.

Κόϊος, Ν. (2003). *Ηθική θεώρηση των τεχνικών παρεμβάσεων στο ανθρώπινο γονιδίωμα*. Διδακτορική διατριβή. ΑΠΘ.

Κόϊος, Ν. (2007). *Βιοηθική, Συνοδικά κείμενα ορθοδόξων εκκλησιών*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.

- Λούκος, Χ. (1992). «Επιδημία και κοινωνία. Η χολέρα στην Ερμούπολη της Σύρου (1854)». *Μνήμων*, 14.
- Μακάριος, Επίσκοπος Χριστουπόλεως. (2016). *Εισαγωγή στη Βιοηθική. Ιατρική και θεολογική προσέγγιση των θεμάτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Μπουλούμης, Θ. (2016). *Η Ιουστινιάνειος πανώλη και οι δημογραφικές, οικονομικές και κοινωνικές της επιπτώσεις στις πληγείσες περιοχές*. Αδημοσίευτη εργασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Μπούρμας, Α.(2018). *Το έργο του Ζοσέ Σαραμάγκου και η σχέση του με τον Μαγικό Ρεαλισμό*. Μεταπτυχιακή εργασία στο ΠΜΣ «Δημιουργική γραφή». Φλώρινα, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας.
- Νικολαΐδης, Α. (2006). *Από τη Γένεση στη Γενετική*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Ολιβιέ, Τ. (1992). *Αλμπέρ Καμύ, Μια ζωή*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Ο'Μπράιεν, Κ. Κ. (1972). *Καμύ Ανάλυση του έργου του από τον Κόννορ Κρουζ Ο'Μπράιεν*. Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1907). *Γλώσσα και Κοινωνία*, στο Άπαντα, τόμ. Ε΄. Αθήνα, Εκδόσεις Δόμος.
- Πάσχος, Π.Β. (1991). *Παπαδιαμάντης. Μνήμη δικαίου μετέγκωμίων*. Αθήνα εκδόσεις Αρμός.
- Ποταμιάνου-Παλλάντιου, Ε. (1996). *Η μυθολογική του Albert Camus*. Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Τζαβέλλα, Φ. (2024) «Επιδημίες στην παγκόσμια και στην ελληνική λογοτεχνία». *Archives of Hellenic Medicine / Archeia Ellenikes Iatrikes*, 41 (1). Ανάκτηση 03/06/2024
- Τίφας, Α. (2020). *Άνθρωπος και Ηθική, έννοιες και ζητήματα στη σχέση μεταξύ νοσηλευτικής και φροντίδας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Τριανταφυλλόπουλος. Δ.Δ. (1996). *Εκκλησία και λόγος: οι «εκφράσεις» του Παπαδιαμάντη για μνημεία εκκλησιαστικής τέχνης στο Πρακτικά Α΄ Διεθνούς συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη*. Αθήνα, εκδόσεις Δόμος.
- Υπουργείο παιδείας και θρησκευμάτων. (2019). *Αρχαία Ελληνικά, φάκελος υλικού. Βιβλίο Γ΄ Λυκείου*. Αθήνα: ΙΤΥΕ.
- Φανάρας, Β.(2000). *Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή, Ηθικοκοινωνική Προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παλίμψηστον.
- Φανάρας, Β. (2020). «Η συνάντηση της Βιοηθικής με τη Θεολογία στον Ελλαδικό χώρο». *Bioethica*, 6(2).
- Montanari, F. (2016). *Σύγχρονο λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.

Διαδικτυακές ελληνόγλωσσες

Άλαν Πόε, Ε. (ΧΧ) *Η πτώση του οίκου των Ωσερ*. Downloaded από <https://pdfcoffee.com/qdownload/edgar-allan-poe-3-pdf-free.html> . Ανάκτηση 24/07/2024

Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (2015). «Ηθική και βιοηθική». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*. 8. 1. 10.12681/sas.715. Ανάκτηση 24/03/2024

ΕΟΔΥ. *Γρίπη και εποχική γρίπη*. <https://eody.gov.gr/disease/gripi-kai-epochiki-gripi/> . Ανάκτηση 15/08/2023

ΕΟΔΥ. *Λοίμωξη αναπνευστικού COVID-19*. <https://eody.gov.gr/covid-19-odigies-gia-prosopiko-limenon/?print=print> . Ανάκτηση 02/10/2023

ΕΟΔΥ (04/04/2022). *Οδηγός αντιμετώπισης ενήλικων ατόμων με νόσο covid-19*. https://eody.gov.gr/wp-content/uploads/2022/04/covid_19_algorithmos-mi-nosileuomenon_20220404.pdf. Ανάκτηση 02/10/2023

Εταιρεία Παπαδιαμαντικών σπουδών. <https://www.papdiamantis.net/>. Ανάκτηση 01/08/2024

Η Καθημερινή (07/01/2022). *Σισμανόγλειο νοσοκομείο μόνο για ασθενείς COVID από Δευτέρα*. <https://www.kathimerini.gr/society/561658780/sismanogleio-nosokomeio-mono-gia-astheneis-covid-apo-deytera/> . Ανάκτηση 03/04/2024

Η Καθημερινή (20/01/2006). *Ανάλυση αρχαίου dna και πιθανή αιτία του λοιμού της Αθήνας*. <https://www.kathimerini.gr/society/239688/analysis-archaiou-dna-kai-pithani-aitia-toy-loimoy-tis-athinas/> Ανάκτηση 20/10/2023

Η Καθημερινή (2009). *Ο Ομπάμα αλλάζει την πολιτική μπους για τα βλαστοκύτταρα*. <https://www.kathimerini.gr/world/351912/o-ompama-allazei-tin-politiki-mpoys-gia-ta-vlastokyttara/> . Ανάκτηση 25/05/2024

Η Καθημερινή (21/10/2001). *Ο άνθρακας παράγοντας του τρόμου*. <https://www.kathimerini.gr/world/103356/o-anthrakas-paragontas-toy-tromoy/> . Ανάκτηση 27/04/2024

Μητροσύλη Μ. (2015). «Η μετάβαση από τη βιοηθική στο βιοδίκαιο». *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 20. <https://doi.org/10.12681/sas.524>. Ανάκτηση 27/03/2024

Παπαδημητρίου, Λ. (2023). «Τα παιδιά φαντάσματα μέρος 1». *Protagon.gr*. <https://www.protagon.gr/apopseis/ta-paidia-fantasmata-meros-a-44342817553> . Ανάκτηση 15/04/2024

Παπαδημητρίου, Λ. (2023). «Τα παιδιά φαντάσματα μέρος 5». *Protagon.gr*. <https://www.protagon.gr/apopseis/ta-paidia-fantasmata-meros-v-44342822008> . Ανάκτηση 15/04/2024

Eirinika.gr (03/09/2021). *Πεννηταετήχρονη αρνητής του COVID-19 πέθανε στον «Ευαγγελισμό» επειδή αρνήθηκε να κάνει την θεραπεία που της συνέστησαν οι γιατροί*

του νοσοκομείου. <https://m.eirinika.gr/article/226334/eyaggelismos-54hroni-arnitriatoy-koronoioy-pethane-legontas-ohi-sti-therapeia> . Ανάκτηση 10/04/2024

Larisanew (25/09/2021). *Εξηντάχρονος αρνητής του COVID-19 στη Δράμα, πέθανε επειδή δεν πήρε την αντιβίωση που του έγραψε ο γιατρός του* <https://www.larisanew.gr/pethane-60chronos-arnitis-tou-koronoiou-pou-eiche-arnithe-ti-therapeia-pou-tou-edosan-oi-giatroi/?responsive=false> . Ανάκτηση 10/04/2024

<https://www.iefimerida.gr/kosmos/koronoios-anoigei-nosokomeio-ftiahtike-10-meres-stin-oyhan> . Ανάκτηση 03/04/2024

Διαδικτυακές ξενόγλωσσες

Adams, K. K., Baker, W. L., & Sobieraj, D. M. (2020). «Myth Busters: dietary supplements and COVID-19». *Annals of Pharmacotherapy*, 54(8). Ανάκτηση 11/04/2024

Albrecht, M. C. (1954). «The Relationship of Literature and Society». *American Journal of Sociology*, 59(5). <http://www.jstor.org/stable/2772244>. Ανάκτηση 01/06/2024

Allen, P. (1979). «The “Justinianic” plague». *Byzantion*, 49. Ανάκτηση 28/10/2023

Bacot, A. W., & Martin, C. J. (1914). LXVII. «Observations on the mechanism of the transmission of plague by fleas». *The Journal of hygiene*, 13(Suppl). Ανάκτηση 31/05/2023

Bager, P., Nielsen, J., Bhatt, S., Nielsen, L. B., Krause, T. G., & Vestergaard, L. S. (2023). «Conflicting COVID-19 excess mortality estimates». *The Lancet*, 401(10375). Ανάκτηση 18/05/2024

Baudelaire, C. (1873) (μεταφρ. H. Curwen). «Edgar Allan Poe: His life and Works» *The Works of Edgar Allan Poe*, London, John Camden Hotten. Ανάκτηση 18/07/2024

Behbehani, A. M. (1983). «The smallpox story: life and death of an old disease». *Microbiological reviews*, 47(4). Ανάκτηση 28/10/2023

Bengis RG, Leighton FA, Fischer JR, Artois M, Mörner T, Tate CM. «The role of wildlife in emerging and re-emerging zoonoses». *Rev Sci Tech*. 2004 Aug;23(2) PMID: 15702716. Ανάκτηση 31/05/2023

Black, A. (2022). «Even in Death she is Beautiful: Confronting Tuberculosis in Art, Literature and Medicine». *Granite Journal*, 7(1). Ανάκτηση 20/07/2024

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. «José Saramago». <https://www.britannica.com/biography/Jose-Saramago>. Ανάκτηση 26/06/2024

Brown, T. (2006). «Did the US Army Distribute Smallpox Blankets to Indians? Fabrication and falsification in Ward Churchill’s genocide rhetoric». *Plagiarism*, 1. Ανάκτηση 25/04/2024

- Cheishvili, T. (2015). «EA Poe's The masque of the red death: Symbol vs. allegory». *Journal of Literature and Art Studies*, 5(9). Ανάκτηση 24/07/2024
- Chesney, D. M. (2021). «Re-reading Saramago on community–Blindness». *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 62(2). Ανάκτηση 02/07/2024
- Ciulla, M. M. (2020). «History repeating. The plague of 1630 in Milan and the COVID-19 pandemia». *Acta Biomedica*, 91(2). Ανάκτηση 10/04/2024
- Costa, M. J. (2013). «On Saramago». *The Threepenny Review*, 133. Ανάκτηση 03/07/2024
- Couch, H. N. (1935). «Some Political Implications of the Athenian Plague». *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 66. <https://doi.org/10.2307/283290> . Ανάκτηση 02/04/2024
- Crime reads. *The 25 most terrifyingly beautiful Edgar Allan Poe illustrations*. <https://crimereads.com/the-25-most-terrifyingly-beautiful-edgar-allan-poe-illustrations/>. Ανάκτηση 21/07/2024
- Cruikshank, J. «Albert Camus». *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Albert-Camus>. Ανάκτηση 03/06/2024
- Davis, C.P. «Is Cholera contagious». Διαδικτυακό άρθρο στο https://www.medicinenet.com/is_cholera_contagious/article.htm. Ανάκτηση 31/08/2023
- Dinkins, C.P. (χ.η.) *Persecution of the Jews during the Great Plagues of the 14th Century*. Montana University. <https://www.montana.edu/historybug/yersiniaessays/pariera-dinkins.html> . Ανάκτηση 16/04/2024
- Du Plessis, E. H. (2001). «Deliberate Chaos: Poe's Use of Colors in "The Masque of the Red Death"». *Poe Studies/Dark Romanticism*, 34(1/2). Ανάκτηση 26/07/2024
- Esplin, E. (2016). «Jorge Luis Borges's references to Edgar Allan Poe: An annotated bibliography, section 2». *Poe Studies*, 49. Retrieved from <https://www.proquest.com/scholarly-journals/jorge-luis-borges-references-edgar-allan-poe/docview/1870878894/se-2>. Ανάκτηση 21/07/2024
- European Union. *Καταπολέμηση της βιοτρομοκρατίας*. <https://eur-lex.europa.eu/EL/legal-content/summary/the-fight-against-bioterrorism-communication.html>. Ανάκτηση 27/04/2024
- Evans, R. J. (1988). «Epidemics and revolutions: cholera in nineteenth-century Europe». *Past & Present*, (120). Ανάκτηση 15/04/2024
- Evans, R. J. (1988). «Epidemics and revolutions: cholera in nineteenth-century Europe». *Past & Present*, (120). Ανάκτηση 25/12/2023
- Faruque, S. M., Albert, M. J., & Mekalanos, J. J. (1998). «Epidemiology, genetics, and ecology of toxigenic *Vibrio cholerae*». *Microbiology and molecular biology reviews* : *MMBR*, 62(4), pp 1301–1314. <https://doi.org/10.1128/MMBR.62.4.1301-1314.1998> . Ανάκτηση 25/12/2023

Faruque, Shah & Albert, M. John & Mekalanos, John. (1999). «Epidemiology, Genetics, and Ecology of Toxigenic *Vibrio cholerae*». *Microbiology and molecular biology reviews* : MMBR. 62. σελ.1301-14. 10.1128/MMBR.62.4.1301-1314.1998. Ανάκτηση 15/08/2023

Fauci, A. S. (1999). «The AIDS epidemic—considerations for the 21st century». *New England Journal of Medicine*, 341(14). Ανάκτηση 02/09/2023

Florescu, D. F., & Kalil, A. C. (2014). «The complex link between influenza and severe sepsis». *Virulence*, 5(1). <https://doi.org/10.4161/viru.27103>. Ανάκτηση 30/08/2023

France 24 (19/10/2009). *Nobel prize winning author denounces bible*. <https://www.france24.com/en/20091019-nobel-prize-winning-author-denounces-bible-%E2%80%98handbook-bad-morals%E2%80%99>. Ανάκτηση 02/07/2024

Frischknecht F. (2003). «The history of biological warfare. Human experimentation, modern nightmares and lone madmen in the twentieth century». *EMBO reports*, 4 Spec No(Suppl 1). <https://doi.org/10.1038/sj.embor.embor849>. Ανάκτηση 24/04/2024

Giammarco, E. (2013). «Edgar Allan Poe: A psychological profile». *Personality and Individual Differences*, 54(1). <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.07.027>. Ανάκτηση 06/07/2024

Gover, A. R., Harper, S. B., & Langton, L. (2020). «Anti-Asian hate crime during the COVID-19 pandemic: Exploring the reproduction of inequality». *American journal of criminal justice*, 45. Ανάκτηση 20/04/2024

Greene, W. C. (2007). «A history of AIDS: looking back to see ahead». *European journal of immunology*, 37(S1), p.p.94 -102. Ανάκτηση 18/03/2024

Grennan D. (2019). «What Is a Pandemic?». *JAMA*, 321(9), 910. <https://doi.org/10.1001/jama.2019.0700>. Ανάκτηση 15/07/2023

Hanna, E. (2015). «The route to crisis: Cities, trade, and epidemics of the roman empire». *Vanderbilt Undergraduate Research Journal*. Ανάκτηση 30/09/2023

Harris, S. H. (1995). *Factories of death: Japanese biological warfare, 1932-45, and the American cover-up*. Routledge. Ανάκτηση 14/04/2024

Ibáñez, J. R. I., & Guerrero-Strachan, S. R. (Eds.). (2023). *Retrospective Poe: the master, his readership, his legacy*. Springer Nature. Ανάκτηση 21/07/2024

Interpol. *Reducing the threat of bioterrorism, and other bio related crimes, through effective countermeasures*. <https://www.interpol.int/Crimes/Terrorism/Bioterrorism>. Ανάκτηση 27/04/2024

Jagger, G. (1948). «Camus's La Peste». *Yale French Studies*, 1. <https://doi.org/10.2307/2928870>. Ανάκτηση 20/06/2024

Johnson, N. P., & Mueller, J. (2002). «Updating the accounts: global mortality of the 1918-1920" Spanish" influenza pandemic». *Bulletin of the History of Medicine*. Ανάκτηση 24/12/2023

- Kahn, J. S., & McIntosh, K. (2005). «History and recent advances in coronavirus discovery». *The Pediatric infectious disease journal*, 24(11 Suppl). <https://doi.org/10.1097/01.inf.0000188166.17324.60> . Ανάκτηση 14/08/2023
- Karlsson, M., Nilsson, T., & Pichler, S. (2014). «The impact of the 1918 Spanish flu epidemic on economic performance in Sweden: An investigation into the consequences of an extraordinary mortality shock». *Journal of health economics*, 36. Ανάκτηση 02/04/2024
- Kim, E. S., Kwon, Y., Choe, Y. H., & Kim, M. J. (2021). «COVID-19-related school closing aggravate obesity and glucose intolerance in pediatric patients with obesity». *Scientific reports*, 11(1), 5494. Ανάκτηση 12/04/2024
- Lam, T.TY., Jia, N., Zhang, YW. et al. (2020). «Identifying SARS-CoV-2-related coronaviruses in Malayan pangolins». *Nature* 583. <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2169-0>. Ανάκτηση 30/09/2023
- LA Times.(31/07/1990). *Estimate of AIDS virus carriers put at 8-10 million worldwide*. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1990-07-31-mn-1348-story.html> Ανάκτηση 19/03/2024
- Littman, R. J., & Littman, M. L. (1973). «Galen and the Antonine plague». *The American Journal of Philology*, 94(3). Ανάκτηση 30/09/2023
- Lofgren, E., Fefferman, N. H., Naumov, Y. N., Gorski, J., & Naumova, E. N. (2007). «Influenza seasonality: underlying causes and modeling theories». *Journal of virology*, 81(11) <https://doi.org/10.1128/JVI.01680-06>. Ανάκτηση 15/08/2023
- McNeill, J. (2023). «Columbian Exchange». *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/event/Columbian-exchange>. Ανάκτηση 02/12/2023
- Moore, Z. S., Seward, J. F., & Lane, J. M. (2006). «Smallpox». *The Lancet*, 367(9508). Ανάκτηση 28/10/2023
- Morens, D. M., Folkers, G. K., & Fauci, A. S. (2009). «What is a pandemic?». *The Journal of infectious diseases*, 200(7). <https://doi.org/10.1086/644537>. Ανάκτηση 15/07/2023
- Nunn, N., & Qian, N. (2010). «The Columbian exchange: A history of disease, food, and ideas». *Journal of Economic Perspectives*, 24(2). Ανάκτηση 02/01/2024
- Pamuk, Ş. (2007). «The Black Death and the origins of the ‘Great Divergence across Europe, 1300–1600». *European Review of Economic History*, 11(3). Ανάκτηση 02/10/2023
- Papagrigorakis, M. J., Yapijakis, C., Synodinos, P. N., & Baziotopoulou-Valavani, E. (2006). «DNA examination of ancient dental pulp incriminates typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens». *International Journal of Infectious Diseases*, 10(3). Ανάκτηση 20/10/2023
- Patterson, G. E., McIntyre, K. M., Clough, H. E., & Rushton, J. (2021). «Societal impacts of pandemics: Comparing COVID-19 with history to focus our response». *Frontiers in public health*, 9. Ανάκτηση 11/04/2024

Pharmaceutical journal. *Peaks in number of young people prescribed antidepressants coincide with lockdowns*. <https://pharmaceutical-journal.com/article/news/peaks-in-number-of-young-people-prescribed-antidepressants-coincide-with-lockdowns>.

Ανάκτηση 21/04/2024

Pharmacy magazine. *Sharp rise in antidepressant use in pandemic*. <https://www.pharmacymagazine.co.uk/latest/interventions-needed-on-use-of-antidepressants-researchers-warn>. Ανάκτηση 21/04/2024

Piret, J., & Boivin, G. (2021). «Pandemics Throughout History». *Frontiers in microbiology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fmicb.2020.631736>. Ανάκτηση 31/05/2023

Pontiero, G. (1989). «Interview with José Saramago». *PN Review*, 16(4). Ανάκτηση 26/06/2024

Pruitt, S. (2023). «How the Columbian exchange brought Globalization and disease». *History Channel*. <https://www.history.com/news/columbian-exchange-impact-diseases>
Ανάκτηση 02/11/2023

Qiu, Wuqi & Rutherford, Shannon & Mao, A. & Chu, Cordia. (2017). «The Pandemic and its Impacts». *Health, Culture and Society*. 9. 10.5195/HCS.2017.221. Ανάκτηση 20/07/2023

Quinn, A.H. (1998). *Edgar Allan Poe: A critical biography*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press. Ανάκτηση 25/07/2024

Reid, A. H., Taubenberger, J. K., & Fanning, T. G. (2001). «The 1918 Spanish influenza: integrating history and biology». *Microbes and infection*, 3(1), 81-87. Ανάκτηση 24/12/2023

Riedel S. (2005). «Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination». *Proceedings (Baylor University Medical Center)*, 18(1). <https://doi.org/10.1080/08998280.2005.11928028> . Ανάκτηση 28/10/2023

Sabbatani, S., Manfredi, R., & Fiorino, S. (2012). «La peste di Giustiniano (seconda parte). L'influenza dell'epidemia sulla formazione dell'Impero Islamico [The Justinian plague (part two). Influence of the epidemic on the rise of the Islamic Empire]». *Le infezioni in medicina*, 20(3). Ανάκτηση 20/04/2024

Seifert, L., Wiechmann, I., Harbeck, M., Thomas, A., Grupe, G., Projahn, M., ... & Riehm, J. M. (2016). «Genotyping *Yersinia pestis* in historical plague: evidence for long-term persistence of *Y. pestis* in Europe from the 14th to the 17th century». *PLoS One*, 11(1), e0145194. Ανάκτηση 01/11/2023

Shapiro, B., Rambaut, A., & Gilbert, M. T. P. (2006). «No proof that typhoid caused the Plague of Athens (a reply to Papagrigorakis et al.)». *International Journal of Infectious Diseases*, 10(4). Ανάκτηση 20/10/2023

Stange, N.(2021). *Politics of Plague: Ancient Epidemics and Their Impact on Society*. Claremont Colleges Library Undergraduate Research Award. 4. https://scholarship.claremont.edu/cclura_2021/4. Ανάκτηση 21/10/2023

Stathakopoulos, D. (2007). *Crime and punishment, the plague in the Byzantine empire, 541-749* στο Little, L. K. (Ed.). (2007). *Plague and the end of antiquity: the pandemic of 541-750*. Cambridge University Press. Ανάκτηση 30/09/2023

Stenseth, N. C., Atshabar, B. B., Begon, M., Belmain, S. R., Bertherat, E., Carniel, E., Gage, K. L., Leirs, H., & Rahalison, L. (2008). «Plague: past, present, and future». *PLoS medicine*, 5(1), e3. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0050003>. Ανάκτηση 31/05/2023

Stone, G. (2016), «Why Camus was not Existentialist», *Philosophy now*. issue 115. https://philosophynow.org/issues/115/Why_Camus_Was_Not_An_Existentialist. Ανάκτηση 12/06/2024

Sullivan S. (2018). «Challenges in reducing influenza-associated mortality». *Lancet (London, England)*, 391(10127). [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(17\)33292-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(17)33292-0). Ανάκτηση 19/10/2023

The center of social justice. *The great recovery*. https://www.centreforsocialjustice.org.uk/wp-content/uploads/2020/11/CSJJ8330-Covid-19-Recovery-report-201116-WEB.final_.pdf. Ανάκτηση 20/04/2024

Thomas M. Daniel, T.M. (2006) «The history of tuberculosis». *Respiratory Medicine*, Volume 100, Issue 11. <https://doi.org/10.1016/j.rmed.2006.08.006>. Ανάκτηση 06/07/2024

Titball, R. W. Leary, S.E.C. (1998). «Plague», *British Medical Bulletin*, Volume 54, Issue 3, 1998. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bmb.a011715> . Ανάκτηση 01/01/2023

Tsokanos D. (2023). *Poe's Arrival in Europe and the Case of Greece*. στο Ibáñez, J. R. I., & Guerrero-Strachan, S. R. (Eds.). (2023). *Retrospective Poe: the master, his readership, his legacy*. Springer Nature. Ανάκτηση 10/07/2024

U.S Customs and Border Protection. *The Bioterrorism Act*. <https://www.cbp.gov/trade/priority-issues/import-safety/bioterrorism>. Ανάκτηση 27/04/2024

UNAIDS (July 13, 2023). *Ranking of countries with the highest prevalence of HIV in 2000 and 2022** [Graph]. In Statista. <https://www.statista.com/statistics/270209/countries-with-the-highest-global-hiv-prevalence/> Ανάκτηση 12/10/2023

UNESCO. «290 million students out of school due to COVID-19». <https://www.unesco.org/en/articles/290-million-students-out-school-due-covid-19-unesco-releases-first-global-numbers-and-mobilizes> . Ανάκτηση 13/04/2024

Webster, R. G., Sharp, G. B., & Claas, E. C. (1995). «Interspecies transmission of influenza viruses». *American journal of respiratory and critical care medicine*, 152(4 Pt 2). https://doi.org/10.1164/ajrccm/152.4_Pt_2.S25. Ανάκτηση 16/08/2023

Wheelis, M. (2002). «Biological warfare at the 1346 siege of Caffa». *Emerging infectious diseases*, 8(9). Ανάκτηση 02/11/2023

WHO. https://www.who.int/health-topics/biological-weapons#tab=tab_1 . Ανάκτηση 27/04/2024

WHO (05/05/2023). *Who director generals opening remarks at the media briefing 05 May 2023*. <https://www.who.int/news-room/speeches/item/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing---5-may-2023>. Ανάκτηση 26/03/2024

WHO (2015). *WHO issues best practices for naming new human infectious diseases*. <https://www.who.int/news/item/08-05-2015-who-issues-best-practices-for-naming-new-human-infectious-diseases>. Ανάκτηση 20/04/2024

WHO (2023). *HIV AND AIDS*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hiv-aids> . Ανάκτηση 29/10/2023

WHO (30/01/2020). *30-01-2020 statement on the second meeting of the international health regulations emergency committee regarding the outbreak of novel coronavirus (2019 nCoV)*. [https://www.who.int/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-\(2005\)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-\(2019-ncov\)](https://www.who.int/news-room/detail/30-01-2020-statement-on-the-second-meeting-of-the-international-health-regulations-(2005)-emergency-committee-regarding-the-outbreak-of-novel-coronavirus-(2019-ncov)). Ανάκτηση 25/05/2024

Wolfe ND, Dunavan CP, Diamond J. (2007). «Origins of major human infectious diseases». *Nature*. 2007 May 17;447(7142). doi: 10.1038/nature05775. PMID: 17507975; PMCID: PMC7095142. Ανάκτηση 31/05/2023